

III. ÉVF. // BUDAPEST, 1930 JÚNIUS HÓ // 4-6. SZÁM
MEGJELENIK ÉVENTE TÍZ SZÁM

HISTORIA

SZERKESZTŐSÉG

★
PESTBUDAI ÉMLÉKLAPOK

SZERKESZTI
DR. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

★
CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK

SZERKESZTI
REXA DEZSÓ
PEST VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁRNOKA

★
HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI
DR. LUKINICH IMRE
EGYETEMI NY. R. TANÁR

★
HADIMŰZEUMI LAPOK

SZERKESZTI
VITÉZ AGGHÁZY KÁMIL
A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

★
MAGYAR MŰEMLEKEK

SZERKESZTI
DR. SZÖNYI OTTÓ
A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZOTTSÁGÁ ELŐADÓJA

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

*SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20. TELEFON: AUTOMATA 299-92*

E L Ő F I Z E T É S I D Í J A K
EGÉSZ ÉVRE 30 P FÉLÉVRE..... 16 P

MINDEN
A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 ALÁ CÍMZENDŐ

TARTALOM.

Kurze Inhaltsübersicht. — Succinct Statement of Contents	1
<i>Horváth Károly</i> : Kik vettek részt Buda visszafoglalásában 1686 szeptember 2-án	18
Múzeumi Hírek.	
<i>Hadtörténelmi Múzeum</i> : Ujabb Przemysl zászlórészek. — <i>Kisfaludi P. Elemér</i> : Gróf Wartensleben ereklyék.	

Mellékletek:

- I. Pestbudai emléklapok.**
- II. Családtörténeti lapok.**
- III. Honisme és helytörténet.**

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Kurze Inhaltsübersicht.

Horváth Károly : Wer hat teilgenommen an der Rückeroberung von Buda am 2. September 1686 ?

Die bekanntesten Namen sind nach Nationalitäten gruppiert : Engländer, Bayern, Belgier, Brandenburger, Franzosen, Italiener, Spanier, Schwaben, Sachsen, Ungarn, Österreicher, ferner Individuen unbekannter Nationalitäten und schliesslich Personen des geistlichen Standes.

Museumsnachrichten. I. Kriegsgeschichtliches Museum. — *Kisfaludy P. Elemér* : Reliquien, die auf den Grafen Wartensleben sich beziehen.

Pest-Budaer Erinnerungstafeln :

Garády Sándor : Besuche Josephs des Zweiten in Pest-Buda. — *Dr. Kovács Lajos* : Die Verlegung des Buda. er Militärfriedhofes im Jahre 1797.

Rokken Ferenc : Die Zwangsarbeitsanstalt der Stadt Pest. Der Stadtrat delegiert am 19. Jänner 1842 eine Kommission, damit dieselbe den Bau der Zwangsarbeitsanstalt vorbereite. Ein Jahr später beginnt die neue Anstalt ihre Wirksamkeit vorläufig in der Füzfa- (heute Dohány-) ucca. Im Jahre 1844 übersiedelt die Anstalt in ihr definitives Heim Ecke Kerepesi- (Rákóczi-) und Vas-ucca, wo sie bis 1874 bestehen bleibt, in welchem letzterem Jahre das Gebäude derselben für die Zwecke des Rochusspitals abgetreten wird. Der Gesetzesartikel XL ex 1879 hebt die Zwangsarbeitsanstalten auf und ordnet die Errichtung von Besserungsanstalten an.

Romhányi István : Die Pester Wohnung des Katona József. Grundbücher und sonstige Dokumente bezeugen, dass das Haus No 23 der heutigen Szentkirályi-ucca das Karacs-Haus war, in welchem der unsterbliche Dichter des „Bánk bán“ gewohnt hat.

Rokken Ferenc : Der Zierbrunnen auf dem Kálvinplatz.

Den Zierbrunnen (Springbrunnen) machte die Erste Pester Vaterländische Sparkasse im Jahre 1869 der Hauptstadt zum Geschenk, Architekt Ybl Miklós entwarf den Brunnen und der Bildhauer Feszler Leó stellte die Statuen desselben her. Die Arbeiten wurden erst im Jahre 1883 beendet und die feierliche Übergabe fand statt am 22. Oktober 1883.

Familiengeschichtliche Blätter :

Schützenberger Artur : Untersuchungen hinsichtlich des ungarländischen Ursprungs der Familie Schützenberger. — *R(exa) D(eszö)* : Familiengeschichtliche Dokumente aus dem Archiv der Familie Rexa.

Eine Malerrechnung aus der Mitte des XVIII. Jahrhunderts. Das für die Grabstelle des Vizegespans des Pester Komitates, Laczkovics Imre, angefertigte Wappen ist eine Schöpfung des Malers Vinkler Ferenc.

Wie wurde in alter Zeit ein junger Herr aus adligem Geschlecht erzogen ? Zitation aus der Selbstbiographie von Bethlen Miklós.

Familiengeschichtliche Fragen und Antworten.

Hochzeitsverse als familiengeschichtliche Belege.

Nachweise von Eheschliessungen in den Gerichtshofakten aus dem Jahre 1839.

Heimatskunde und Lokalgeschichte :

Horváth Károly : Nach Komitaten gruppierte Nennung aller Orte in Ungarn, wo Rákóczi sich aufgehalten hat, mit Angaben der Zeiten, wann dies geschehen, sowie auch, worin seine Tätigkeit an den einzelnen Orten bestand. 1. Komitat Zemplén.

Short Summary of Contents.

Horváth Károly : Who has taken part in the reconquest of Buda on the 2 day of September, 1686 ?

The notorious names are grouped according to nationalitiés : Englishmen, Bavarians, Belgians, Brandenburgmen, Frenchmen, Italianes, Spaniards, Suabians, Hungarians, Austrians, further individuals of unknown nationalitiés and also persons of the Clergy.

News from Museums. I. War Story Museum. — *Kisfaludy P. Elemér* : Relics referring to Count Wartensleben.

Pest-Buda Commemorative Tablets :

Garády Sándor : Visits of Joseph the Second in Pest-Buda. — *Dr. Kovács Lajos* : The removal of the Buda military burial-place in 1797.

Rokken Ferenc : The Penitentiary of the City of Pest. The Town Council orders, on January 19, 1842, a Committee to prepare the construction of the Penitentiary. A year later, the new institution begins its activity provisionally in Füzfa- (today Dohány-)utca. In the year 1844, the institution is transferred to its definite home at the corner of Kerepesi- (Rákóczi-) and Vas-utca, where it remains until 1874, in which latter year its edifice is ceded to the Rochus Infirmary. The article of law N/ XL ex 1879 abolishes the penitentiaries and orders the erection of houses of correction.

Romhányi István : The lodging of Katona József in Pest. Registers of landed property and other documents bear testimony to the house N/ 23 in the present Szentkirályi-utca having been the Karacs House, where the immortal author of „Bánk-bán“ has been living.

Rokken Ferenc : The ornamental Fountain in Kálvin-tér.

The Ornamental (Flowing) Fountain has been given by the First National Pest Savings Bank, in the year 1869, for a present to the Capital ; the architect Ybl Miklós devised the Fountain and the sculptor Feszler Leó created the statue. The work was finished no earlier than in 1883, and on October 22, 1883, the solemn surrender took place.

Bulletins referring to Family History :

Schützenberger Artur : Inquiries in to the Hungarian origin of the family of Schützenberger. — *Rexa Dezső* : Documents bearing upon Family History from the archives of the Rexa family.

An Account of a Painter from the middle of the XVIIIth Century. The Coat-of-Arms made for the tomb of the Vice-Governor of Pest comitat, of the name of Laczkovics Imre, is a creation of the painter Vinkler Ferenc.

What was, in oldentimes, the education of a young gentleman of noble descent like ?

Citation from the autobiography of Bethlen Miklós.

Queries, and replies referring to Family History

Nuptial poems as proofs in questions of family history.

Marriages proved by acts of Court of the year 1839.

Knowledge of our Country and Local-History :

Horváth Károly : Enumuration, grouped according to comitats, of all those localitiés in Hungary where Rákóczi has ever sojourned, with indication of the times and of what he was doing in the individual places.

I. Zemplén Comitat.

Lapunk legutóbbi számában

EGY ISMERETLEN VEGYESHÁZI DÉNÁR

leírását közöltük.

Ez alkalommal bemutatjuk e dénárt.

Kik vettek részt Buda visszafoglalásában 1686 szeptember 2-án.

I.

Már többször felvetődött a gondolat, hogy a kereszténység nagy győzelmének 250. évfordulója mellett — mely egyben Hazánknek a 150 éves török hódoltság alóli felszabadulásának kezdőpontja is — nem haladhat el a „hálás“ utókor különösebb megemlékezés nélkül.

Helyesen is volna ez így.

Két okból. Először, mert illő, hogy a Nemzet mindenkor emlékezzék azokról, akik érte életüket áldozták és — másodsor — mert jelentőségében hatalmas évforduló lesz ez, amelynek messze külföldön is erős visszhangja várható.

Ez alkalommal utóbbi vonatkozásában kívánok Buda felszabadításával foglalkozni.

*

Néhány hónappal ezelőtt alkalmam volt Londonban egy főúrral beszélni, akinek őse 1686-ban itt harcolt Budánál. Családja — amint mondotta — őrzi őse e szereplését és boldogan hallotta, hogy — mi is őrizzük.

És ebben a lelkileg legmegfelelőbb pillanatban azt kérdeztem tőle:

— Mondja, Mylord, mit szól ön ahhoz, hogy őse és még számos nemes angol ifjú az életét áldozta fel a magyarságért és azért, hogy a hódoltság alatt lévő kétharmad Magyarország felszabaduljon a já-

rom alól... és ma... igen ma, — ugyanazon hősök leszármazottjai tűrik, hogy az őseik vérével felszabadult Magyarországnak ugyancsak kétharmadrésze idegen járom alatt nyögjön?

A választ — bizalmas volt — nem tehetem papírra. De egyik tanulságát közölhetem: — fogalma sem volt a mai helyzetről s ennek megismerése óta egyike a legodaadóbb magyarbarátoknak.

És ehhez tegyük hozzá, hogy alig van nemzete Európának, amely 1686-ban ne ontott volna vért Buda falai alatt. Ha ezek mindegyikénél feltehetnők a fenti kérdést, ugyan mily visszhangot adna erre az utódok válasza?

*

Előrebocsátom, a névsor nem tökéletes. Egyrészt, mert az eddig felderített feljegyzések maguk sem teljesek és másrészt, mert még a feljegyzett nevek is — az akkori írók szokásának megfelelően — csupán családnevek, amelyeknél nehéz ma megállapítani, — különösen a külföldieknél — hogy kik is értendők a nevek alatt.

Ezenkívül nehéz az osztályozás is nemzetek szerint. A zsoldos sereg természete hozza magával, hogy háború esetén egy-egy nemzet fiai idegen, más nemzet seregének szolgálatába lépve, annak soraiban forgatták kardjukat. A bajor seregben

találunk franciát, a brandenburgiak között szász herceget. Most már hová sorozzuk őket: a franciák vagy bajorok, a százsok vagy brandenburgiak közé. De egyes családok a hadiszolgálat folyamán már át is telepedtek az új hazába: az osztrák sereg egyik kiváló tábornoka, gr. Taffe, ír származású. Minek tekintjük őt, angolnak, vagy osztráknak?

Mindezen okok figyelembevételével én mindazokat, akikről nem állapítható meg kétségtelenül valamely nemzethez való tartozásuk, külön csoportban sorolom fel és foglalom össze.

*

Nézzük ezek után, hogy az egyesek szerint 60.000, mások szerint 95.000 főnyi seregből kiknek a nevei maradtak fenn az utókor részére.

Az ostromló sereg két főcsoportra oszlott: a *Károly* lotharingiai herceg vezette északi csoportra, mely az Országos Levéltár felőli oldalról ostromolta a várat, s amelyben császári (osztrák), továbbá brandenburgi, sváb és felső rajnai csapatok harcoltak és — a *Miksa Emánuel* bajor választófejedelem vezette déli csoportra, mely a mai királyi palota felől támadott s melyben bajor, császári (osztrák) és szász csapatok harcoltak. Mindkét csoportban voltak magyar csapatok, amelyek megállapítása a történelmi feljegyzések hibájából a legnehezebb. Voltak továbbá svédek, akik a visszafoglalás napján érkeztek és végül voltak önkéntesek: olaszok, franciák, spanyolok, angolok, belgák, stb., akik nem önálló csapatok egységeiben, hanem elosztva harcoltak.

A fennmaradt nevek — természetesen legelső sorban a hősi halottak, a sebesültek, a harcokban kiváltak és végül a vezérek a következők:

I. Angolok (önkéntesek):¹

a) *Hősi halottak:*

1. Capt. *Rupert* († júl. 13), a cumberlandi herceg fia, I. Jakab angol király unokája.

2. Capt. *Talbot* (Talbert).

3. Mr. *Moore* (More).

4. Mr. *Wisemann* (Vissemann), akik valamennyien július 13-án, a rohamban estek el, a Nádorlaktanya (Hadtörténelmi Múzeum) környékén. További adatok ezekről nincsenek, de hasonló nevű — igen előkelő — angol családok ma is léteznek még.

5. Mr. *Kerr* (Carre baronet, skót) († júl. 18) az ostromárookban.

6. Hon. *George Savile*, az earl of *Halifax* fia, aki itteni sebesülésébe később halt bele.

b) *Sebesültek:*

1. *Forbes Artúr* (júl. 18), akinek családja ma earl of *Granard*.

2. *Viscount Mountjoy*, aki kétszer sebesül meg (júl. 26 és aug. 3).

3. *Fitz-James* (júl. 13), később *Berwick* hercege és francia tábornagy, a yorki herceg fia. A hercegi címet itteni vitézségéért kapta.

4. Mr. *Vaudrie*.

5. Mr. *Belasise* és

6. Mr. *St. George* kapitányok, valamennyi júl. 13-án.

7. *Heay György* és

8. *Howard* skótok.

9. Mr. *Neguss* júl. 24, amikor még összes poggyászát is elveszti.

c) *Jelen voltak:*

1. *Richards* *Jakab* mérnöktiszt, akinek becses naplója az ostrom egyik fő kútforrása.

2. Mr. *Morho*.

3. Mr. *Cuts*.

4. Mr. *Gravart* és végül

¹ Az angolokról lásd bővebben a *Historia* 1928. évi 7—8. számában írt cikkemben.

5. gr. Taaffe Ferenc osztrák tábornok, aki bár a „Zöldsziget” szülötte, de már elosztrákosodott.

II. Bajorok (kb. 8000 ember):

a) *Hősi halottak:*

1. Chastel de la Prouse ezredes (bajor szolgálatban), † aug. 22.

2. Crammer őrnagy, † júl. 27.

3. Croysill őrnagy, † júl. 27.

4. Gschwindt tüzérezredes, megseb. júl. 22, néhány nap múlva sebeibe belehal.

5. Pöckh gárdaalezredes, † júl. 27.

6. Rheding alezredes a Steinauezredben, † júl. 18.

7. Br. Rummel vezérőrnagy, seb. júl. 27, elesik aug. 24.

8. Gr. Tattenbach lovaskapitány, akit kémszemlén vágnak le a törökök július 6-án, a velencei tó környékén.

9. Zwitterdal alezredes a Steinauezredben, † jún. 29, a fehérvári kapunál.

b) *Sebesültek:*

1. Bilbis kapitány a gr. Arco lovasezredben, jún. 29, a fehérvári kapunál.

2. Bussy de Rabutin, a bajor választó főtisztje, júl. 22.

3. Vaubonne kapitány a Baden-ezredben, júl. 16.

c) *Jelen voltak:*

1. Gr. Arco tábornok a lovas-szágnál.

2. Gr. Bielke lovassági tábornok, a lovasság parancsnoka.

3. Hallart Fülöp, a bajor választó főhadsegéde.

4. Gr. Königsmarck Fülöp Kristóf (svéd család), aug. 19-én tűnik ki a mai Karátsonyi-palota előtti harcokban.

5. Liedt, a bajor választó hadsegéde.

6. Müllers tüzérkapitány.

7. Pechmann Márton Günter, a testőrezred parancsnokhelyettese, aki szept. 2-án elsőnek jut a palotába s ezért a bajor választó a helyszínen ezredessé nevezi ki a 22 éves ifjút († Ulm, 1702.).

8. Sartori ezredes, szept. 2-án a bajor tartalék parancsnoka.

9. Gr. Serényi János Károly tábornoszernagy (magyar család!), a bajor csapatok vezénylő parancsnoka, különösen kitűnik júl. 27-én és szept. 2-án. A vár elfoglalásának hírére ő viszi a bajor választó nevének.

10. Br. Steinau gyalogsági tábornok, kitűnik jún. 29-én.

11. Gr. de la Tour lovassági tábornok.

III. Belgák (lüttichiek):

Az összes aknászok, akiket a pápa pénzén Buonvisi bíbornok fogad fel. Vezetőjük Liberti kapitány, † júl. 19, ismertek még: Chauvet kapitány és Lille hadnagy.

IV. Brandenburgiak (kb. 8000 ember):

a) *Hősi halottak:*

1. Bornstädt (Bornstätt) alezredes, júl. 27.

2. Borstel hadnagy, júl. 9.

3. Derfflinger Károly önkéntes, a poroszok híres hős tábornagyának fia, júl. 5, a bécsi kapunál.

4. A három gróf Dohna között: Dietrich ezredes, júl. 27 és

5. Károly ezredes, júl. 13.

6. Elsnitz őrnagy a gárdaezredből, júl. 27.

7. Fritzscher ezredes, szept. 2, az Orsz. Levéltárnál.

8. Kánitz kapitány, júl. 13.

9. Löschbrand ezredes a gárdától, júl. 25, a bécsi kapunál.

10. Pettau kapitány, júl. 13.

11. Sándor kurlandi herceg-trónörökös, ezredes, megsebesül júl. 27, néhány nap mulva belehal.

12. Wobeser kapitány a Fülöp herceg-ezredből, júl. 9-én, a bécsi kapunál 8 sebből vérezve.

b) *Sebesültek* :

1. Barfuss vezérőrnagy, júl. 27.
2. Belling ezredes, júl. 27.
3. Bismarck őrnagy, aug. 3.
4. Gr. Grygy ezredes, júl. 27.
5. Heiden alezredes, később híres hadvezér, júl. 27.
6. Schlabendorff alezredes, később ugyancsak híres hadvezér, júl. 27-én.

c) *Jelen voltak* :

1. A brandenburgi csapatok vezénylő parancsnoka, Schöning János Ádám altábornagy, aki júl. 27-én a fővezér életét menti meg a Rókus-lejtőnél (Szent Pál-völgy). Ő kereszteltet meg egy itt elfogott kis leánygyermeket, akinek fia (a lengyel királytól) gr. Rutowszki százsz tábornagy.

2. Brand ezredes, kitünt a júl. 27-i rohamnál.

3. Gr. Dohna Kristóf, a harmadik testvér.

4. Marwitz vezérőrnagy.

5. Strauss ezredes, lovasezred-parancsnok.

V. *Franciák* (többnyire önkéntesek) :

1. Commercy Károly herceg, a fővezér unokaöccse, többször sebesül meg, így jún. 26-án a Fő- és Kácsa-utca sarkán, jún. 29-én a fejevári kapunál. Júl. 27-én — mert sebesülései folytán lábán állni nem tud — lóháton vesz részt a rohamban. A vár bevételének hírért ő viszi Bécsbe.

2. Vaudemont herceg, a fővezér

másik unokaöccse, ugyancsak kitűnik jún. 26-án.

3. Villars herceg.

4. Gr. Schomberg (Schönberg) önkéntes, a hugenotta vezér fia.

5. Blanchefort marquis, önkéntes, XIV. Lajos marsalljának : Créqui herceg fia, megsebesül júl. 13-án.

6. Gr. Souvré önkéntes.

7. Longueval marquis önkéntes.

8. Du Héron önkéntes a bajor seregben, a későbbi francia követ II. Rákóczi Ferenc udvarában.

9. Courmaillon (Cormaillon) kapitány bajor szolgálatban, megsebesül júl. 13 és aug. 3, a vár elfoglalásakor ő szállja meg a palota romjait.

10. Chatellet önkéntes.

11. d'Estresse lovag, megsebesül jún. 19-én, a Krisztina-templom helyén.

VI. *Olaszok* :

1. Bordiga.

2. Carminato.

3. Nemes Giovanelli.

4. Obizzi.

5. Parella.

6. Nemes Pisani.

7. Saluzi.

8. Saluzzo és

9. Gr. San-Maurizio önkéntesek.

10. Doria di Cirié savoyai tiszt, aki a júl. 17-i harcokról jelentést írt II. Victor Amadénak.

11. Grimani Ferenc velencei tiszt, Cornaro Frederico unokaöccse.

12. Gr. Marsigli, a hős, a tudós ; megsebesül jún. 23 és megmenti a Corvinákat szept. 3. Halálának 1930. nov. 1-én lesz 300 éves fordulója.

13. Ruggiero páter, a tábori kórház főnöke és

14. Tarini Vittorio piemonti tiszt, aki júl. 7-i levelében leírja a helyőrségi templom leégését.

VII. Spanyolok (kb. 300 önkéntes harcos Cataloniából):

a) *Hősi halottak:*

1. Piccolomini herceg, az arragóniai ágból, júl. 13.
2. Vexar (Vejar) herceg, az aranygyapjas rend lovagja, ugyancsak júl. 13-án, a rohamban esik el.

b) *Sebesültek:*

1. Valero marquis (Vexar hg. fivére), júl. 13.
2. Escalona herceg, júl. 13.
3. Don Gaspar de Zuniga (Vexar hg. unokaöccse), júl. 13.

c) *Jelen voltak:*

1. Castel Moncaya marquis.
2. Matheo Moran (Moreno).
3. Juan Francisco Manrique.
4. Rodrigo de los Heneros lovaskapitány.
5. Francisco Felix de Astorga.
6. Egy gr. Piccolomini.
7. Almeida.
8. Cano.
9. Losana.
10. Ottana.
11. Ursello.
12. Serveorto.
13. Rebolledo önkéntesek és végül
14. Gonzales Péter tüzmaster, akinek tűzérési találmányai oly kitűnő szolgálatokat tettek.

VIII. Svábok (kb. 4000 ember):

1. Károly baden-durlachi őgr., altábornagy, a csapatok parancsnoka.
2. Marchall őrnagy a Thüngen-ezredben, hősi halált halt aug. 3-án.
3. Wachtenheim alezredes a Baden-Durlach-ezredből, hősi halált hal júl. 9-én, a bécsi kapu közelében.
4. Gr. Salm kapitány, kitűnik júl. 25-én.

IX. Szászok (kb. 5000 ember):

a) *Hősi halottak:*

1. Carlowitz György Károly alezredes a szászweissenfelsei ezredből, júl. 27-én, amikor elsőnek mássza meg a nagy rondellát.
2. Br. Friese kapitány a Löben-ezredből, júl. 22-én.
3. Löben tábornok, júl. 22-én.
4. Plötze alezredes, aug. 23-án és
5. Ismeretlen nevű alezredes a Kuffer-ezredből.

b) *Sebesültek:*

1. Henrik szászmerseburgi herceg kapitány, aug. 22.
2. Rochan alezredes, júl. 27-én.

c) *Jelen voltak:*

1. Haugwitz Tóbiás lovasezredparancsnok.
2. Henrik szász-weissenfelsei herceg ezredparancsnok (ezredével brandenburgi szolgálatban).
3. Keresztély szász-weissenfelsei herceg, a csapatok parancsnoka.
4. Károly szász-weissenfelsei herceg ezredparancsnok.
5. Kuffer Henrik ezredparancsnok.
6. Röbel őrnagy, ki júl. 27-én az elesett Carlowitz alezreddessel együtt ér fel a rondellára és
7. Gr. Trautsmannndorf Joachim altábornagy saját ezredével.

X. Magyarok:

Magyar halottat vagy sebesültet nem jegyzett fel az egykorú történelem. Sőt a magyarokat egyáltalában nem jegyezte fel. Csak a későbbi kutatások állapították meg, hogy kb. 20.000 magyar harcolt az ostromban s a várfalakon — a bevételkor — a legelső között magyarok is voltak. Eddig a következő csapatokat ismerjük:

1. *Barkóczy Ferenc* vicegenerális 33 századdal (4000 ember), közte Semsey Zsigmond alezredes, Semsey András ónodi főkapitány, Bagossy László, Berthóty István, Kovács András, Ragályi János és Sennyey István kapitányok.

2. *Gr. Batthyány Ádám* kanizsai főkapitány kb. 2000 emberrel, közte Tóti Lengyel János keszthelyi főkapitány, Festetich Pál vicekapitány, Békássy Miklós és gr. Eszterházy Farkas kapitányok, Fülöp György egerszegi vicehadnagy. Továbbá : ifj. gr. Kéry Ferenc, Deseő Zsigmond, Tar Józsa, Ferenczy Pál és Taródy Balázs.

3. *Id. br. Bercsényi Miklós* kb. 3000 emberrel, közte 21 éves Miklós fia, gr. Erdődy György lévai kapitány, Bottyán (Vak) János esztergomi huszárkapitány (a híres kurucvezér) és Kürtössy István esztergomi hajdúkapitány.

4. *Gr. Csáky László* orsz. főkapitány kb. 2000 emberrel, közte gr. Csáky Sámuel, br. Károlyi István, jászai Kiss Balázs, Deák Ferenc, Horváth János és Tunyogi Sámuel kapitányok.

5. *Gr. Czobor Ádám* ezredes-kapitány s vele Ottlyk György, Czobor Mihály, két Motesiczky : Miklós és Pál, Palásthy Gábor, Radnay Ádám, Baranyay Gáspár és Mednyánszky Gáspár. Közülök különösen kitűntek Ottlyk és Baranyay.

6. *Gr. Eszterházy János* vicegenerális kb. 2000 emberrel, közte gr. Eszterházy Mihály ezredes, Eszterházy Zsigmond kapitány, Babocsay Ferenc (32 év óta) veszprémi kapitány, Zichy Imre vázsonyi kapitány, eszményesi Fiáth János és Miskey István győri őrnagyok.

7. *Gr. Koháry István* vicegenerális kb. 2000 emberrel, közte Balassa Ádám kékkői és Balassa Gábor kor-

ponyai kapitányok. Utóbbival jön Dalmady Sándor.

8. *Petneházy Dávid* kb. 800 huszárral.

Az eddig említettek közül Fiáth és Petneházy Buda magyar hősei. Kiválók a harcban és szeptember 2-án elsők a várfalakon.

Ismertek még a következők : Gr. Eszterházy Pál nádor, gr. Pálffy Ferenc (alezredes), János (vértesskapitány), Miklós (alezredes), a két utóbbi később nádor, gr. Pálffy János Károly altábornagy, br. Klebelsberg Ferenc, a kultuszminiszter egyik őse, aki itteni vitézségével szerzi meg családjának a grófi címet, Károlyi Sándor, a későbbi kuruc fővezér, Bethlen Miklós, Dessewffy István, gr. Batthyány Kristóf és Hohenlohe (?) Farkas Gyula.

XI. Császáriak és ismeretlenek :

a) *Hősi halottak :*

1. Károly György pfalz-veldenzi herceg, a fővezér kedvenc vezérhadsegéde, júl. 13.

2. Schönerl (frank) kapitány, júl. 9.

3. Gr. Herbstein őrnagy a csász. Scherffenberg-ezr., júl. 13. *Az ostromnak ő az első áldozata.*

4. Gr. La Fontaine csász. altábornagy, júl. 16.

5. Gr. Lodron csász. vezérőrnagy, aug. 14., a Nagy Szénazugnál.

6. Br. Mercy Péter csász. altábornagy, igen súlyosan megsebesül aug. 29-én s ebbe hat hét mulva belehal.

7. Lovag Rosne, a csász. Starhemberg-ezr. kapitánya, júl. 6-án, a sarki rondellánál megsebesül s néhány nap mulva meghal.

8. Őrgr. Spinola csász. ezredes, szept. 2-án (!) a Nádor-téren.

9. Steinbach, a csász. Mansfeld-ezr. kapitánya, júl. 13.

10. Megrigny mérnök (ism.), júl. 13 és

11. br. d'Asti Mihály (ism.) alezr., szept. 2, a sarki rondellánál.

b) *Sébesültek* :

1. Lajos bádeni örgr., csász. lov. tábornok, aug. 3.

2. Gr. Archinto Ludovico (olasz) alezr., a csász. Lotharingiai ezredben, júl. 27.

3. Gr. Aspremont csász. vezérőrnagy, júl. 16 és 27.

4. Gr. Auersperg őrnagy a csász. Mansfeld-ezr., júl. 13.

5. Becher csász. alezr., aug. 22.

6. Br. Dieppenthal csász. vezérőrnagy, júl. 27.

7. Gr. Herberstein Lipót alezr., a csász. Souches-ezr., aug. 3.

8. Kirchmayer kapitány a csász. Souches-ezr., júl. 13.

9. Károly lotharingiai herceg, a fővezér, aug. 3.

10. Gr. Pötting csász. alezredes, aug. 22.

11. Jenő savoyai herceg (a zentai hős), vezérőrnagy, aug. 2.

12. Gr. Starhemberg Guidó alezr. nagybátyja ezredében, júl. 13.

13. Gr. Starhemberg Rüdiger tábornok, júl. 31.

14. Br. Thüngen csász. vezérőrnagy, júl. 6 és 27.

15. Br. Welsberg csász. alezredes, júl. 27.

16. De la Vergue (Verge, Verne ?) csász. altábornagy, aug. 2.

17. Croy Jenő herceg csász. tábor-
szernagy, júl. 27.

18. Gr. Truchsess csász. alezredes, júl. 27.

19. Gr. Althan Mihály aranygyapjas vitéz, jún. 19.

20. Bischofshausen (?) őrnagy, júl. 6 és aug. 3.

21. Fontana (olasz ?) csász. mérnök, júl. 17.

22. Gr. Kaunitz (?) alezr., aug. 3.

23. Br. Kottulinszky (?) kapitány, júl. 16.

c) *Jelen voltak* :

1. Gr. Thun (vagy Thurn ?) máltai lovag.

2. Strattmann Tivadar kancellár.

3. Károly Fülöp pfalzi választófejedelem (Lipót császár sógora, akinek életét Ottlyk és Palásthy mentik meg.)

4. Lajos pfalz-neuburgi herceg, csász. altábornagy.

5. Borgsdorff (német) aknász.

6. Aspremont ezredes.

7. Gr. Auersperg alezredes.

8. Br. Bersi.

9. Bertrauweiller.

10. Bischofshofen őrnagy.

11. Br. Bitner.

12. Gr. Blois.

13. Gr. Chinto.

14. Gr. Gronsfeld ezredes.

15. Gr. Ermerstein.

16. Goelin alezr.

17. Gr. Hoffkirchen.

18. Gr. Hortenbach.

19. Gr. Jörger alezr.

20. Keth (Köth) ezredes.

21. Kopy hadnagy.

22. Br. van der Leye.

23. Lunati marquis.

24. Gr. Magni ezredes.

25. Gr. Mahldegen.

26. Malowitz alezr.

27. Mieth Mihály tüzérezredes.

28. Mösch Lukács.

29. Gr. d'Ofar.

30. Oellner százados.

31. Gr. Oettingen ezredes.

32. Paumonn.

33. Piani.

34. Pini.

35. Gr. Rodein.

36. Gr. Styrheimb.

37. Subhoff.

38. Tenick.

39. Gr. Waldeck Frigyes.

40. Gr. Welsersheimb.

41. De la Vigne mérnök.

42. Br. Vilobj.

43. Wirbi.

44. Gr. Würz.
 45. Zacco főőrmester.
 46. Zeitelhammer kap.
 47. Bassompierre ezredes a Mercy-
 ezredben.
 48. Dietrich főhadsegéd (Károly
 hg. mellett).
 49. Ifj. gr. Dohna Kristóf (a har-
 madik testvér).
 50. Gr. Dünnewald Henrik csász.
 lov. tábornok.
 51. Br. Falkenhayn első főhad-
 biztos.
 52. Falkenstein vértenskapitány
 (Mercy altábornagy unokaöccse).
 53. Gournay főhadsegéd.
 54. Hambousch (Hönbusch) ör-
 nagy a Neuburg-ezredben.
 55. Hasslinger főkvártélymester.
 56. Gr. Heissler Siegbert csász.
 tábornok.
 57. Hoffmann főhadsegéd.
 58. Gr. Königsegg Lipót vezér-
 hadsegéd.
 59. Lachowitz tolmács.
 60. Gr. Lamberg János főhad-
 segéd, később bíbornok, aki való-
 színűleg a „Főjelentés“ szerzője.
 61. Ligneville kapitány a csász.
 Caprara-ezredben.
 62. Mogl őrnagy.
 63. Nigrelli tábornok.
 64. Palm, a hadbiztossági iroda
 főnöke.
 65. Prévost főhadsegéd.
 66. Gr. Rabatta Rudolf lov. tá-
 bornok, vezérhadbiztos.
 67. Gr. Saur kapitány a Loth-
 ringen-ezredben.
 68. Gr. Scherffenberg Frigyes al-
 tábornagy.
 69. Gr. Souches Károly csász.
 altábornagy.
 70. Gr. Styrum csász. vezérőr-
 nagy.
 71. Strasser alezr., Esztergom
 német parancsnoka.
 72. Tabernac (Tavernak) kapitány
 a Souches-ezredből.
 73. Br. Thüngen alezr.
 74. Ulrici kapitány a Seran drago-
 nyosezredből, az egyetlen, akit gyá-
 vaságért lefokoznak.
 75. Gr. Wirth őrnagy a Starhem-
 berg-ezredből.
 76. Wittekind főpostamester.
 77. Bagni főhadsegéd.
 78. Claudy főhadsegéd.
 79. Khun főorvos.
 80. Ranner főorvos.
 81. Gr. Caprara Aeneas tábor-
 nagy.
 82. Gr. Mansfeld csász. ezredes.
 83. Gr. Wallis.
 84. Gr. Gondola Ferenc altábor-
 nagy.
 85. Schultz tábornok.
 86. Gr. Seran ezredes.
 87. Gr. Caraffa Antonio tábornok.
 88. Br. Beck (Beeck) vezérőrnagy,
 a visszafoglalt Buda első katonai pa-
 rancsnoka.
 89. Br. Creutz főhadsegéd és
 90. Br. Friesensee (bajor) főhad-
 biztos.

XII. Egyházi személyek:

- Braun Alajos.
- Darasóczy Márton.
- Kolich Lukács.
- Metzger Ker. János.
- Pleszl Ulrich Jézustársasági
szerzetesek.
- Csatháry Athanáz.
- Gleiszner Károly.
- Munkácsy Miksa.
- Pomperger Arzén.
- Pörös Mihály.
- Prentaller Bernát.
- Tamaskovics Ferenc.
- Zách Antal ferencrendi szer-
zetesek, — magyarok és
- Zanarolla János világi pap.
- Bizozeri Simplic. barnabita
szerzetes.
- Fraichot Kázmér benedek-
rendi.

17. Marco d'Aviano kapucinus barát, a várható győzelem buzgó hirdetője és

18. Tüzes Gábor (Gabrieli Rafael Vulcanus) nizzai születésű franciscanus barát, a kiváló tűzmester.

*

Amint látható, 334 olyan név bocsátható a nyilvánosság elé, akikről biztosan tudjuk, hogy harcoltak

a kereszténység és magyarság ügyéért. Ezek között 48 hősi halott és 50 sebesült ismeretes, 10 különböző nemzet fiai, akik vérüket ontották Buda várfalain.

Megérdemlik-e ők, hogy nevük márványba vésvé hirdesse az ő emléküket és a mi hálánkat a további utókornak?

Horváth Károly.

MÚZEUMI HÍREK.

Hadtörténelmi Múzeum.

Újabb Przemysl zászlórészek.

Havas Károly t. százados, a Lloyd Kerámiai Ipar R.-T. igazgatójának ajándékeként a m. kir. Hadtörténelmi Múzeum újabb Przemysl zászlórészekkel gyarapodott. Annakidején, mikor 1915. márciusában hosszú és hősi védelem után e vár feladásra kényszerült, az ezredek zászlóikat számtalan apró darabra felaprózva osztották fel és mindenki büszke volt, aki egy-egy darab birtokában annak megmentését biztosítani hivatott.

A most letétbe kerülő zászlódarabok közül az egyik lilavörös és ez az egykori magyar királyi szegedi 5. honvédgyalozezred zászlóaljából, a másik pedig zöld és az egykori magyar királyi gyulai 2. honvédgyalozezred zászlóaljából származik, mint ezt Seide Rudolf altábornagy megállapította.

Gróf Wartensleben-ereklyék.

(A közlemény első része a *Historia* 1929. novemberi számában jelent meg.)

Az adományozott okmányok legsebbe darabjai az indigenátusi diplomák. Az elsőt Vilmos gróf honfiúsítottatásáról II. József császár 1781.

május 14-én adta ki, s Esterházy Ferenc ellenjegyezte. A finom pergamentre művészileg rajzolt oklevél tulajdonkép egy 26—33 cm nagyságú, tíz lapból álló keményfedelű könyv. Kötése vörös szattyanbőr, melynek úgy első, mint hátsó lapján gazdag aranynyomású rokokó díszítésű keret közepén az akkoriban gyakorta használatos uralkodói címer látható: ovális mezőben két lábón álló, királyi koronát viselő kétfarkú oroszlán, mely bal első lábával egy kisebb, ovális, vízszintes pólyával osztott címerre támaszkodik, míg jobb első lába az apostoli kettős keresztet tartja. Az egész a Habsburg uralkodónak magyar és cseh királyi méltóságát jelképezi. A diplomáról aranyzsinóron függő, teljes épségében megmaradt, 14 cm átmérőjű császári és királyi pecsétet topolyagyökérből finoman esztergályozott tok védi.

Miután József császár nem volt Magyarország alkotmányos királya, szükséges volt, hogy az általa kiadott azon rendeleteket, melyeknek érvényét továbbra is fenn kívánták tartani, utódja törvényes úton ratifikálja. Így jelen esetben a honfiúsítottatás az 1790—91. évi országgyűlés a 73. törvénycikkkel iktatta

be. Az erről szóló diploma teljesen azonos kivitelű, mint az előbbi, s szövegében amaszt szószerint idézi.

Kiállításában egyszerűbb, de ritkaságánál fogva becsesebb a pátens, mellyel II. Lipót, mint a Mária Terézia-rend nagymestere, ugyancsak Vilmos grófot 1790-ben a rend középkeresztesévé (Commandeur) nevezi ki. Anyaga szintén jóminőségű pergament, nagysága a szokványos 67—55 cm, alsó szélén 10 cm-nyi felhajtással; ezen van áthúzva az arany fekete-sárga zsinór, melyről a 14 cm átmérőjű sárgaréz-tokba foglalt pecsét függ.

Úgy értékében, mint kiállításában előbbivel majdnem egyenrangú a Ferdinánd grófnak a Mária Terézia-rend lovagjává történt kinevezéséről szóló, I. Ferenc által 1801-ben kiadott pátens. Ennek függő pecsét-jét diófatok foglalja magába.

Egy kis fadobozban 5 egyenruhagomb, s egy kb 2 cm átmérőjű ólomgolyó van eltéve, mellette Vilmos gróf sajátkezű írása, mely szerint e francia muskétás golyó 1795. március 28-án a Hartenberg melletti rohamnál „egész megfoghatatlan módon“ a gombokat az egyenruháról letépte, miért is ezeket „mint egy ritkaságot, a családi archivumba felvenni“ kér.

Másik kis fadobozban egy másfél cm átmérőjű ólomgolyó, s a mellette elfekvő papírlapon a megjegyzés: „golyó, mely Ferdinándot a fején megsebesítette, mikor is kalpagja mentette meg“. Ferdinánd a 10. huszárezredben szolgált, s mint kapitány szerezte a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét.

Igen értékes darab egy rendkívül ízléses, fényezett diófából készült rokokó asztalka. 85—60 cm fedőlapja barokkos vonalú keretdíszben a Wartensleben és Teleki grófi címereket mutatja finom és gazdag intarziában, alattuk kis keretben a

„Vivat Clärchen 1772“ írás. Ezt az asztalkát Vilmos gróf menyasszonyi ajándékkul készítette Teleki Klárának. A nemesen ívelt asztallábak elmésen egyszerű módon kiszedhetők, s a munka oly precíz, hogy 160 éves koruk dacára ma se inognak.

Érdekes kis darab egy 1748. év-számmal ellátott tolltartó. 8 cm oldalú fakocka, oldallapjai fekete préselt, aranydíszítésű bőrrel vannak bevonva, míg felső lapján pennák számára való 16 kerek, 3—4 cm mély lyuk látható. Bennük még ma is meg lehet találni a rég beszáradt tinta maradványait.

Végül felemlítek még két sárgarézből készült aranyozott kamarási kulcsot. Egyiknek hossza 176, másiké 179 mm, míg mindkettőnek füle 56 mm széles. Formájuk ízléses, arányos; úgy a kovácsolt, mint az öntött részek gondosan vannak lecsiszolva, a cizellálás művészi ötvös kezére vall. A fül babérkoszorúba foglalt császári sassá van kiképezve, a két fej fölött a császári koronával, míg a gyomrán lévő paizst, melyből egyik oldalán a MT, másikon a J. II. monogramm domborodik ki, két királyi korona díszíti.

A felsoroltakon kívül néhány metszet, egykorú kézi rajz és nagyszámú magyar, német, holland és francia nyelvű, úgy a család magyar ágától, mint az exteni elődöktől származó okirat, levél, főljegyzés teszi gazdaggá a gyűjteményt.

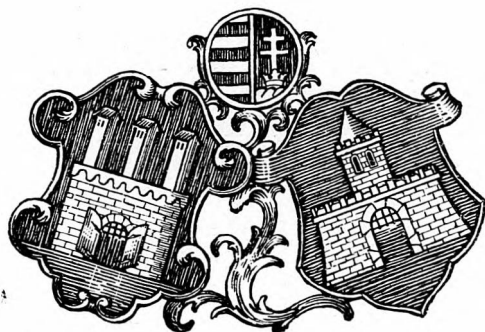
Nemzeti történelmünk megismerését nagy mértékben segítenék elő nevesebb katonaelődökkel bíró családjaink, ha hasonló megértésről téve tanuságot, őseik reliquiáit biztos megőrzésre intézetünknek adnák át, hol azok méltó helyen kiállítva s így a nagyközönség körében is ismeretessé válva, fokoznák a tradíciók intenzívén ápolását.

Kisfaludy Péter Elemér.

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI:
DR. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

BUDA ÉS PEST CÍMEREI 1703-BAN.

III. KÖTET // BUDAPEST, 1930. ÉVI JÚNIUS HÓ // 2. FÜZET
MEGJELENIK ÉVENTE 10 ÍVNYI TERJEDELEMBEN
A HISTORIA MELLÉKLETE

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KAROLY

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lapszám
<i>Garády Sándor</i> : II. József pestbudai látogatásai	55
<i>Dr. Kovács Lajos</i> : A budai katonatemető áthelyezése 1797-ben.....	75
<i>Rokken Ferenc</i> : A pestvárosi kényszerítő dologház	82
<i>Romhányi István</i> : Katona József pesti lakása	87
<i>Rokken Ferenc</i> : A Kálvin-téri díszkút.....	96

Képmelléletek :

1. A budai katonai temető térrajza (76). — 2. A Sándor- és Szentkirályi-utcák saroktelkeinek térrajza (91). — 3. A Karacs-ház homlokzata (92). — 4. A Staibl-ház homlokzata (93).

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

II. József pestbudai látogatásai.

II. József, a kalapos király nem túlságosan rokonszenves Magyarországon s ezt annak köszönheti, hogy nem koronáztatta meg magát Szent István koronájával, a szent koronát Bécsbe vitette és az ország törvényeit semmibe véve, újakat akart reáerőszakolni.

Ha azonban közelebbről tanulmányozzuk életét és tetteit, minden ellenszenvet félretéve, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy tervezett intézkedéseivel korát jóval megelőzte, hogy emberies gondolkodás hatotta át egész lényét és a maró, csipkelődő külső szerető szívet takart.

Az is való, hogy a Habsburg-házból származó uralkodóink között szellemi tekintetben a legkimagaslóbbnak lehet mondani s ezt éppen tevékenysége bizonyítja. Nem szándékom e helyütt részletesebben kiterjeszkedni működésére, csak budapesti tartózkodásait és a magyar közönség előtt jórészt *még ismeretlen* adatok alapján azokat az intézkedéseit óhajtom tárgyalni, amelyeket székesfővárosunk érdekében tett vagy tenni szándékozott.

Közismert, hogy 1784-ben a m. kir. udvari kamarát és a m. kir. helytartótanácsot Pozsonyból Budára helyezte át. Az átköltözködés ez év szeptember és október havában ment végbe. 1785-ben azután a m. kir. udvari kamarát bekebelezte a m. kir. helytartótanácsba.

Így a legfőbb hivatalok ismét visszakерültek az ország fővárosába, amely ennek a révén élénk fejlődésnek indult.

Erről ír a Pozsonyban megjelent Magyar Hírmondó 1786. évi Szent György hava (április) 26. napján megjelent 32. levele a következőkép:

(266. l.) „Buda. Minthogy minden főbb Hazabéli Törvényszékek itten vagynak, a' jelen lévő körülállásokban, minden rendből és rangból levő Hazafiak, Tisztviselők, Insinérek 's. t. olly feles számmal gyülekeztenek ezen két szomszéd városokba : Budára és Pestre, hogy az idegeneknek már alig találkozik szállások. Edgy napra ki bérlett szállás, melly edgy setétes szobátskából áll, edgy n. (német vagy rajnai) forint napjára, sőt több is. Ez ezen fő Anya városoknak nagy hasznokra vagyon ; mert a' pénz, és az által a' városi épületek rövid napok alatt virágzó állapotra lépnek.“

De más tekintetben is sokat tett II. József a fővárosért. Így Óbudán nagyszabású ötemeletes filatoriumot, vagyis selyemfonót és ugyancsak elég terjedelmes emeletes deglomeratoriumot, vagyis selyemgombolyítót építtetett. Az előbbinek már nyoma sincsen, csak neve él a Filatori gátban; az utóbbi a Miklós-téren még ma is fennálló, két végén köralakú záródású épület.

Buda polgárai hálából lovasszobrot akartak neki fölállítani az akkori városháza (ma a várbeli előjáróság épülete) előtt, a rajzokat is elkészítették,¹ de II. József ezt 1784. június 2-án gr. Nickyhez intézett levelében megtiltotta.

II. József, mint trónörökös és mint uralkodó magyarországi utazásai alkalmával többször is megfordult Budán és Pesten, mindenesetre annyiszor, a hányszor előtte és utána Ferenc Józsefíg egyetlen Habsburg-uralkodó sem. Ez pedig annyival inkább latba kell, hogy essék, mert különféle utazásai (Francia-, Olaszország, Németalföld, Oroszország stb.) egyébként is lefoglalták idejét.

Amellett figyelembe veendő, hogy akkor vasútnak még híre-hamva sem volt és kocsin vagy lóháton utaztak. Különösen II. József gyakorolta ez utóbbi utazási módot. Volt eset, hogy naponta 10—12 órát ült lovon.

Így 1768-ban Magyarországon tett utazása alkalmával, amelyről Marczali emlékszik meg részletesebben „Magyarország története II. József korában“ c. nagyszabású munkájában (I. k. 401—411. l.).

Erről az útvjáról írja a Pressburger Zeitung 1768. április 23-án n.eg-jelent 33. számában :

„Sonntags den 17. um 6 Uhr Abends haben Se. Majestät der Kaiser die Reise nach Ungarn mit dem Herrn Herzogen Albrecht zu Sachsen-Teschen königl. Hoheit beysammen in einem Wagen, dann in dem zweyten der Herr General feldmarschall Graf von Lascy, der Herr Obriststallmeister Graf von Ditrichstein und der Herr Generalfeldwachtmeister Graf Joseph von Kollaredo und in dem dritten der Herr General Feldzeugmeister Freyherr von Laudon, der Herr Feldmarschalllieutenant Graf von Nostitz und der Herr General Feldwachtmeister von Miltitz angetreten und werden diese Reise so geschwind machen, dasz allerhöchst dero Ankunft nebst dem hohen Gefolge schon den 18. Mittags zu Ofen erfolget seyn wird.“

Vagyis „Vasárnap (április) 17-én 6 órakor este a császár ő Felseége megkezdette magyarországi útját Albert szász-tescheni hg (Magyarország helytartója és Krisztina fhgnő, Mária Terézia leányának férje) ő kir. Fenségével együtt egy kocsin, azután a másodikban gr. Lascy tábornagy, gr. Ditrichstein főistállómester és gr. Kollaredo József tábornok, a harmadikban pedig br. Laudon tábornagy, gr. Nostitz altábornagy, és Miltitz tábornok, az útát oly gyorsan teszik meg, hogy ő Fölsége és kísérete már 18-án délben Budára érkezzék.“

Ez alkalommal valószínűleg csak rövid ideig tartózkodhatott Budán és Pesten.

1769-ben Olaszországban volt. 1770-ben július hóban Mária Teréziával megfordult Pozsonyban.² Ugyancsak 1774-ben is van adatunk rá, hogy júniusban ott időzött felséges anyjával.³

Ugyancsak ebben az évben augusztus 19-étől augusztus 31-éig Pesten és Budán tartózkodott.⁴ Hogy hol lakott, erről a tudósítások nem szólnak. Valószínű, hogy leginkább a pesti katonai táborban. A királyi palotában

¹ Pest-budai Művészeti Almanach az 1919. esztendőre. II. József lovasszobra Budán.

² Pressburger Zeitung 1769. No 59.

³ Pressburger Zeitung 1774. No 48.

⁴ Pressburger Zeitung 1774. No 68—70.

akkor sem szállt meg, amikor már helyreállított és üresen állott. Egyébként csak szalmazsákon vagy a földre szórt szalmán hált, amelyre szarvasbőrt terítettek.

Ezúttal kíséretében voltak a már előbb Pestre érkezett Albert szász kir. herceg magyar helytartó, továbbá Lascy tábornagy és Laudon tábornagyszernagy.

Ez év augusztus 14-én nyílt meg Budán a német színház, amelyre Sopronból Berner Felix színtársulata jött ide.¹ II. József ott tartózkodása alkalmával el is ment egyik előadásra, amikor is „A legyőzött makacsság“ (Der überwundene Eigensinn) c. víg operát (Opera-Buffera) és két balletet (die Schneider und das londrische Kaffeehaus) adtak elő.

A pesti táborban — a hova 10 lovasezred, a Benyovszky, Pichler és Kövesdi gránátosok, 1 Gyulay, 2 Batthyány, 2 Schiskovitz, 2 Károlyi és 1 Pálffy gyalogzászlóalj volt vezényelve — minden reggel 4—5 óra között és délután 5 órakor II. József jelenlétében gyakorlatoztak.

1775-ben Horvátországban és a határvidéken volt.

1776. augusztus 15-én Lascy és Laudon kíséretében újból a pesti táborba érkezett, ahol 9 lovasezred, 6 lövész (Fusilier) és 2 gránátos zászlóalj gyülekezett össze. Ott voltak Albert herceg, d'Ajasassa tábornagyszernagy, gróf Gemingen, Brughausen, Almássy és Miltitz altábornagy, gróf Eszterházy, Mecklenburg hg., Lichtenstein tábornok, gróf Erdődy, gróf Kinsky, gróf Brun és Kempelen.

1777-ben a Pressburger Zeitung augusztus 20-iki 67. száma a következőket írja :

„Aus dem Lager bey Pest. Das gesammte Chor von der Infanterie und Kavallerie, welches aus 3 Infanterie, 8 Kavallerie Regimentern und 2 Grenadier Bataillons bestehet, ist den 6 dieses im Lager eingerückt.“

II. József augusztus 12-én érkezett Budára s ez alkalommal tört ki az az emlékezetes tűzvész, amelyet az „Arany hajó“ fogadón emléktáblával örökítettek meg. Erről lapunk 1928. évi 5. számában már részletesen beszámoltunk.

13-án a lovassággal, 14-én a gyalogsággal és lovassággal volt gyakorlat. Ott voltak Albert hg., Lascy, Kinsky hg. tábornagyszernagy, Laudon, Eszterházy Imre gróf, Gemingen gróf, Almássy, Bruckhausen, Miltitz, gróf Nostitz, gr. Eszterházy Antal, Braun, Mecklenburg hg., gr. Kinsky, gr. Erdődy, br. Wimpfen. Augusztus 23-án II. József elutazott.

A gyakorlótér és a tábor, mint tudjuk, a külső Ferencváros területén volt, ott, ahol ma a ferencvárosi rendező pályaudvar, valamint a szomszédos régi löversenyter terület el.

A táborban nagy lehetett a vízhiány, mert még a táborozás megkezdése előtt ott 28 kutat ástak s ezekről azt írja a Pressburger Zeitung (74. sz.), hogy azokat továbbra is fenntartják, mert a legjobb ivóvizet szolgáltatják.

1778—79-ben II. József Cseh- és Morvaországban volt elfoglalva Nagy Frigyes elleni hadjáratával, amelyet jóformán Mária Terézia akarata ellenére kezdett meg. Mária Terézia a hadjárat közben II. József tudta nélkül elkezdett tárgyalni Nagy Friggyessel, ami Józsefet annyira elkésé-

¹ Pressburger Zeitung 1776. No 68. „Da ein löblicher Magistrat zur allgemeinen Unterhaltung auf der Bastey ein bequemes Theater hat aufbauen lassen.“

tette, hogy anyjának írt levelében (1778. július 15.) azzal fenyegetőzött, hogy mindent otthágy és elmegy, a nélkül, hogy Bécsset érintené. Végül 1779. május 13-án Teschenben az ellenfelek békét kötöttek, amelynek értelmében Ausztria Bajorországból egy sávot kapott.

Ezután következett II. József oroszországi utazása.

Mindezek akadályozhatták a Pestre jövetelben. Budapesti utazásnak 1780-ban sem találtam nyomát.

1780. november 29-én meghalt Mária Terézia és ekkor II. József mint egyedüli uralkodó átvette a birodalom kormányát, hogy most már semmitől sem akadályozva, tettvágytól égve türelmetlenül megvalósítani igyekezzeék régóta kidolgozott terveit.

Így tehát az uralkodás első idejében nagy elfoglaltsága, valamint németalföldi utazása is, amelyből 1781. augusztus 14-én délután 6 órakerkezett vissza Bécsbe, akadályozhatta Buda-Pestre utazását. De azért augusztus 20-án délután 4 órakerkezik.¹ Hova szállt, nem tudjuk, valószínűleg a pesti táborba, mert másnap reggel 5 óraker jelen van a csapatok gyakorlatain. Ugyaneznap 21-én este 9 óraker tűz üt ki valamely külvárosban, (hol, nem tudjuk), amelyen II. József azonnal megjelenik és dacára a heves szélviharnak, sikerült a tüzet 11 óráig eloltani, úgy hogy csak 1 ház és 1 istálló égett le.

22-én meglátogatta az invalidusok házát (a mai központi városháza), amelynek lakóit gazdagon megajándékozta, este pedig $\frac{1}{4}$ órától $\frac{1}{2}$ 9 óráig a gróf Fekete országbírónál összegyülekezett társaságot kereste föl.

23-án ismét hadgyakorlat volt, amely után ebédhez (valószínűleg a pesti táborban) több tábornokot és Migazzi kardinálist is meghívta. Délután Budára ment és az egyetemet szemlélte meg hosszasan és részletesen. Innen megint a táborba ment.

Innen a tudósítás megakad és csak annyit mond, hogy 29-én már Bécs felé volt visszautazóban. Ezen a napon délben ugyanis Jahrendorfban² látták, ahol a lovak váltására várakozott.

Újból 1783. április havában volt Budapesten. Erről a tartózkodásáról a „Fehér kereszt fogadó és szomszédai”-ról írott cikkben már szintén megemlékeztünk.³

Ezt a megemlékezést a „Magyar Hírmondó” 37.-ik és 39. levele alapján még azzal egészíthetjük ki, hogy április 27.-én kihallgatáson fogadta az egyetem rektorát és a 4 fakultás dékánját, azonfölül ezen tartózkodása alkalmával nemcsak a pesti, hanem a budai kórházat (Erzsébet apácák) is megtekintette, minden betegnek alamizsnát adott és a kórház bővítésére 4000 forintot rendelt.

Az 1784-iki látogatását az előbb említett cikkben ugyancsak ismertettük.

Ebben az időpontban 1784. szeptember—október havában költözkdött a m. kir. udvari kamara és a m. kir. helytartótanács Pozsonybol Budára.

Fájhatott ez a pozsonyiaknak, hiszen városuk visszafejlődését jelentette. Erről így ír október 6-án a Pressburger Zeitung: „... wo sind die

¹ Pressburger Zeitung 1781. No 69—71.

² Valószínűleg Pándorffalu Moson megyében.

³ Historia 1929. január—február hó. 114. s kk.

glänzenden Patrioten, wo die würdigen Stützen des Staates, die unsern Pressburg wahre Grösze, wahren Glanz mittheilen? Sie sind nicht mehr — schallt von Mauern das Echo.“ . . . „Ofen hat der Götterspruch dazu erlesen und nun beschäftigt sich Charon, alle hinüberzuschiffen, welche die Götter bestimmt haben Ofens Gefilde zu sehen, auf ewig zu bewohnen.“

E tartózkodása idejéből ered az a levele (úgynevezett „allerhöchstes Handbillet“), amelyet gróf Balassa Ferenchez, a m. kir. udvari kamara akkori elnökéhez és koronaórhöz intézett s mely magyar fordításban a következőkép hangzik :¹

Kedves gróf Balassa !

Miután az itteni Klarissa Kolostornak más rendeltetést szántam és annak átépítését határoztam el, ennélfogva oda a javaslatba hozott áru-raktár nem helyezhető át, úgy gondolom, erre a célra a piaristák közelében a Dunánál (beym Wasser) levő mostani ideiglenes kaszárnya (Quasi-Caserne), ahol most két század (Kompagnien) Gyulay Sámuel-féle katonaság van, a legjobban megfelelne; csakhogy ez esetben a két századot addig, míg a raktár fönn fog állani, a városban és a külvárosban kellene közösen elhelyezni, mely esetben ezért a raktárért fizetendő bért a város javára a kamara fizetné.

Pest, 1784. október 22-én.

József s. k.

A pesti klarisszák kolostora a régi zálogház épülete volt a mai Királyi Pál és Szerb-utca sarkán, ahol ma a Közgazdasági Egyetem van elhelyezve. Hol volt pontosan az ideiglenes kaszárnyaépület, egyelőre nem tudjuk. II. József a klarisszák kolostorát kórház céljaira akarta fölhasználni, de utóbb e tervet elejtette.

A következő látogatás 1786-ra esik.

Erről, valamint Ferenc főherceg, II. József fivérének fia látogatásáról, ki a magyar trónra mint I. Ferenc került (1792—1835.) a „Magyar Hírmondó“ és a Pressburger Zeitung a következő érdekes tudósításokkal számolnak be akkori olvasóiknak :

A Magyar Hírmondó-é azért is érdekes, mert az akkoriban megindult nyelvújítás nyomait viseli magán.²

„Pesten Ferentz Ó Ertzhertzege megnézegette az el múltt héten az *Okodalomnak* (Academia) Könyvházát, a' hóltt test bontzó házat, és az egész Mindeményedelmet (Universitatem); azonban minden nap' jelen vala reggeltől fogva délig a' játtábori (gyakorlótér) fegyver gyakorlásokban, mellybe már apródonként ma hólnap mind bé állanak azok a' Ts. (császári) K. (királyi) *Tömörök* (Regiment), a' mellyek a' végre parantsolatot vettek vala.“

A második cikk emigyen szól :³

„Két Felség jelenlétével gyönyörködteti már magát Pest. Ezen folyó hónapnak 13 dikán Ó'Felsége a' Tsászár szerentsésen oda érkezett dél táj-

¹ Eredetije az Orsz. levéltárban Ben. Resol. A^o 1784. október No 46 alatt.

² 529 l. Kisasszonyhava (augusztus) 16. napján, szerdán költ 64. levél.

³ M. Hírmondó 1786. Kisasszonyhava 23. napján szeredán költ 66. Levele, 545—546. l.

ban és még azon nap' a' világi és hadi tisztviselő főbb személyek, udvarlására meg jelenének. Más nap' meg nézeglette Ő'Felsége ama' tudva lévő nagy épületet ((Újépület), mely a' Vátzi Kapú előtt a' Duna parton, a' körülte dolgozó számtalan munkások' serénysége által szemlátomást emelkedik, és egyéb köz haszonra való Készületeket. Az azután való napon Ő' Felsége az Isteni tiszteletre, a' hová Gróf Nitzky Ő' Excellentiájának vala szerentséje Ő' Felségét követni, Kit majd méltóztatott is Ő' Felsége az Isteni tisztelet után meglátogatni, és Ő' Excellentiájánál közel egygy egészsz óráig mulatni."

„Ugyan azon 13 dikán ezen folyó hónapnak ki szállott az egészsz Katonaság is a' játtáborba. Az egész sereg több mint 30 ezer emberekből áll, nevezetesen 3 batalion Granatírosokból, 18 batalion Magyar Gyalogokból; 9 vasas Tömörökből (Regément), 2 Tömör Dragonyosokból, 1 könnyű szerű Lovag és 1 Huszár Tömörből. Ferentz Ő' Ertzhertzsége, most egygy majd más sereg' vezérlésével folytatja a' maga' hadi készségbeli gyakorlásait. Ezen hónapnak 14 dikén, különösen ki állának Ő' Ertzhertzsége' elibe, a' Kinszky' könnyű szerű lovas és a Gréfen' Huszár Tömörjei, a' kiknek az ő' fegyverjátékban való készségeik tellyes tetszedelmére valának ezen ifju Felségnek."

Közbevetve megemlítendőnek tartom, hogy II. József ez alkalommal Galiciából a duklai szoroson, Eperjesen és Kassán át érkezett Pestre.

A megérkezésről a Pressburger Zeitung a következőkép ír:¹

„Ofen vom 20. August. Endlich haben wir die Gnade und das Vergnügen unsern sehnlichst erwarteten allergnädigsten Monarchen hier zu sehen. Unsere Freude ist um so grösser, da Höchstdieselben sich in besten Wohlsein befinden. Sie sind am 13 d. M. unter einem allgemeinen Freuden-geruffe in Pest angekommen und haben bey dem Herrn *Bürgermeister Hilff in seinem in der Vorstadt liegenden Hause* einzukehren geruht. Die hohe Generalität und andere Personen vom Range hatten an diesem Tage noch die Gnade ihre Aufwartung zu machen.

Am 14 geruheten Se. Maj. Verschiedenes zu besichtigen und unter andern auch das grosse Gebäude² vor dem Waizner Thor. Am 15 hielt Se. Eminenz der Kardinal Battiany das hohe Amt in der Festungs pfarrkirche Ofen, welchem Se. Maj. beywohnten; nach dem Gottes dienst verweilten H. D. mit dem Vicepräsidenten 3 Stunden bey Sr. Excellenz dem Grafen v. Niczky³ in seiner Wohnung. Von da kamen sie zu Fusz in das Landhaus, besichtigten Verschiedenes und liessen sich von Mancherley unterrichten, am Ende befahlen sie dem Hrn. Präsidenten alles rückständige das Juridische betreffende so eillig als möglich zu Stande zu bringen und es Höchst demselben alsobald einzuhändigen. Im Rückweg von da durch die Wasserstadt kehrten Se. Maj. bey den Elisabethinerinnen ein. An nämlichen Tage nach der Tafel kamen H. D. zu den Invaliden in Pest, und Abends gaben Se. *Eminenz im Garten grosse Gesellschaft*, welche Se. Maj. mit ihrer Gegenwart erfreuten. Am 16 kamen Se. Maj. ins Lager, welches am 13. schon alle hierher beordneten Truppen bezogen haben.

¹ Lásd a Pressburger Zeitung 1786. No 65, 66, 67 és 68.

² A volt újépület (Neugebäude).

³ A helytartótanács elnöke.

De folytassuk ismét a „Magyar Hírmondó” 1786 augusztus 26-án szombaton kelt 67. levelével¹: „Talán bizony sohase vólt vólna gyönyörűségesebb nézni a’ Pesti játtábort, mint ezidén, ha a’ mint írják, itt is a’ néki induló esső ottan akadályt nem vetne. Sohase mondom gyönyörűségesebb; nem tsak azért, hogy több számmal lévén a’ legények, mint másszor, sokkal többféle hadi fortélyokat adhatnak elő; és nem is csak azért, hogy egy Magyarnek nem egy hamar szokott esni az’ a szerentséje, hogy annyi hadi Fel Tiszteket lásson együtt, s’ úgy végig nézze a’ Degen-sild’, Spilmann’, Eszterházy Miklós’, Eszterházy Antal’, Pálffy János’, Károlyi’, Vinsz’, Alton’, Gyulai Sámuel’ és Prajzák’, gyalog Tömörjeit’, a’ Hohentzollern’, Ánspak, Zetzwitz’, Nasszau’, Sakmin’. Karameli’ Meklenburg’, Trautmansdorf’ és Tsatoriszky’ vasas Tömörjeit, továbbá a’ József’, Toskána’ és Würtemberg’ Dragonyosait, végre a’ Kinszky’ könnyű szerű lovas, és a Gréfen’ Huszár Tömörjét: hanem fő képpen azért, hogy a Nézők, kik kétségkívül nem kevés számmal vagynak, egy felől a’ magok’ Uralkodójoknak, másfelől pedig ama’ hadi próbákhoz magát szoktató ifju Felségnek Ferentz Ó’ Ertchertzsgségének szemlélésével gyönyörködtethetik magokat. Szintúgy képzem magamnak, hogy, mikor egy kitsit vidámabb nap derül fel, minémű jeleit adja ez az ifjú Felség a’ Maga hadi készségeinek! most ez, majd más felsőbb Tisztnek a hivatalát folytatja; tsak ha rá néz is a’ fegyveres legénység, annyira el fogódik egygyszeribe nyájas tekéntetének látására a’ szíve, hogy vezérlő szavára azonnal duplázzák magokat az izzadság tsepp mogyorók ábrázatjokon: szeme füle mindeniknek rajta: fáradnak szívesen, de el nem fáradnak; és kétség kívül, az a szívesség tselekszi, hogy, a’ mint írják, vezérlő szavát még a’ legtávolabb álló is meghallja a’ seregben, mert tsak tudhatni, hogy különben egyg olyan gyenge ifju szó, bizony még 20 hangfoghat is vékonyabb egyg már néki keményedett s minden puská sárkányig elható Dun s Laudon szónál: egyg szóval annyira néki hevül osztán olyankor a’ Vezérlése alatt dolgozó legénység, hogy ha majd az esső ki nem verné őket, talán a rendeltt órán túl se hagynák félbe játékaikat...“

Amint azt cikkünk elején már említettük, II. József a többi között Ó-Budán a Miklós-téren még ma is fennálló állami selyemgombolyító épületet emeltetett. Ma persze már lakóházzá átalakítva magántulajdonban van. Ez 40 katlanra és gombolyító gépre volt berendezve, benne Mazzocato Ágoston vezetése alatt állami selyemgombolyító iskolával.

Ezt az iskolát II. József ezen 1786-i ittléte alkalmával meglátogatta.

A látogatásról a Magyar Hírmondó a következő sorokban számolt be akkori olvasóinak:²

„Tudva lehet talán már az egészsz Hazában, hogy Júliusnak 1-ső napjától fogva három-három leányok vagynak Pesten minden Vármegyéből a’ selyem fonásnak meg tanulására. Ezekhez béméne Ó’ Felsége, hogy a’ közelebbi útjában oda érkezék, velek igen nyájasan beszélgete, meg tudakozta mindegyiknek a’ nevét és ki mellyik Vármegyéből való legyen; sőt *Szűjártó Kristinától*, ki Nógrád Vármegyéből való, az orsót elvévén,

¹ 554. oldalon.

² M. Hírmondó 1786. Szent Mihályhava (szeptember) 2. napján szombaton költ 69. levele. 579. l.

azt önnön Maga pergette egygy kis korig ugyan, de tsak gondolhatni már, hogy majd milylyen szüntelen való fáradhatatlan pergésben fog lenni az az orsó a' Hajadon kezében, sőt a többieké is. Emlegetnek ugyan a' régi idők is olylyan Uralkodókat, a' kik igen gyakran ültek a' fonó leányok közte ; de óh melyly nagy a' különbség ! mert úgy e bizony, hogy — tisztességgel legyen mondva — azok Szardanapálusok voltak. Már tsak az is elég lett volna, hogy majd a' fonó guzsaly' kerekei fáradhatatlanok legyenek : de még azon felül egygynéhány Körmöztz Bányán esztergályozott sárga orsó karikákkal (körmöztzi aranyak) is megajándékozta Ő' Felsege a' Szúzeket.“

II. József e pesti tartózkodása folyamán, midőn a táborban hált, vette Nagy Frigyes halála híret is.¹ A kabinetfutár a halálhírel reggel három órakor érkezett meg, miután azonban II. József reggel négy órára rendelte felköltését, csak ekkor közölték vele s mikor kérdezték tőle, mi történnék, azt válaszolta : „Gyászolunk“ („Wir trauern“).

Bensőleg azonban más volt a véleménye egykori ellenfeléről. Ezt bizonyítja fivéréhez, toscánai Lipóthoz Pestről való visszaérkezése után Laxenburgból augusztus 26-án írt levelének következő részlete : „La mort du roi de Prusse ne laisse que le regret de ce qu'il a vécu si longtemps.“²
„A porosz király halála után csak azon lehet sajnálkozni, hogy oly hosszú ideig élt.“

Ezt mintegy kiegészíti Kaunitzknak 1786. augusztus 21-én hozzáintézt levelére írt következő széljegyzete² (Apostille) :

„Comme militaire je plains la perte d'un grand homme et qui fera époque a jamais dans l'art de la guerre. Comme citoyen je regrette qu'elle est arrivé, cette mort, trente ans trop tard.“

„Mint katona, fájlalom egy nagy ember vesztét és azét, aki a hadi tudományban korszakot alkotott. Mint polgár sajnálom, hogy ez a halál harminc évvel elkésve érkezett.“

Alább pedig II. Józsefnek Pesten épp a most tárgyalt 1786-iki tartózkodása alatt — kelt német nyelven írt leveleit ismertetjük, amelyeket gróf Niczky Kristófhhoz, a helytartótanács elnökéhez intézett.

Az első levél magyar fordításban a következőkép szól :

Kedves gróf Niczky!³

Utazásom alkalmával és egyébként is a magyar királyság javára felmerült gondolataimat kívánom Ön előtt pontonként föltárni, amelyeket a kancelláriának másolatban el fog küldeni :

Imo Ebben az országban oly elkerülhetetlenül szükséges főútvonalak kiépítését rendszeres módon és egyöntetűen kell elvégezni ; miután ez most pusztán a vármegyék egymásközti megegyezésére, valamint egyesek kénye-kedvére van bízva. Sok helyen dolgoznak, robotot és anyagot használnak fel, a nélkül, hogy az általános főcél eléretnék.

A szükséges útvonalak a kevésbbé szükségesekekkel szemben elsőbbségben részesítendőek és ennek megfelelően mindenek előtt az *Eperjestől Pesten át Varasdra és Bécsből Budára* vivő kereskedelmi útra kell tekintettel lenni.

¹ A. Geisler: Skizen a. d. Karakter u. Handlungen Joseph II. Eilfte Sammlung 138. I.

² Alfred Arneht: Joseph II. und Leopold von Toscana II. 34. I.

³ Act. cancell. Ao. 1786. No 9725 (Allerhöchstes Handbillet másolata).

A galíciai határtól Komarnikig már elkészült szakasz mindenestre jónak látszik és bizonyítja, hogy helyes alapelveket tartottak szem előtt, a melyeket a többi út építésénél is alkalmazni és a vele foglalkozó tisztviselőket e szerint kioktatni kell.

Hogy ezt minél biztosabban el lehessen érni, az összes evvel megbízott megyei tisztviselők és mérnökök szeptemberben Eperjesen gyűljenek össze, hogy ott arról a módról, a mellyel az ilyen utat előnyösen és gyorsan megépíthetik, meggyőződhesenek.

Az egyetlen, ami kifogásolandó, hogy az alattvaló (jobbágy) teljesített ígás és kézi robotjáért nemcsak semmi fizetést, hanem még élelmet sem kapott, úgy hogy hazulról kellett élelmeznie magát, ami fölötté méltánytalan.

Ezért attól a naptól kezdve, a melyen hazulról elmegy, addig míg oda visszatér, naponta 4 krajcárt, vagy pedig a kenyeret 2 krajcárjával számítva, természetben kellene kezéhez juttatni, ígás barmának pedig ingyen abrakot vagy legelőhasználatot biztosítani.

Eperjestől Kassáig az utat mindenestre úgy, ahogy azt Vezay báró megjelölte, Strópkón és nem Bártfán át kell vezetni. Általában szilárd alapelv, hogy az út rövid és olcsó voltát semmi sem segíti elő jobban, mintha egyenes vonalban vezetik, azonban ettől az alapelvtől el kell térni, ha egynéhány hajlással vagy kerülővel fő- vagy nagyobb helységeket (Oerter), a melyek úgy az utasok, fuvarosok, mint a csapatok pihenő helyeül annyira szükségesek, érinthetünk és ezekkel a kerülőkkel nagy hegyek vagy mocsarak elkerülhetők és hidak megtakaríthatók, vagy pedig, ha ezáltal a szükséges kő- vagy kavicsanyaghoz közelebb jutunk.

Kassától az utat Miskolc irányában Egeren, Hatvanon keresztül Pest felé kell vezetni, mert gyanítható, hogy ezen az útvonalon a fentemléltetett előnyök inkább elérhetők, mint a mostani *postaúton*.

Budáról a kereskedelmi utat Székesfehérvár és Veszprém felé Lendváig, a hol a Murán keresztül híd vezet és onnan tovább Csáktornyan és Varasdon át Pettauig kellene vezetni és befejezése után a postaállomásokat is oda áthelyezni.

A Budáról Bécsbe vezető postautat erre vonatkozó elhatározással (Resolution) már megállapítottam.

Ott, ahol csupán homok van, semmit sem kell csinálni, mert azon mindenki, bármely évszakban, ha lassan is, de keresztüljuthat. A fa megtakarítása céljából korlátokat csak ott kell alkalmazni, ahol meredek hegyek, szakadékok, hirtelen fordulatok és magas hidak vannak.

2do Miután a Tiszán az év minden szakában Szentesnél a legjobb az átkelés, már a kancelláriát utasítottam, hogy a postajáratot Szentesen át kell vezetni, ahol az Arad és Nagyvárad felé elágazik.

3do A Szepességben 12 görög-egyesült falu volna, amelyek nem a munkácsi érsek (Erzbischof), hanem a szepesi latin szertartású püspök hatósága alá tartoznak.

Az az áldatlan ellentét, amely a latin-szertartású és a görög-egyesült papság között fönnáll, annyira jutott, hogy e falvak közül három a katólikus hitről az evangélikusra tért át (az eredetiben „örményre“ állott s II. József ezt csak Bécsben, az illető előadó előtt, aki Szláv volt, helyesbítette „evangélikusra“). A tévútra vezetett lelkek megmentésére tehát

fölötte szükséges volna, hogy a munkácsi érsek azonnal utasíttassék, hogy őket jobb útra térítse; ugyancsak e 12 falut a szepesi latin szertartású egyházmegyétől el kell választani és a munkácsi érsekség alá helyezni.

4° Elég megbízható úton értesültem, hogy Ung-, Bereg- és különösen Máramaros-megyében az idén nemcsak nagy inség uralkodik, hanem minden sürgősen ismételt parancs ellenére a nyári vetésre, amely ezen a vidéken a legerősebb, egyáltalában nem gondoltak, úgy hogy talán a felével kevesebbet vetettek, mint rendesen. Miután a földműves élelem és állat híjján van, szomorúak lehetnek a kilátások a jövő évi vetésre és tavaszig a téli ellátásra nézve.

Ez engem arra indított, hogy a kancelláriát utasítsam, hogy ezekbe a megyékbe egy éppoly tevékeny, mint belátásos helytartósági tanácsost küldjön, aki az ottani állapotokról tökéletesen tájékozódjék és tájékozódása alapján a helyszínen azonnal foganatosítsa azokat a rendszabályokat, amelyeket hasonló esetekre az inség csökkentésére már megállapítottam.

Hogy azonban semmi idő se vesszen kárba, Ön a kancellária idevonatkozó parancsainak bevárása nélkül haladéktalanul hajtsa végre, amit ez alattvalóim megmentésére elrendeltem.

5° Itt Pesten az általam az egyetem számára rendelt és sok költséggel helyreállított épület megszemlélésénél kellemetlenül érintett, hogy a botanikus kert elkészítésére és úgy az orvosi, mint a sebészeti gyakorló iskola belső berendezésére fordított csekély összegek miatt az oktatásnak ezek az annyira fontos ágazatai még teljes tökéletlenségükben vannak; Ön ezennel a tanulmányi alap terhére a botanika számára kijelölt kertben levő összes fákat gyökerestől kiásatja, az ágyásokat Winterl tanár úr rajza szerint elkészítteti, megtrágyáztatja és jó földdel feltölteti. Minden ágyat élére állított félig beásott jó, száraz téglával kell szegélyezni és azután Winterl tanár úrnak az első berendezésre 600 forint és utóbb ennek arányában az időnként szükséges összegek elszámolásra kiutalványozandók, hogy semmiben hiányt ne szenvedjen.

A gyakorlati oktatás számára azonnal 24 ágyat hat láb hosszal és 3 láb szélességgel, olajfestéssel mázolvá kell csináltatni, hozzá minden ágyhoz kettős ágyfelszerelést, amely 1 szalmazsákból, 1 matracból, 1 fejtámaszból, 1 takaróból, 4 lepedőből és egy párnahuzatból álljon, azután fa-, agyag- és ónedények, valamint asztalok, székek és más szükséges bútort beszerzendők, hogy mindkét nembeli betegek folyó évi október hó 1-jétől úgy az orvosi, mint a sebészeti iskolába, amelybe a szülészeti is beleértendő, fölvehetőek legyenek.

Az élelem, orvosság és ápolásra szükséges költségek a tanulmányi alapból fedezendők, mert éppen ez a gyakorlati iskola lényeges része a nyilvános oktatásnak.

6° A szeminárium épületében (a mai egyetem helyén volt épület) szükségesnek tartom, hogy mindenütt azonnal kettős ablakokat és a napos oldalon függönyöket, úgynevezett „roulette“-eket készítsenek; a templomot és homlokzatát a többi épülethez hasonlóan kell vakolni és meszelni.

7° Az Erzsébet apácáknál (Budán ma is a Batthyány-téren van) az épület helyreállítása, különösen pedig a betegszobáké a legjobban sürgendő; utóbbi folyosó nélkül egyik főfaltól a másikig teljes szélességben készítenő el, a sarokszoza egyes nyugtalan betegek elkülönítésére meg-

hagyandó ; azok a cellák, amelyeket betegszobák számára lebontottak, újból cellákká alakítandók és ha az úgynevezett Bomba-tér (ma Batthyány-tér) a hajókról való ki- és berakodás céljaira nem teljesen nélkülözhetetlen, úgy kívánatos, hogy a kerítésfalat a parttal és az utcával párhuzamosan az oszlopig kihelyezzék ; az így nyert helyet néhány fával kellene beültetni, hogy úgy az apácák, mint a lábbadozók számára sétálásra alkalmas kertet teremtsenek.

8vo A selyemtenyésztést már több éven át folyton beadványokkal, táblázatokkal, az összes megyei felügyelők (inspektorok) összehívásával, újak alkalmazásával, különböző költséges épületek felállításával támogatják és mégis avval, amint azt remélni lehetne, nem haladtak előre ; mert a szegény embernek vagy annak, aki a selyemtenyésztéssel foglalkozik, a gubói árát leszállítják és évről-évre mindenféle ürügy alatt olcsóbban váltják be, úgyszintén Fűrnberg és társasága számára monopóliumot engedélyeznek és a filatórium gépezetét és vizét elhanyagolják. (Ez utóbbi különösen fájhatott neki, mert az Óbudán általa nagy költséggel elrendelt és felépített *filatórium* gépezete és a vízi hajtómű sehogysem sikerült.)

Ezek bizonyára nem azok az eszközök, amelyekkel ezt az előnyös termelési ágazatot előmozdíthatják ; tehát épp ellenkezően kell cselekedni és különösen azok kedvét, akik a selyemtenyésztésre fáradságot és költséget fordítanak, megfelelő ellenszolgáltatással fokozni és ilyen értelemben fogja ön a helytartótanács útján a szükséges intézkedéseket életbeléptetni.

Pest, 1786. augusztus 18-án.

József s. k.

A következő pesti levél¹ augusztus hó 21-én kelt és az ungmegyei pataki kamarai uradalomban elkövetett szabálytalanságoknak Splényi báró útján való megvizsgálására ad utasítást. Azért bízta meg evvel Splényi bárót, mert ugyanó kapott megbízatást az előbbi levélben a 4. pontban említett ung-, bereg- és mármarosmegyei ínség megvizsgálására.

A harmadik levél,² amely tisztára budapesti vonatkozású, magyar fordításban a következőkép hangzik :

Kedves gróf Niczky !

Mindazokat, amelyekre Önnek szóval megbízást adtam, most írásban akarom megismételni, hogy azokat a kancelláriával annál megbízhatóbban közölhesse :

1° A Gyulay Sámuel-féle ezred Pesten való elszállásolásának megkönnyítése végett a katonasággal kell megtárgyalni, hogy az ezredtörzs 8 vagy 10 századdal nem lenne-e Vácott elhelyezhető és így itt csak 2 vagy legfeljebb 4 század maradjon elszállásolva ?

2° A volt dominikánus kolostor, ahol a paulinusok fölözlatásuk előtt laktak és most üres (ma az Angolkisasszonyok kolostora a Váci-utcában), a Pesten felállítandó kerületi tábla és irattára, valamint az országos tábla számára használandó föl olykép, hogy a refektórium fölötti rész, amely még nincs egészen kiépítve, tanácsterem legyen.

¹ Act. cancell. Ao 1786. No 9891 másolatban.

² Act. cancell. Ao 1786. No 9891 másolatban. Az ilyen leveleknek „Allerhöchstes Handbillet“ volt a neve. Ezt a levelet *eredeti német szövegével* közölte dr. Országgh Sándor Budai színházak és játékszin című értekezésében. (12—13. l.)

3° Budán a katonaság által kiürített kaszárnyák vagy a város javára eladandók vagy azonnal bérbeadandók. Magától értetődik, hogy a befolyó pénzekből a vízi- és rácvárosi polgároknak, akik a beszállásolás terhéért viselik, kárpótlást kell adni.

4° Budán a karmelita kolostor bezárt templomában (a mai várszínház és a mellette levő volt hadtestparancsnoksági, valamint mérnökkari épület) beraktározott tiltott árukat¹ akárhová, de máshová, esetleg egy üres kaszárnyába kell vinni vagy a pesti raktárral egyesíteni (l. az 1784. október 22-én kelt levelet) és ugyanígy a szintén e kolostorban ládákból elcsomagolva heverő régi kamarai iratok és harmincad hivatali számadások azonnal átvizsgálandók és a szükségtelenek megsemmisítendőek, hogy az egész épület kiürítettessék; mert elhatároztam, hogy a templomot összes földszinti szobáival, konyháival és refectoriumával a budai közönségnek különösen télen annyira szükséges gyülekező és szórakozóhelyül szánom; e célból a templomot, *amely úgy külsejében, mint belülről* templom jellegét el kell hogy veszítse, színházzá, a többi földszinti szobát és különösen a refectoriumot kaszinóvá kell átalakítani, az utóbbit valamennyire kifesteni és kidíszíteni; azután az épület előtti bástya és terras, ahonnan szép a kilátás, szintén felhasználandó, hogy a kaszinónak nyáron annál nagyobb vonzó ereje legyen. Erre nézve Kempelen helytartósági tanácsos utasítandó, hogy tervet és költségvetést készítsen, amely nekem jóváhagyásra fölküldendő, hogy az lehetőleg mielőbb munkába vétessék.

5° Az Erzsébet-apácáknál az elrendeltem betegszoba szélességében úgy, amint van, építendő meg. Az ablakok a padlószíntől 6 láb magasra (1.89 m) falazandók be, az ablakok maguk pedig 8 láb (2.48 m) magasakra készítenők. A Bomba-tér (ma Batthyány-tér) egy része a már megállapított kert számára nekik átengedendő.

6° A kapucinusoknál a templomtól jobbra és balra fekvő mindkét kert (ma Kapucinus- és Corvin-tér) az egész épülettel együtt a hegyig, ott ahol az utca átszeli, fölmérendő és javaslatot kell készíteni, mikép lehetne ezen a területen a templomtól jobbra és balra két nyilvános teret elhelyezni, még ha ehhez egy kis polgári ház és néhány kisebb, a kapucinusokhoz tartozó épület lebontása is szükséges lenne? Oly módon, hogy a templom a kolostornak maradó épülettel szabadon álljon az új téren és a környező utcák oda nyíljanak. Ezen a módon hiszem, hogy a Bomba-tér elvesztése bőségesen pótolatnék és a kapucinusoknak, hogy a zöldség és gyümölcs hiánya miatt kárpótoltassanak, a most üres ferenciek kertje lenne átengedendő.

7° Azon időre, mikor Budáról Pestre nincsen híd, nagyobb felügyeletet kell gyakorolni az átkelést közvetítőkre, hogy a közönség biztosabban és gyorsabban átszállíttassék és semmikép se tartóztassék föl.

Pest, 1786. augusztus 23-án.

József s. k.

Ezt a levelet gróf Niczky a megelőzővel együtt másolatban 1786. augusztus 24-én kelt levéllel Pálffy kancellárhoz küldte Bécsbe azzal az értesítéssel, hogy báró Splényit még az augusztus 17-én kelt dekrétum

¹ II. József ugyanis az ország fizetési mérlegének javítása érdekében nagyon sok külföldi, különösen Törökországból származó áru, főleg szövetek behozatalát betiltotta s az ennek dacára behozott árút elkobozták.

leérkezte előtt kijelölte Bereg, Ung és Máramaros megyékbe kiküldetésre, amit Ő Felsége is jóváhagyott.

Mind a három levélben foglalt kérdések azután még hosszasan tárgyaltattak s ha belőlük valami nem valósult meg, úgy ezt éppen nem lehet II. József rovására írni, mert ő ezeket, mint az erre vonatkozó iratok bizonyítják, nyilvántartotta és időnként érdeklődött is irántuk.

Az első 1786-ban kelt levélben mindenekelőtt föltűnik az, hogy a főútvonalakat nagy éleslátással úgy állapította meg, amint azokat az ország és fővárosa szükségleteinek megfelelően senki később sem tehetett jobban. Csak sajnálni lehet, hogy később egyes részleteiben nem úgy hajtották végre. Így pl. Eger kimaradt a főútvonalból. Ugyanazt a hibát követték el különben a hatvan—miskolci vasútvonal építésénél is, sőt ennél még tetézték a hibát azzal, hogy Gyöngyöst is kihagyták belőle.

Föltűnik továbbá az a minden részletre kiterjedő, mondhatnók szerető, szinte túlpedáns gondosság, amellyel az egyes megoldásra váró kérdésekre kiterjeszkedik. Semmi se kerüli el a figyelmét, ami annyival is inkább bámulatraméltó, mert amellett, amint tudjuk, más nagyszabású tervek tömkelege foglalkoztatja elméjét.

A következő látogatása, amiről biztosat tudunk, 1788-ban volt, amikor a török háború miatt márciustól—novemberig a magyar alvidéken, a táborban tartózkodott. Lefelémzet nem érinthette Pestet vagy Budát, mert Triesten és Fiumén keresztül utazott le. Visszajövet azonban november 24-től december 1-ig fővárosunkban időzött.

A Magyar Mercurius 1788 november 8-án megjelent 10. száma e pesti látogatás előkészületeiről a következőket írja :

„Pest.“

„Tsászar Ő Felsége Pesten a hét electorok nevezetű Fogadót szállásának, a Gróf Lascy Ő excellentiája pedig Gróf Károlyi Palotáját magoknak rendeltetni méltóztattak, mely szállások, ha telelő hajléknak é avagy tsak valamely ideig tartó bjárulásának képét fogják, az idő fogja megmutatni.“

A hét elector vagy hét választófejedelem a pesti Váci-utcában volt, akkoriban híres vendégfogadó.

E fogadóban, úgy mondják — igaz-e, nem tudjuk — egyszer II. József Lavotta játékát hallgatván annyira felmelegedett, hogy maga is vonót ragadott és Lavotta kísérete mellett játszott az ott jelenlévők előtt.

De lássuk tovább a Magyar Mercurius 1788. november 26-án megjelent 15. számát II. József megérkezéséről és megszállásáról :

„November 24 dikén déljesti 12 óra tájban Ő Felsége a' Császár a' Zemlini táborból kívánt egészségben mindenek örömeire Pesten megérkezett és a' hét Választó Hertzeg nevű vendég fogadóban lakását vette. Midőn a' hídon által jönne, a' látására ki-ment népet nyájasan köszöntötte. Következendő napon ugymint 25-dikén a' Duna mellett lévő tábori betegek házáat meg-tekinteni méltóztatott Ő Felsége. Délután a' Seminariumba ment ; az ebédlő házban a Superiorok tisztelték Ő Felségét. A traktérnek főképen meghagvta, hogy a kis Papoknak semmi fogyatkozások ne' legyen az ételben. Onnét az első esztendőbéli Theologusok Museumába tanuló házába ment és mindent meg-visgált. A templomon keresztül menvén

a' Chorusban le-térdepelt és kevés ideig áhétatosan imádkozott. Mindenütt nyájasságának jeleit hagyta és a' kis Papok kellemetes tevékenységük örültek. Innét a Granatér házba ment (a mai központi városháza).“

A Magyar Merkur november 29-i 16. sz. pedig a következőket írja :
 „Pesten. Minekutána ő Felsege az Universitást, a Könyv házat, az Orvosok házát, a' marha orvoslásnak épületeit és Valéro Úrnak Selyem Fabrikáját (a mai Liszt Ferenc-téren volt) megtekintette volna, Nov. 27 dikén délután Budára által ment és a Várban Fortuna vendég-fogadóba bészállott.

Ő Felsege azon két M. Regimentet, úgy mint Esterházi Miklósét és Pálffy Jánosét, mellyek az Ujpalánkai sántznak vittatásánál mint derék katonák és igaz hazafiak viselték magukat, mindegyikét 200 arannyal meg-ajándékozni méltóztatott.“

A december 3-i 17. számban a következőket olvassuk :

„Pesten December 2-dik napján. Ő Felsege e. m. f. holnapnak első napján dél után 2 óraker Budáról útnak indult, mellyet Komáromnak, Győrnek, Posonynak és Bétsnek vett. Budán való mulatásakor a' katonák ispotályát, az apátzáknál lévő betegek házát (Erzsébet-apácák), a Sz' Ferentz szerzetetbéli klastromot meg-tekintette és mindenről értekezett.“

Hazautaztában az első éjjelt Dorogon töltötte és Győrön, Pozsonyon át tért vissza Bécsbe.¹

Geisler² erről a pesti tartózkodásáról így szól :

„24 november 1788. kam der Kaiser zu Pesth an, in ganz simpler Kleidung. Er ritt ganz allein durch die Strassen und nahm Bittschriften zu Pferde an, Man bat ihn, sein Leben in einer zweiten Campagne nicht wieder zu wagen. Er versetzte : „Das ist mein Handwerk.““

Ekkor már halálos betegségét, a tüdővész, amelyet a délvidéki táborozás alkalmával, de különben is kimerítő életmódja mellett szerzett, magában hordozta.

1789-ben már betegsége Bécshez kötötte, bármennyire szeretett volna is a déli harctérre menni.

Állapota mind rosszabbra és rosszabbra fordult, munkaszeretete még ekkor sem hagyta pihenni és 1790. február 20-án, sok szenvedés és kettő kivételével összes rendelkezéseinek visszavonása után teljes öntudattal és rezignációval fogadta halál Ófelségét. Alig van nagyobb tragikum, mint mikor valaki halála órájában győződik meg, hogy egész életében meddő munkát végzett és önmaga törli el annak nyomait.

A mi szempontunkból mindenesetre fölötte sajnálni lehet, hogy II. József kiváló szellemi képességei mellett nem ismerte föl, *mennyi belső erő rejlik a magyarságban* és nem fordította azt az erélyt és igyekezetet, amivel a német nyelvet akarta Magyarországon a közigazgatásban és iskolákban — a hadsereget nem is említve — meghonosítani, a magyar nyelv javára. Akkor talán elmaradt volna az az áldatlan harc, amelyet a magyarságnak különösen az ő idejétől kezdve kellett nyelvéért uralkodóházával szemben folytatnia. Ez úgy a magyarságra, mint az uralkodóházra és

¹ Pressburger Zeitung 1788. No 97.

² Skizzen aus dem Charakter und Handlungen Joseph des Zweiten, Vierzehnte Sammlung. 175 l.

birodalma többi részére csak gyöngítően hatott, viszont elősegítette a centripetál erőt képviselő nemzetiségek megerősödését és végül is a Habsburgok birodalmának pusztulását, Magyarországnak pedig megcsontítását eredményezte.

Igaz, hogy ebben elődeink és elsősorban idegenné vált főuraink is hibásak, mert a latinhoz inkább ragaszkodtak és — egyesek kivételével — *magyar nyelvünket lekicsinyelve, nem tartották elég fejlettnak és alkalmasnak hivatalos használatra*. Eltekintve egyes lelkes hazafiaktól, csak II. Józsefnek kivált német nyelvi rendeletei ébresztették föl a nemzet nagy részének önérzetét és idézték elő az újjászületést.

A legérdekesebb különben, hogy II. József a Habsburg házbeli uralkodók között talán az első, akiről határozottan állíthatjuk, hogy magyarul is tudott.

Ezt bizonyítja elsősorban Grosz-Hoflinger, aki II. Józsefről írott történeti munkájában azt állítja, hogy Mária Terézia a pozsonyi jelenetre (Moriatur pro rege nostro) emlékezve, Józsefet magyar nemzeti ruhába öltöztette, a magyar nyelvben korán taníttatta és udvarmesteréül magyar gavallért, Batthyány herceget, a híres katonát, Magyarország első mágnását és a hadsereg tábornagyát tette meg.¹

Bizonyítja továbbá a „Magyar Hírmondó“ 1786. szeptember 26-i 67. számában megjelent, fentebb is közölt leírás, hogy az óbudai gombolyítóban a Nógrád vármegyéből való Szijártó Krisztinával (15. l.) beszélgetett, akiről pedig sejtethetjük, hogy németül vagy latinul nem tudott.

Bizonyítja végül a Nemzet 1898. április 5-i 95. számában megjelent cikk: „A Habsburgok és a magyar nyelv“, amelynek hiteles voltát csak az gyengíti, hogy névtelenül jelent meg.

Ebben a következők állanak: „... II. József országainak majdnem minden nyelvét beszélte s bár idegenszerű kiejtéssel, *magyarul* is tudott s hazánkban tett számos látogatásai alkalmával szívesen beszélt magyarul.“

Amellett, mint Geisler munkájában is említi, lóháton, magyar katonai ruhában szokott járni.

A magyarokról különben ugyancsak Geisler szerint a következő volt a véleménye:² „Eleven eszűek és ha jól és nem oly szolgálai módon bánnak velük, iskolákban kellően felvilágosítják őket, akkor ezektől az emberektől sok előrehaladást lehet remélni. Katonai szolgálatra minden ezrednél igen keresik és arra különösen alkalmasoknak tartják őket.“

¹ Grosz — Hoflinger „Geschichte Josephs des Zweiten“ Leipzig 1847. 8 l.: „In sinniger Erinnerung an den wichtigen Moment, welchen wir im vorigen Capitel erzählt haben, kleidete sie den Prinzen Joseph in die ungarische Nationaltracht, liesz ihn frühzeitig in der ungarischen Sprache unterrichten und wählte zu seinem Hofmeister einen ungarischen Cavalier, den als Krieger rühmlich bekannten Fürsten Batthyány, einen der ersten Magnaten des Königreichs und Feldmarschall der Armee der Kaiserin.“

² Geisler: Skizzen aus dem Charakter u. Handlungen Joseph II. Siebente Sammlung 173 l. „Sie sind von einem aufgeweckten Geiste und wenn Sie gut und nicht so knechtisch geleitet werden, auch durch Schulen ihre Aufklärung erfolgt, so kann man von diesen Menschen sehr geschwind vielen Fortgang verhoffen. Sie werden immer vorzüglich zum Militärdienste bei allen Regimentern gesucht und dazu besonders tauglich befunden werden.“

Ezzel szemben a tótok, horvátok, oláhok és szerbekről nem éppen hízelgő véleményt nyilvánított.

A valóságban tehát nem lehet állítani róla, hogy a magyarokat nem kedvelte volna, sőt a fentiek éppen az ellenkezőjét tanusítják.

Egy bizonyos róla, hogy egyáltalában nem volt *atheista*, amint azt manapság sokan hiszik és állítják. Talán azért, mert Voltairt olvasta és kedvelte. Ez akkor általános divat volt. Egyébként, ha más nem, ez a cikk is bizonyítja, hogy vallásának hű követője igyekezett lenni. Hiszen a pápa is meglátogatta őt Bécsben. Igaz viszont, hogy több szerzetesrendet megszüntetett és ezek templomait is bezáratta. Ezt azonban nem vallásosság hiányából tette, hanem mert meggyőződése szerint ezeket a szerzetesrendeket fölöslegeseknek tartotta. Ezzel szemben viszont a tanító és ápoló szerzetesrendeket minden lehető módon támogatni igyekezett, valamint a vallást oktató világi papok nevelésére és számuk növelésére állandóan gondja volt. Az egyházi életbe való beavatkozását inkább autokrata gondolkodásának rovására lehet írni.

Ellenmondást nem egyet találunk jellemében s nagyon nehéz róla találó jellemrajzot adni. De ez nem is volt céлом, csupán II. József életének fővárosunkhoz fűződő eseményeit igyekeztem kutatásaim során talált részben még ismeretlen vagy a nyilvánossággal nem közölt adatok felhasználásával a lehetőséghez képest teljesen megvilágítani és jellemrajzához főleg magyar szempontból egy-két mozaikkövel hozzájárulni.

Az előadottak bővebb megvilágítására eredetiben közlöm azokat a leveleket, melyekre a szövegben utalás történt.

I. 1784. *október* 22. II. József levele gróf Balassa Ferenchez.

Lieber Graf Balassa !

Nachdem Ich dem hiesigen Klarissenkloster eine andere Bestimmung zu geben und mit selbem einen Bau vorzunehmen entschlossen habe, mithin das dahin angetragene Waaren-Depot nicht statt geben kann : so glaube Ich, das zu diesen leztern Gebrauch die dermalige Quasi-Caserne nächst den Piaristen bey dem Wasser, wo jetz 2 Kompagnien von Samuel Giulay liegen, am füglichesten dienen könnte ; nur müszten in diesem Falle diese 2 Kompagnien interimäler und solange dieses Depot dauern wird, in die Stadt und Vorstädte gemeinschaftlich verlegt werden, wodurch zugleich der für diese Niederlage zu zahlende Zins der Stadt zu gutem käme, den ihr die Kammer zu entrichten hätte.

Pesth den 22-ten 8-ber 784. Joseph m. p.

A levél eredeti, de nem sajátkezű írása, csak aláírta !
(Benignae resolutiones A. 1784. Oct. 46.)

II. 1786. *augusztus* 18. II. József levele gróf Niczky Kristófhhoz.

Lieber Graf Niczky ! Ich will Ihnen einige während Meiner Reise und sonst mir beigefallene Erinnerungen zum Besten des Königreichs Hungarn hiermit punctatim beyfügen, die Sie sämtlich der Kanzley in Abschrift zu schicken werden.

^{1mo} Die Errichtung der in diesem Lande so unumgänglich nothwendigen Hauptstrassen musz auf eine sistematische Art eingerichtet und

gleichförmig in allen betreffenden Komitaten vorgenommen werden ; da dieser Gegenstand jetzt bloß dem Einverständniß einzelner Komitate und Districte unter sich, so wie die Methode selben zu behandeln der Willkühr eines jeden überlassen ist. In vielen Oertern wird gearbeitet, Roboten und Materialien verwendet ohne daß hierdurch die Hauptabsicht in Verbindung des Allgemeinen jemals erreicht werden kann.

Die nothwendigen Strassen müssen vor dem minder nothwendigen den Vorzug haben und in dieser Gemäßheit ist vor allem auf die Kommerzialstrasse von *Eperies über Pesth nach Warasdin* und auf jene von *Wienn nach Ofen* das vorzügliche Augenmerk zu richten.

Das Stück so an den galizischen Gränzen bis Komarnik bereits gemacht ist, zeichnet sich allerdings gut aus und dient zum Beweisz, daß man sich nach ächten Grundsätzen dabey benommen hat, welche auch für alle andere Strassen anzuwenden, so wie die Beamten denen dieses Geschäft aufgetragen wird, hiernach zu belehren wären.

Um dieses desto sicherer zu erhalten, müssen sämtliche damit beladene Komitatsbeamten und Ingenieurs im September zu Eperies zusammenkommen um allda die Art einzusehen, nach welcher die Errichtung dieser Strasse mit Vortheil und Beschleunigung geführt wird.

Das einzige, was dabey auszustellen kömmt, besteht darinn, daß der Unterthan für seine geleistete Zug und Handrobot nicht allein keine Zahlung, aber auch nicht einmal seine Nahrung erhalten hat, so daß er sich selbst von Hausz aus verköstigen mußte, welches höchst unbillig ist.

Hinführo sollte man selben sowohl von den Tage an, wo er von Hausze zu dieser Arbeit geht, als bis zur Zeit, wo er wieder dahin zurückkömmt, 4 xr täglich auf die Hand oder das Brod in Natura, zu 2 xr gerechnet, gegeben, seinem Zugvieh aber die unentgeltliche Fourage oder Weide verschafft werden.

Der Weeg von Eperies nach Caschau ist allerdings so, wie ihn Baron Vezay über Stropko ausgezeichnet hat und nicht über Bartfeld zu führen. Überhaupt ist ein sicherer Satz, daß zur Kürze und Wohlfeilheit der Strasse nichts gedeihlicher ist, als selbe in gerader Linie zu ziehen, jedoch muß von diesen Satz abgegangen werden, wenn durch ein oder andere Krümmungen oder Umwege Haupt- und grössere Oerter, so für die Reisende, Fuhrleute und besonders für die Marschstationen der Truppen so nothwendig sind, durchschnitten, und durch diese Umwege, beschwerliche Berge oder Moräste vermieden und Brücke erspart werden, oder wenn man sich dadurch dem Materiali als Stein und Schoder, nähern kann.

Von Caschau müßte der Weg auf Miskolez zu über Erlau, Hatvan nach Pesth gezogen werden ; weil sich vermuthlich auf diese Strecke mehrere von obgedachten Vortheilen vorfinden dürften, als auf der jetzt dahin führenden Poststrasse.

Von Ofen aus wäre diese Kommerzialstrasse nach Stuhlweiszenburg und Weszprim bis Lentva, wo die Brücke über die Muhr ist und so weiter über Czakatur und Warasdin gegen Pettau zu führen, nach deren Vollendung wären auch die Posten zu übersetzen.

Der Poststrassenzug von Ofen nach Wienn ist bereits durch Meine Resoluzion bestimt.

Da wo sich bloszer Sand befindet, ist nichts zu machen, weil in allen Jahreszeiten jeder, obschon langsam, darinn fortkömmt. Zu Ersparung des Holzes sind nur dahin Geländer anzubringen, wo hohe Berge, Präzipizen, gähe Wendungen und erhobene Brücken sind.

2do Da bey Szentes zu allen Jahrszeiten die beste Überfahrt über die Theisz ist : so habe Ich schon der Kanzley aufgetragen, den Postkurs über Szentes, wo er sich alsdann auf Arad und Großwardein theilt, einzurichten.

3to Sollen sich 12 unirte Dörfer in der Zips befinden, welche nicht der Jurisdiction des Erzbischofs von Mungacs, sondern jener des lateinischen Bischofs von der Zippser unterstehen.

Das unglückselige Vorurtheil, so noch immer zwischen der lateinischen und griechisch-unirten Geistlichkeit besteht, ist soweit gekommen, dasz 3 dieser Dorfschaften von der catholischen Religion abgefallen sind und sich zur Armenischen erklärt haben. Es ist also zur Rettung der irre geführten Seelen höchst nothwendig, dasz der Erzbischof von Mungacs sogleich dahin verordnet werde, um selbe eines beszern zu belehren ; auch müssen unter einem diese 12 Dörfer von der lateinischen Zippser Dioces getrennt und dem Mungacser Erzbistum untergeben werden.

4to Ist Mir mit ziemlicher Verlässigkeit bekannt, dasz im Unghvarer, Beregher und besonders Marmarosser Komitat heuer nicht allein die Noth sehr geherrschet habe, sondern auch aller dringlich wiederholten Befehlen ungeachtet, besonders auf den Sommeranbau, welcher in dieser Gegend der stärkste ist, gar nicht gedacht worden, so dasz vielleicht um die Helfte weniger, als gewöhnlich angebaut worden. Da der Landmann von Mitteln und Vieh entblöszt ist, was für eine traurige Aussicht musz man sich von seinem künftigen Anbau und von seinen Unterhalt während dem Winter und Frühjahr machen !

Dieses hat Mich bewogen, der Kanzley aufzutragen, dasz ein ebenso thätiger als einsichtsvoller Statthaltere Rath in diese Komitate abgeschickt werde, um den Umstand vollkommen zu erheben, und nach genomener Einsicht auf der Stelle jene Maaszregeln zu ergreifen, die von Mir für derley Fälle zur Steuerung der Noth vorgeschrieben worden sind.

Um aber keine Zeit zu verlieren, haben Sie ohne Abwartung der dieszfälligen Befehle der Kanzley unverzüglich dasjenige in Vollzug zu setzen, was Ich zur Rettung dieser Unterthanen angeordnet habe.

5to Hier in Pesth ist Mir bey Besichtigung der von Mir für die Universität gewidmeten und mit vielen Kosten hergestellten Gebäude unangenehm aufgefallen, dasz wegen der geringen Ausgabe — so die Zurichtung des botanischen Gartens, und die innere Einrichtung der sowohl medicinischen als chyrgischen practischen Lehrschule erfordern, diese so wichtige Zweige des Unterrichts noch in ihrer ganzen Unvollkommenheit sind ; mithin werden Sie auf Kosten des Studienfonds sämtliche Bäume, die sich noch in dem für die Botanik bestimmten Garten befinden, mit den Wurzeln ausgraben, die Anlage der Beete nach dem Risz des Professor Winterl vornehmen, selbe düngen und mit guter Erde anfüllen lassen. Jedes Beet musz mit einen auf den Kahn gestellten und halb eingegrabenen guten, troknen Ziegel eingefaszt werden und dann sind dem Professor auf Verrechnung 600 fl zur ersten Einrichtung und so nach Maasz nach und nach anzuweisen, damit es an nichts gebreche.

Für die praktische Lehrschule aber sind sogleich 24 Bethstädte die 6 Schuh lang, 3 Schuh breit und mit Oehlfarben angestrichen sind, machen zu lassen, nebst der doppelten zugehör für jedes Beth, welche in 1 Strohsack, 1 Matratzen, 1 Kopfpolster, 1 Decke, 4 Leintüchern und 1 Kopfziege zu bestehen hat ; dann sind die hölzernen, erdenen und zinnern Geschier, so wie auch Tische, Sessel und andere nöthige Gerätschaften anzuschaffen, dergestalten, dasz Kranken beyderley Geschlechts mit 1ten 8ber l. J. sowohl in der medicinischen, als chyrurgischen Schule, worunter auch die Hebammenkunst begriffen ist, aufgenommen werden können.

In Ansehung der für Kost, Medizin und Wartung zu machen nöthige Aufwands, ist solcher aus dem Studienfond zu bestreiten, weil eben diese praktische Schule einen wesentlichen Theil des öffentlichen Unterricht ausmacht.

6to In dem Gebäude des Seminarii finde ich nothwendig, dasz sogleich durchaus doppelt Fenster und Vorhänge oder sogenannte Roulette auf der Seite wo die Sonne ist, gemacht werden ; auch ist die Kirche und Facade gleich dem übrigen Gebäude zu putzen und zu weiszigen.

7mo Bei den Elisabethinerinnen ist die Herstellung des Gebäudes, besonders aber jene des Krankenzimmers besten zu beschleunigen ; dasz letztere muss ohne Gang in der ganzen Breite von einer Hauptmauer zur andern errichtet, das Eckzimmer aber zur Absonderung ein oder anderer unruhigen Kranken vorbehalten werden ; auch sind die Zellen, die für Krankenzimmer eingerissen worden, wieder zu Zellen herzustellen ; und wenn der sogenannte Bombenplatz zum Aus- und Einschiffen nicht ganz unentbehrlich ist : so wäre erwünschlich, da Sie gar keinen Garten haben, dasz man mit ihrer Einfassungsmauer bis zur Säule paralell des Ufers und der Gasse hinausrücke ; der dadurch gewonnene Raum wäre alsdann mit einigen Bäumen zu besetzen, um sowohl den Klosterfrauen als den Convalescenten einen Garten zum Spaziern gehen zu verschaffen.

8vo Die Seidenkultur wird schon durch mehrere Jahre immer mit Eingaben, Tabellen, Zusammenberuffung aller Inspectoren aus den Komitaten, mit Anstellung derselben, dann Errichtung verschiedener kostbahrer Gebäude betrieben und dennoch ist man, wie es doch seyn hätte können, mit selber nicht weiter vorgeschritten ; weil dem armen Mann oder dem der sich um die Seidenkultur bewirkt, seine Galletten abgedrückt, und jährlich unter allerhand Vorwand wohlfeiler abgelöset werden, auch eine Art von *Monopolium* dem Fürnberg, und seiner Kompagnie eingeräumt und die Filatori maschine und deren Wasser vernachlässiget wird. Diesz sind ganz gewisz die Mittel nicht, diese Vortheilhafte Wercke zu befördern ; es musz also sich eben im Gegentheil benommen und besonders die Lust derjenigen, die Mühe und Kosten auf die Seidenkultur verwenden, auch durch eine verhältnismässige Vergeltung angeeifert werden und in diesem Sinne werden Sie die nöthige Einleitung durch das Consilium treffen lassen.

Pesth den 18 August 1786

Joseph m. p.

E levél másolatát (mely az Acta Canc. A. 1786. 9725 jelzésű iratok között fekszik) gr. Niczky Kristóf 1786. aug. 19-én kelt levélben a magyar-erdélyi kancelláriához küldte el (königlich-Hungarisch-Siebenbürgischen

Hof Kanzlei), amelyben jelzi, hogy további részletes jelentéseket fog tenni az azonnal megtett intézkedésekről.

Érdemleges intézkedés az ügyiratnál azért nincs, mert bevárandónak tartják a további jelentéseket.

III. 1786. augusztus 23. II. József levele gróf Niezky Kristófhöz:

„Lieber Graf Niezky! Alle die Gegenstände, worüber Ich Ihnen mündliche Aufträge gemacht habe, will ich hier schriftlich wiederholen, damit Sie solche desto verlässlicher der Kanzlei mittheilen können.

1° Ist sich wegen der zu erleichternder Bequartirung des Samuel Giulayschen Regiment, in Pesth, mit dem Militari einzuvernehmen, ob nicht der Staab mit etwa 8 oder 10 Kompagnien in Waizen untergebracht werden könnten und somit hier nur 2 oder höchstens 4 Kompagnien von demselben bequartiret verbleiben?

2° Will Ich das ehemalige Dominicaner Kloster, wo die Pauliner vor ihrer Aufhebung wohnten und so dermalen leer ist, für die in Pesth zu errichtende Districtual Tafel und Aufbewahrung ihres Archivs und der Landtafel widmen, dergestalt dasz der Theil ober dem Refectorio, der noch nicht ganz ausgebaut, zum Rathszimmer zu bestimmen ist.

3° Sollen die einmal vom Militari geräumten Kaszernen in Ofen etweder zum Besten der Stadt licitando hindangegeben oder sogleich in Zinns verlassen werden. Es versteht sich, dasz von den auf ein oder anderer Art eingehenden Geldern den Bürgern in der Wasser- und Raizenstadt, welche den Last der Bequartirung tragen, eine Entschädigung verschafft werden müsse.

4° Sind die in der gesperten Kirche des Karmeliterklosters zu Ofen jez depositirten verbotenen Waaren in ein anderes Ort, es mag seyn, wo es will, etwa auch in eine leere Kaszerne zu übersezen, oder mit dem Depositorium zu Pesth zu vereinigen und so sind auch die alten Cameral Schriften und 30 gst Rechnungen, so in Verschlägen in eben diesen Kloster liegen, sogleich zu untersuchen und die unnütze zu vertilgen, damit der ganze Platz geräumt werde; weil Ich entschlossen bin, die Kirche samt allen zu ebener Erde bestehenden Zimmern, Kucheln und dem Refectorio dem Ofner Publikum zu einen besonders im Winter so nöthigen Versammlungs und Erqwikungs Ort zu widmen; wozu die Kirche, welche sowohl von aussen, als von inwendig die Gestalt einer Kirche verliehren musz, zu einem Theater, die übrigen Zimmer zu ebener Erde aber und besonders das Refectorium zu einem Casino zuzurichten und letztere etwas zu mahlen und aufzuputzen sind; dann wäre die vor dem Gebäude ligende Bastey und Terrasse, wo eine schöne Aussicht ist, ebenfalls zu benutzen um dem Casino im Sommer desto mehr Annehmlichkeit zu verschaffen. Darüber werden Sie also dem Locumtenential Rath Kempele (Kempelen) auftragen, den Entwurf und Vorschlag sogleich zu verfassen und Mir zur Begnehmung hinaufschicken, damit sobald als möglich daran Hand angelegt werde.“

5° Bei den Elisabethinerinnen ist das von Mir anbefohlene Krankenzimmer in der Breite, wie es ist, zu erbauen. Die Fensterstöcke sind vom Fuszboden an 6 Schuh hoch zu vermauern, die Fenster selbst aber 8 Schuh hoch zu machen. Das Stück von dem Bombenplatz ist ihnen für den bestimmten Garten einzuräumen.

6to Bei den Kapuzinern sind beide Gärten, die rechts und links der Kirche liegen, samt dem ganzen Gebäude bis zurück an den Berg, wo die Gasse durchschneidet, aufzunehmen und sodann ist der Vorschlag zu machen, wie auf diesen Terrein zwei öffentliche Plätze links und rechts der Kirche angebracht werden könnten, wenn auch hierzu die Hinwegreiszung eines kleinen bürgerlichen Hauszes und noch einiger kleinen Gebäude die den Kapuzinern gehören, nothwendig wäre? Dergestalt dasz die Kirche samt dem nothwendigen Theile des Klosters frei auf dem neuen Platz stehen bliebe und die Gassen rings herum einen Zugang hätten. Auf diese Art glaube Ich, dasz der Verlust des halben Bombenplatzes reichlich ersetzt würde; und könnte den Kapuzinern, um sie wegen Abgang an grünen Waaren und Obst zu entschädigen, der jetzt vacante Franziskanergarten überlassen werden.“

7° Ist eine bessere Aufsicht auf die Überführer während der Zeit, wo keine Brücke von Ofen nach Pest besteht, zu halten, damit das Publikum sicherer und geschwinder befördert und auf keine Art überhalten werden könne.

Pesth den 23n August 1786.

Joseph m. p.

Acta canc. A. 1786. no. 9891.

Ezt a levelet gr. Niczky a másikkal együtt másolatban 1786. aug. 24-én kelt levéllel Pálffy kancellárhoz küldte azzal az értesítéssel, hogy br. Splényit még az augusztus 17-iki decretum (9509) leérkezte előtt kijelölte Bereg, Ung és Máramaros megyékbe kiküldetésre, amit ő Felsege is jóváhagyott és ez alkalommal nevezett tanácsost ((II. József) a pataki uradalomban állítólag elkövetett szabálytalanságok megvizsgálására is utasította.

Erre a kancellár gr. Niczkynek csak annyit írt, hogy a jelentést tudomásul vette, Splényi pedig lépjen azonnal érintkezésbe az oda ujonnan kinevezett főispán (wirkender Obergespann und K. Commissair) és királyi biztossal.

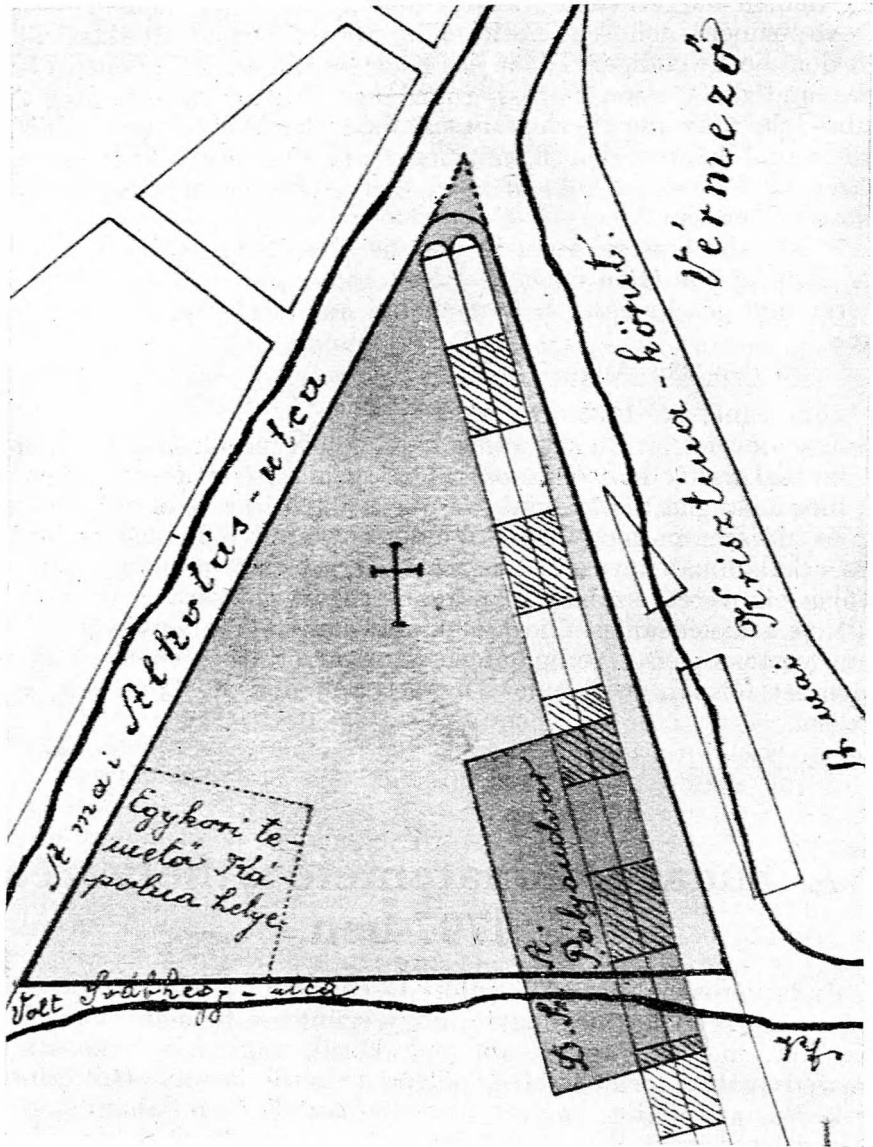
Garády Sándor.

A budai katonatemető áthelyezése 1797-ben.

Buda városának az 1775. július 17-én 3926. sz. alatt kibocsátott helytartótanácsi rendelet meghagyta, hogy szüntesse be a területén levő azon temetőket, melyek vagy templomok körül, vagy házak között és azok szomszédságában terülnek el. A polgári temetők közül kettőt érintett ezen intézkedés, az újlakit, melyet át is helyeztek és a tabáni görögkeletit, melynek beszüntetését egyelőre elengedték. Az említett rendelet kibocsátásának évében alapították meg Budának új külvárosát, a Krisztinavárost. Kezdetben a külváros a mai Szent János-tértől a Kékgolyó-utcáig, a Vérmezőnek a várhegy felé eső oldalán pedig a mai Vérmező-utcáig terjedt. E városrész igen gyorsan fejlődött és a mai délivasúti fedett pályaudvar környékén elterülő katonatemető hamarosan házakkal került érintkezésbe. Házsor állott a temetőig a mostani Krisztina-körút vonalán és rajta túl is

házsorok kezdődtek a Városmajor- és Kékgolyó-utcák irányában, a temetőnek a mai Alkotás-utcai és a már megszűnt Svábhegy-utcai oldalán pedig kertek vonultak. Így e vidék további fejlődésére és lakhatóságára mindinkább alkalmatlanná vált a rajta elterülő temető.

I. A budai katonai temető térrajza.

A temetőtől való idegenkedés ma is sok emberben él, a XVIII. század végén pedig az erős idegzetű embert is megrendíthette az, amit a krisztinavárosi katonatemető körül tapasztalni lehetett. Különösen az 1788—90. években lezajlott török háború idejében a katonaság soraiban pusztító nagy járvány alatt volt sok kellemetlensége a lakosságnak. Mindennapo-

sakká lettek a temetések és ezek hely, idő és megfelelő felügyelet hiányában, amint ezt hivatalos helyen is elismerték, sokszor olyan módon történtek, hogy az sem az egészségre, sem az emberies érzésekre nem lehetett épületes hatással. Az emiatt való panaszok a helytartótanács elé is eljutottak, ahol igyekeztek ezeket orvosolni és 1789. április hó 28-án leírták a budai tanácshoz, hogy a temető felülvizsgálatára küldjék ki a katonaság megbízottjával, Schröckinger őrnaggyal együtt a városi főorvost; a két kiküldött gondoskodjék arról, hogy a járványban meghalt és felületesen elhantolt katonák testét öntsék le oltatlan mésszel és töltsék fel friss földdel. A járvány alatt történt temetések borzalmassága még sokáig élt a lakosság emlékezetében, sőt ki is színezték emlékezetükben, amit akkor tapasztaltak.

Hogy 1794-ben a temető áthelyezése ügyében megindultak a katonasággal a komoly tárgyalások, abban része volt az egyik, a temető közvetlen szomszédságában házzal és telekkel rendelkező budai polgárnak, aki a katonai temetkezések körüli hibákat, ha talán kissé kiszínezve is, szóvá tette a helytartótanács előtt. Mikor ugyanis II. József rendeletére megszüntették több kápolnával együtt a katonatemető kápolnáját is, ez utóbbit a katonaság eladta a hozzátartozó telekkel együtt. A vevőt Kolb Károlynak hívták, aki Frankoniának Krautheim nevű községéből származott, Budán házat szerzett, majd 1787-ben eredménnyel folyamodott polgárjogért és szatócs üzlet nyithatásáért. A temetőkápolnát a hozzátartozó telekkel együtt 1790 körül vásárolta meg. Később vett még e helyen egy darab üres városi telket is, majd házat építtetett megnagyobbodott ingatlanán. Kolb az 1793. év karácsonya körül fordult panaszával a helytartótanácshoz. Panaszkodását a katonaság rossz néven vette tőle és később a temető áthelyezése körül folyó tárgyalások során viszonzáskép azzal a váddal illette, hogy megegyezés ellenére tánchelyiséget rendezett be a volt temetőkápolnában.

A helytartótanács nem közölte Kolb kérvényét a maga egészében a városi tanácsal, csak a harmadik pontját és az ebben foglaltakra nézve rendelt el vizsgálatot. E pontban arról volt szó, hogy a katonai temetkezések botrányos volta miatt 40 ember vesztette el kedvét a katonai pályától; temetések alkalmával t. i. néha 5—8 embert tesznek közös sírba és a rosszul beföldelt tetemek kutyák martalékává válnak, melyek szanaszét hurcolják a hullák kikapart részeit. A városi tanács által megejtett vizsgálat a temetőben és a közvetlen mellette lakók kihallgatásából állott s a kihallgatásról készített jegyzőkönyveket felküldték a helytartótanácsnak. A kihallgatottak között volt egy úgynevezett remete, Spiro József, aki a sírok ásására ügyelt, azután a temetőkapu őre; a lakosság közül kihallgatták Kuny Domonkos majolikagyárost, Linzenpoltz György fertálmestert és még két kispolgárt. A rossz elhantolásról egyik sem akart tudni, pedig nemrégiben ezt még a helytartótanács is elismerte már említett 1789. évi leiratában. Annál borzalmasabb Kuny-nak az az elbeszélése, hogy ő látta, mikor a török háború alatt csoportosan vitték az elhalt katonák meztelen testét a temetőbe, ahol azok másnapig heverték, míg sor került elföldelésükre. Arról azonban senki sem tudott, hogy 40 ember elvesztette kedvét a temetői állapotok miatt a katonaelettől. Ez csak szóbeszéd lehetett, Kolb pedig talán azt képzelte, hogy a katonai hatóság komolyan veszi és engedni fog a temető áthelyezése ellen elfoglalt merev álláspontjából.

Buda főváros polgárainak azt a kívánságát, hogy a katonai temető lakatlan vidékre kerüljön, mindjárt mikor felmerült, magáévá tette és a helytartótanács is hajlandó volt a katonaságnál közbenjárni ebben az irányban, csak a legfelsőbb katonai körök zárkóztak el a kérés teljesítése elől. A helytartótanács 1789. április hó 28. napján kelt rendeletében ajánlotta a városnak, tegye lehetővé a katonaság számára a polgári sírkertben való temetkezést, vagy adjanak a városon kívül a katonaságnak a célnak megfelelő más helyet. A város meg is tette az áthelyezésre vonatkozó javaslatát, azonban felirata a hivatalos eljárás során elkallódott, úgy hogy 1791-ben megismételték és nyomatékosan kérték a mielőbbi intézkedést. A tanács úgy gondolta, hogy temessék a katonákat is a polgári temetőbe, mivel pedig a krisztinavárosi katonai temetőnek a katonaság által való visszaadását nem tartották elég ellenértéknek a polgári temetőnek a katonaság számára való megnyitásáért, a várparancsnok használatára átengedett, a régi katonai temető mellett fekvő rétet is kérték. Ez a rét a mai Vérmező. A helytartótanács válaszképen felszólította a várost, hogy lépjen érintkezésbe a katonasággal az új temető helyének végleges megállapítása céljából. A város hiába járt el a leirat értelmében, az ügy újra megakadt és csak Kolbnak már ismertetett panaszemelése után kezdtek végre komolyan az elintézéshez.

Mikor 1794. március 31-én a Kolb panaszai ügyében felvett kihallgatási jegyzőkönyvet a budai tanács felküldötte a helytartótanácsához, nem mulasztotta el az alkalmat, hogy egyúttal megsürgesse a katonai temető áthelyezését is. A helytartótanács válaszából, amelyet erre adott, kitűnik, hogy a legfelsőbb hadparancsnokság ekkor már nem utasította vissza az áthelyezésről való tárgyalás eszméjét. Az új temetőre nézve az volt a kívánságuk, hogy az ne fekjűdjék nagyon távoli helyen. A helytartótanács ennek következtében arra utasította a budai tanácsot, hogy küldjön ki alkalmas egyéneket abba a bizottságba, mely hivatva lesz az új temető helyét megállapítani és igyekezzeék megegyezni a katonasággal. A város kiküldötteiül Krammerlauf József és Seth Antal tanácsnokokat, valamint Pavianovich Mátyás szószólót jelölte meg. A katonaságot a várparancsnokság és az erődítési igazgatóság kiküldöttei, valamint a tábori főpap képviselték. A bizottság első ülése 1794. június 16-án folyt le. Azonban a két fél nem tudott megegyezésre jutni. Ugyanis katonai részről kifogásolták, hogy a katonai temetések számára felajánlott polgári temetők igen távoli fekvésűek s így a vita nem is az új temető számára alkalmas hely megállapításáról folyt, ami a bizottság feladata volt, hanem arról a kérdésről, hogy áthelyezzék-e egyáltalán a temetőt?

A helybeli katonaság kiküldöttei teljesen az áthelyezés ellen foglaltak állást és az egyes megbizottak erre vonatkozó nézeteiket külön-külön írásba foglalták, azután pedig eljuttatták ezeket a magyarországi főhadparancsnoksághoz. A város kiküldöttei az áthelyezés mellett szóló egészségügyi, gazdasági és humanitárius szempontokat foglalták írásba és juttatták el a tanács útján a helytartótanácsához, mely közölte ezeket a főhadparancsnoksággal. A főhadparancsnokság nem tudott eligazodni a különálló jelentéseken és azt kívánta július 16-án kelt leiratában, hogy állapodjanak meg a felek közös jegyzőkönyvben, mely a június 16-án lefolyt ülésen felmerült érveket felsorolja : külön az áthelyezés mellett és

külön az áthelyezés ellen szólókat, így azok könnyebben áttekinthetők és mérlegelhetők lesznek. E leirat következtében Hannekarth tábornok várparancsnok július 22-ére újabb vegyes bizottsági ülést hívott össze. Ezen az ülésen a város képviselői bemutattak egy előre elkészített jegyzőkönyv-tervezetet és kérték a katonaság képviselőit, hogy annak elfogadásával ők is járuljanak hozzá, hogy az felterjesztésre kerüljön. Ez a jegyzőkönyv-tervezet felsorolta a katonaság képviselői által az áthelyezés ellen felhozott érveket, azután a város ellenérveit helyezte velük szemben.

A katonaság képviselőinek a régi temető fenntartása mellett szóló érvei és a tanácsnak erre felhozott ellenérvei a következők voltak: 1. A térparancsnok szerint a különböző polgári temetők 500—1000 lépéssel fekszenek távolabb az egyes városrészek szerint, mint az eddigi katonai temető. Ez megnehezítené a temetkezést, ami különösen télen volna érezhető, minthogy nincs hullaszállító kocsijuk. Az a Mária Terézia uralkodása alatt kibocsátott rendelet, melynek alapján a város az áthelyezést kéri, nem támogatja a város kívánságát, mert a temető két oldalán nincsenek házak és ha később épülnének is, a vár felé akkor is nyitott és szellős fekvésben maradna a temető, tehát a környéken lakókat nem fenyegetné a fertőzés veszedelme. A térparancsnok érveivel szemben a város azt emelte ki, hogy a nagyobb távolság nem elég ok az áthelyezés ellen, mert nem kell, hogy a papság és a kísérő katonaság kimenjenek a temetőbe, hanem majd kijelölnek a temetőkhöz vezető utakon egy-egy szabad teret, ahol megtörténhetik a beszentelés, a katonaság megadhatja a végtiszteséget, innét pedig a sírig kocsival vihetnék a koporsót. Hogy a jelenlegi katonai temető körül nincsenek házak, annak a város szerint éppen a temető az oka, mert a temető nemcsak a fertőzés veszedelmét jelenti, hanem pusztá fennállásával is visszariasztja a környező telkek tulajdonosait az építkezéstől, így pedig a város nem fejlődhet tovább és ezáltal a kincstár is jövedelemtől esik el. Figyelmeztetik a katonaságot, hogy a Mária Terézia uralkodása alatt kibocsátott rendelet úgy intézkedik, hogy a temetőket a lakott helyek környékéről minden fennálló akadály ellenére is el kell távolítani. 2. A táborig főpap a már említett katonai részről felhozott nehézségek mellett főleg azzal érvelt az áthelyezés ellen, hogy a polgári temetők távoli fekvése miatt nem lehet majd kellőképp felügyelni arra, hogy a kirendelt katonák kellő mélységűre ássák meg a sírokat, ebből kifolyólag pedig civakodás keletkezhetnék a temetők polgári személyzete és a sírásó katonák közt. A városi kiküldöttek véleménye szerint e bajnak elejét lehetne venni felügyelő altisztek kirendelésével. 3. Végül az erődítési igazgatóság felvetette a régi katonai temető telke tulajdonjogának a kérdését és előre is hangsúlyozta, hogy az, mint erődítési telek, még a temető áthelyezése esetén is a katonaság tulajdonában kell, hogy maradjon. A város ezzel szemben arra hivatkozott, hogy a katonaság mindig visszaadta azokat az ingatlanokat, melyek megszűntek eleve megállapított rendeltetésüket szolgálni.

A tanácskozáson résztvevő katonatisztek a város által javasolt jegyzőkönyvben nem látták eléggé kidomborítva a katonaság érdekeit és azért ők maguk egy másikat állítottak össze, melyben — mint ezt a város a helytartótanácsnak panaszosan előadta — megváltoztatták a város által megállapított sorrendet és alakot, hogy saját érdekeik domborodjanak ki.

Ha a két fél által szerkesztett jegyzőkönyveket elemezzük, el kell ismerni, hogy a város által fogalmazott sem tesz eleget a felsőbb utasítás azon pontjának, hogy egymás mellé állítsák az ellentétes véleményeket, hanem a katonaság áthelyezés elleni érveinek elmondása után cáfolat formájában közli a tanács nézetét. A katonaság által szerkesztett jegyzőkönyv azonban már nemcsak formában megy túl az utasításon, hanem tartalomban is, mert nem érte be azzal, hogy közölje a felettes hatósággal a június 16-i ülésen felmerült véleményeket, hanem azóta újabb olyan adatokat gyűjtöttek, melyek szerintük az áthelyezés ellen szólnak és ezeket is felsorolták. A katonai kiküldöttek szerint jelenlegi temetőjük nem vehető egy kalap alá az áthelyezésre ítélt temetőkkel, mert a fekvése nyílt, szellős. A polgári temetők távolsága annyival is inkább latba esik az áthelyezés ellen, mert a szolgálati szabályzat szerint a katonai végtisztességnek a sírnál kell megtörténnie, a szegények pedig nem bírják megfizetni a holttestnek a polgári temetőig való szállítási költségeit. A katonai temetők tulajdonjogának kérdését azzal igyekeztek eldönteni, hogy idézték a temetőkápolna és a hozzátartozó terület adásvételi ügyében Kolbball kötött szerződést, mely ingatlant, mint erődítési telket adtak el neki, sőt úrijog elismerése címén négyszögölenként 1 krajcárt szedtek tőle. Azzal érveltek tehát, aminek a jogos voltát szintén bizonyítaniok kellett volna. Fölhozták továbbá a katonai kiküldöttek, hogy szekereszetük elfoglaltsága miatt nem szállíthat halottakat, az altisztek sem érnek rá, hogy felügyeljenek a sírásó katonákra, mert minden idejüket a sok újonc kiképzésére kell fordítaniok. A városnak nem kell okvetlenül a temető környékén fejlődnie, építkezzenek a Bécsi-kapu tájékán, ahol még sok az üres telek. Minden érvelésen túl azonban még azt a véleményüket is kifejezésre juttatták, hogy az államnak egy oly nagy, különálló testülete, mint a katonaság, nem szenvedhet annyi hátrányt és kellemetlenséget a város által képviselt magánérdekért.

Mivel a város előre el volt készülve, hogy a katonaság igyekezni fog a tárgyalást az eredetileg kitűzött céltől elterelni, küldötteinek is előre megadta az utasítást, hogy az 1794. május 14-i helytartótanácsi leirat értelmében ragaszkodjanak ahhoz, hogy miként a tanácskozásnak is csak az áthelyezés módja volt tárgyául kitűzve, a felterjesztés is csak erre vonatkozhatik. Mikor azonban a kiküldöttek ezen utasításukra hivatkoztak, a város által a helytartótanácsnál emelt panasz szavai szerint az elnöklő várparancsnok despotikus, illetlen és alárendelteknek kijáró módon bánt el velük s így nem jöhetett létre a megegyezés. A város tanácsa a közös bizottságban lefolyt eseményeket augusztus 23-án kelt feliratában tudomására hozta a helytartótanácsnak és orvoslást kért az őket ért méltánytalanságért. A helytartótanács 1795. március 27-én válaszolt a városnak s tudatta a tanáccsal, hogy panaszukat eljuttatta a legmagasabb helyre. Azt tanácsolták, hogy mivel a katonaság, úgy látszik, a polgári temetők távoli fekvését érzi az áthelyezés legfőbb akadályának, igyekezzenek a katonasággal egyetértésben a városon kívül fekvő, de a polgári temetők távolságát el nem érő messzeségben akár magán-, akár közterületet kiszemelni e célra. A város erre adott válaszában újra kifejtette már ismertetett álláspontját.

Ezen időtől egész 1797 elejéig a fővárosi levéltár anyaga alapján nem

lehet pontosan követni az áthelyezés körül történt eseményeket, csak egy-egy adatból vonhatunk következtetéseket. Hogy a lakosság körében tovább élt az áthelyezésre irányuló törekvés, ezt egy az 1794. évi tárgyalások aktái mellett fekvő fogalmazványból láthatjuk. Ez a fogalmazvány a temető áthelyezésére vonatkozó kérvénytervezet, melyből kitűnik, hogy a lakosság körében az újoncok között kitört járvány aggodalmakat keltett, mert félték, hogy a házak szomszédságában levő temetőbe kerülő esetleg rosszul elföldelt holttestek tovább terjesztik a ragályt. Az 1796. évi május 9-i tanácsülés jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy főleg a temetők áthelyezésénél felmerült telektulajdonjogi kérdéseket nem tudták megoldani.

Végre 1797. április 20-án a helytartótanács értesítette Buda városát, hogy Ófelsége március 17-én az oly soká szorgalmazott temetőáthelyezéshez hozzájárulását adta s egyúttal kiküldték báró Pichler helytartótanácsi tanácsost az áthelyezés végrehajtására. A város a most következő tárgyalásokhoz négytagú bizottságot delegált Laszlovszky polgármester vezetése alatt. A katonaság a maga követeléseit csaknem teljes egészükben keresztülvitte. A város csak annyit ért el, hogy egyelőre fejlődését és a lakosság nyugalma zavaró krisztinavárosi katonatemető megszünt és területe Buda főváros tulajdonába jutott. Azonban a katonaság ennek ellenértékéül olyan megállapodást erőszakolt ki, hogy az újonnan nyert katonatemető területét semmi címen ne követelhesse vissza a város. Formális szerződés nem jött létre, amint az világosan kitűnik a helytartótanács 1797. június 20-án kelt leiratából. Ez a leirat eljuttatta a városhoz az áthelyezés ügyében megállapodást létesített vegyes bizottság által felvett jegyzőkönyvet és egyúttal tudomására hozta a tanácsnak, hogy Ófelsége hozzájárult annak tartalmához, tehát most már tegyenek meg a maguk részéről mindent, amit a jegyzőkönyv értelmében magukra vállaltak. A vállalt kötelezettségek teljesítését az 1797. évi június 23-i tanácsülés rendelte el.

Az első közös ülést a katonasággal május 19-én tartották meg. A katonai megbizottak tovább is hangsúlyozták, hogy a polgári temetők túlságosan messze fekszenek és így nem egyeznek bele olyan cserébe, hogy azokba temetkezzenek, régi temetőjüket pedig megszüntessék. Ezért a városi kiküldöttek a vízivárosi polgári temető és a városmajor között ajánlottak fel telket új katonatemető céljára. Június 9-én másodszor is összeült a vegyes bizottság. Először is előterjesztették az új temető céljára szánt telek felmérési adatait. Leszögezték, hogy a régi katonatemető 3547 négyszögből állt, az új temető területe ellenben 3639 négyszögből lesz. Jóllehet az új temető 274 öllel messzebb fekszik, mint a régi, a katonai kiküldöttek kijelentették, hogy hajlandók azt a régi helyett csereképen temető céljára elfogadni. Ezután megállapodtak a többi vitás kérdésben is. A város kötelezte magát, hogy amekkora területen köves a katonai temető, akkora részt kicserél belőle a polgári temetőből elvett területtel. Vállalta a város azt is, hogy az új temető körül árkot ásat ott, ahol még nem voltak ilyen körülötte; vállalta továbbá a régi katonatemetőben levő fészületnek az újba való áthelyezését. Magára vállalta a város azt is, hogy mivel a régi temetőben házikó állott, melybe a 30 év leteltével felbontott sírokból a csontokat rakták, ennek pótlására épített ilyen házikót az új temetőben.

A katonaság kijelentette, hogy nem áll módjában kocsit beszerezni, mely a holttesteket, különösen kedvezőtlen időjárási viszonyok között a temetőbe szállítsa, mivel pedig a város érdeke, hogy a régi temetőt kiürítsék, gondoskodjék a város ilyen kocsiról. A város e célra 40 forintot ajánlott fel azzal a feltétellel, hogy amennyiben a kocsi drágább lenne, a többlet a katonaságot terhelje, ha pedig olcsóbb, a különbözetet adják vissza a városnak. Amint tudjuk, a régi temetőben egy exremete ügyelt fel arra, hogy a sírok legalább 6 láb mélyre készüljenek, az erre való felügyeletet az új temetőben is neki szánták, a városnak pedig arra kellett köteleznie magát, hogy az exremetének meghagyja a régi temetőben a lakását. Beleegyezett Buda abba is, hogy amennyiben a külön temetővel rendelkező külvárosokban hal el katona, azt az illető külváros temetőjébe temessék el. A városra kedvező pont csak egy volt, tudniillik amelyik arról intézkedett, hogy a város visszakapja a Falk-féle ház és kert táján fekvő régi temető területét azzal a korlátozással, hogy ott 30 évig nem építhetnek és nem ásathatnak, hanem csak a felületét használhatják.

A katonaság az újonnan nyert vízivárosi temetőben 1797. július 4-én kezdte meg a temetkezést, ugyanakkor történt a temető beszentelése. Megelégedve azonban nem voltak vele, állandó volt a panaszuk. Kifogásolták talajának köves voltát, majd mikor hamarosan tele lett, ismételten kérték a kibővítést. A város a maga részéről mindig a legkonciliánsabban fogadta a különböző kívánságokat és miként az áthelyezés alkalmából, úgy ekkor sem és később sem mulasztott el semmi lehetőséget, hogy amennyiben hatalmában állott, eleget tegyen a katonaság minden jogos óhajának.

Dr. Kovács Lajos.

A pestvárosi kényszerítő dologház.

A bűn elleni küzdelem s hasznos munkára nevelés a XVIII. század végétől kezdve foglalkoztatták Pest városa tanácsát s e célok megvalósítását szolgálta a kényszerítő dologház intézménye. Pest városában az állandó dologház létesítése a Szent Rókus-kórháznak 1798-ban történt ünnepélyes megnyitása után rövidesen napirendre került, mert a helytartótanács előterjesztésére az uralkodó a dologházat az új kórházzal kívánta összekapcsolni. Erről tesz tanuságot a helytartótanácsnak 1799. január 22-én kelt 2011. számú leirata, amely szerint Őfelsége szigorúan meghagyta a pestvárosi tanácsnak, hogy a dologház építésének ügyét újból vegye elő, továbbá ennek megvalósítására a következő irányelveket köztölte: „... hogy az új Ispitálnak hivatalos tisztjeivel és tanácsot tartó személeivel újra is magok között meg egyeztető vélekedéseket támaszsanak, ha ugyanazon építendő dolgozó Házat az el készült Ispitálnak szomszédságában egész fundamentumából, sőt a költségnek kissébb voltára nézve, ugyan azon tisztviselő szemileknek gonviselése alá nem lehetne e bízni? de tsak olly értelemel és hozzá adással, hogy emlékett fel állított Ispitály, sem az ő térségibül, sem pedig alkalmas voltábul, mellyet az építendő dolgozó ház nékie okozhatna el ne veszítsen, hanem a maga

állapotjában meg maradjon.“ Az akkori gazdasági viszonyok és a Rókus-kórház megépítésének költségei annyira kimerítették a város *anyagi forrásait, hogy képtelen volt az uralkodó kívánságait teljesíteni*, más megoldást kellett tehát keresnie, amire ugyanezen helytartótanácsi leirat adta meg az irányító eszmét.

A pestvárosi tanács inkább a tulajdonában levő házak közül akart egyet a célnak megfelelően átalakíttatni és így a legnagyobb készséggel tette magáévá a fenti leirat második pontjában foglaltakat : „sőt mi oka volna, ha a várost illető háznál, mely vadkecskének (Gamsen) nevezetik, amely a királyi comissarius Zirty úr által alkalmasnak lenni találtatott, ugyan emlétett Dolgozó ház fel nem állíttathatnék?“ A városi tanács azonnal meg is bízta Kardetter Tamás kőműves mestert az átalakítási tervek és költségvetés elkészítésével, amit ő már 1799. március 29-én benyújtott a tanácsnak. A terv kivitele azonban 6539 forintba került volna, amely összeget a pestvárosi tanács nem tudta előteremteni, úgyhogy a dolgozó ház intézményét ilyen formában sem sikerült megoldania és így kénytelen volt anyagi eszközök hiányában a nemes eszme életrehívását hosszú évtizedekre elhalasztani.

A dologház megvalósítása körül 1799-től 1842-ig érdemleges mozzanat nem merült fel, csupán kísérletek és tervezgetések, amelyek legtöbbször pénz hiányában semmisült meg, bár a város lakossága nagyon sürgette ennek megteremtését. A kapitányi hivatalhoz állandóan érkeztek a panaszok, hogy az utcákon sok munkakerülő és csavargó lézeng, akiknek száma nemhogy csökkenne, hanem folytonosan szaporodik, mivel Pest városának nincsen olyan fenytető intézete, ahol ezeket munkára szoktatva hasznos tagjaivá tegye a társadalomnak.

A pestvárosi tanács látva azt, hogy a dologház felállításának kérdését tovább halasztani nem lehet, 1842. január 19-én kelt 527. számú végzésével megalakította „Az ideigleni kényszerítő dolgozó háznak létesítése tárgyában munkálkodó Biztosság“-ot, amelynek elnökéül Patachich József városi tanácsnokot nevezte ki, a választott polgárság sorából pedig 5 egyént küldött ki tagokul. Az új biztosság első ülését 1842. január 29-én tartotta meg, amelyre Keresztes Károly város-hadnagyot is meghívta azon célból, hogy az alapítás nehéz munkájában szaktudásával segítőkészen nyújtson. Ebben az ülésben olvasta fel és ismertette az elnök József nádornak a leiratát, amelyben jóváhagyta az állandó dolgozó házi intézmény rendszeresítését és annak működését így határozta meg : „Mint hogy ezen intézetnek az lenne célja, hogy a kóborló s henylő gyermekek részint a közbátorság elleni kihágások elkövetésétől gátoltassanak, részint a dolgozóhoz és közönséges élethez szokjanak, főképpen figyelemmel ezen Intézetben kell lenni az erkölcsi s religio oktatásra, mely a vallás különségéhez képest az illető lelkészeknek, az ő feljebbvalóitól tekintve leginkább az ő megkívántató alkalmas voltokra választandóknak, megadandó létszen.“ A biztosság ez alkalommal az intézeti gondnok, a gondnok felesége, a házmester és az örök részére szabályul szolgáló útmutatást is készített, amelyből kitűnik, hogy a nevelés és felügyelet gyakorlásán kívül a gondnoknak kötelessége volt írásra, olvasásra és számolásra oktatni az intézetben elhelyezetteket.

Az 1842. évi február 11-i bizottsági jegyzőkönyv tanúsága szerint

a pestvárosi tanács az ideiglenes dolgozó ház céljaira a terézvárosi Fűzfautcában lévő (ma Dohány-utca) „Fűzfához“ címzett házat jelölte ki azzal, hogy a szükséges és megfelelő javításokat azonnal el kell végeztetni. A szervezési szabályzatot, továbbá a dolgozó házra vonatkozó határozatait a tanács 1842. augusztus hó 22-én 10.966 számú feliratában a helytartótanácsnak megküldötte és kérte ezeknek jóváhagyását, amit a helytartótanács még ez év november 18-án tartott ülésében 39.258 szám alatt teljesített. A dologházi biztosság ennek megtörténte után sürgősen hozzálátott a hátralevő munkálatok elvégzéséhez, hogy ezáltal működését minél előbb megkezdhesse. Ezért elsősorban a város polgárságához fordult, hogy bárminemű adományait juttassa el a biztossághoz. A felhívás nem maradt „pusztába kiáltónak szava“, mert a jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy a város lakossága teljesítette e téren is kötelességét és bőséges adakozásával lehetővé tette az anyagi ügyek megoldását. Az év végén tartott utolsó ülésében pedig Bronz József kerületi biztost megválasztotta dologházi gondnoknak.

Az „ideigleni kényszerítő dolgozó ház“ működését hivatalosan 1843. január 16-án kezdte meg a terézvárosi „Fűzfához“ címzett házban. Egy évi fennállása alatt szép eredményt tudott felmutatni, mert az 1843. évi december hó végén tartott ülési jegyzőkönyv szerint: „... ezen ideigleni dologház életben lépte napjátul kezdve eme Intézetben 125 fi és 185 leány, öszvesen 310 személyek létezvén, kik közül 53 fi és 129 leány megjavulván, részint mesterségekre, részint pedig szolgálatban adattak, ahol is az illető mesteremberek és asszonyok megelégedésüket kijelentették.“

A Fűzfautcában levő ház azonban rövidesen kicsinynek bizonyult, mert az alapításkor csak 60 személy befogadására rendezték be és gyakran megtörtént, hogy 150 körül volt az idehelyezett egyének száma. Alkalmasabb házat kellett tehát a biztosságnak keresni, ahol áldásos tevékenységét a köz érdekében jobban kifejtheti. A Kerepesi-úton fekvő Kubinyi-féle házat találta a biztosság e célra a legmegfelelőbbnek, mely kiválóan használható lenne egyrészt a ház nagy és tágas szobái, másrészt pedig a házhoz tartozó udvar és kert nagy területe miatt, mely utóbbi nagyon alkalmasnak látszott a foglyok munkáltatására. Ezért megvételre ajánlotta a pestvárosi tanácsnak és indokolásában még azt is előadta, hogy a mostani dologház kicsiny és főképen tűzveszélyes, továbbá a túlzásfoltosság következtében egészségtelen is s az egész épület a legnagyobb elhagyatottság jeleit mutatja. Cselekednie kellett tehát a tanácsnak, ha szép reményekkel megindult és rövid fennállása alatt országos hírnévre emelkedett intézményét rombadőlve nem akarta látni. A tanács előterjesztésére a választott polgárság 1844. évi január 31-én tartott ülésében megértéssel karolta fel a nemes ügyet és határozatilag kimondotta, hogy a dologház elhelyezésére a Kerepesi-úton levő Kubinyi-féle házat vásárolja meg. A tárgyalásokat azonnal megkezdték, ami hamarosan eredményre is vezetett, amennyiben a Kubinyi család képviselője, Kubinyi Ferenc — tekintve a közérdeket — 40.000 forint helyett 34.000 pengőforintért eladta Pest szabad királyi városnak a telekkönyvben 1515/1384 tkvi szám alatt felvett 1025 négyszögöl kiterjedésű ingatlanát a rajta levő 1 emeletes házzal egyetemben, mely az akkori Kerepesi-út (ma Rákóczi-út)

és Vas-utca sarkán feküdt. Az adásvételi szerződést 1844. április 24-én írták alá, amit a pestvárosi tanács ugyanez év május hó 8-án tartott ülésében tudomásul vett, majd pedig felsőbb jóváhagyás végett a helytartó-tanácshoz küldött fel. 1844. szeptember 3-án kelt 34.745. számú leiratában a helytartótanács, 1844. szeptember 11-én kelt 33.179. számú leiratában pedig a m. kir. udvari kamara hozzájárultak a házvételhez. Telekkönyvileg 1845. június 7-én írták át az ingatlant Pest városa nevére és az örökfelvallási jegyzőkönyv szerint e napon vette ünnepélyes keretek között a város birtokába a házat, amennyiben a volt tulajdonosok nevében Kubinyi Ferenc a helyszínen megjelenő Rottenbiller Lipót alpolgármesternek és Stiegler Károly dologházi gondnoknak átadta a kulcsokat. Ezzel a ténnyel azután végérvényesen megkapta a dologház új hajlékát.

A Kubinyi-féle házat rendeltetésének megfelelően kellett ezután átalakítani, hogy a dologházat minél előbb ide helyezhessék át a Fűzfautcából. Ezért elsősorban a pestvárosi tanács elhatározta, hogy az egész telket magas kőfállal kerített be, aminek elvégzésével Hild Károly kőműves mestert bízta meg, aki 1260 forintért készítette el a munkát. Az épület további átépítésére vonatkozólag pedig úgy határozott a tanács, hogy azt házilag fogja a „fegyencekkel“ megcsináltatni. A tervezett munkálatokat gyorsan hajtották végre, hogy az elkövetkező Szent Jakab-napra az új dologház megkezdhesse működését a Kerepesi-úton. Azonban a költségek csak későbbben történt meg, mert az 1844. szeptember 17-én kelt bizottsági jegyzőkönyv szerint e napon helyezték át hivatalosan a dologházi intézményt a Kerepesi-úton levő Kubinyi-féle házba, amelynek kapuja felett ettől az időtől kezdve hosszú évtizedeken át nagy fekete táblán ez a felírás állott: „Pesti kényszerítő Dologház“, „Pesther Zwangs-Arbeits-Haus.“ A dologház egyházi felavatása 1845. december 15-én történt, amikor Feichtinger Domonkos prépost a hercegprimás megbízásából megáldotta a dologházat és ez alkalommal felszentelte a házi kápolnát is. (Relatio a. m. 3553.)

A dologházba való beutalást a városi kapitányság végezte, amely minden egyes esetben határozatlan időre adta át az elítéltet megjavítás céljából. De voltak olyanok is, akiket a hozzátartozóknak a bizottsághoz intézett kérelmére vettek fel a dologházba, sőt számtalan esetben a szülők rendes havifizetést teljesítettek az intézetben elhelyezett rossz magaviseletű gyermekeikért. A kibocsátás már sokkal körülményesebben történt, amennyiben a hozzátartozók kérelmére a gondnok javaslata alapján a dologházi bizottság határozatára szabadulhattak ki a megjavult egyének, de egy évnél előbb sohasem. Az eltávozottak névsorát pedig esetről-esetre be kellett jelenteni a városi tanácsnak.

A dologház belső életét a bizottság által összeállított napirend szabályozta, melynek betartása és alkalmazása képezte alapját a foglyok megjavításának. Ez a „Napirend“ a következő volt:

„A felkelésnek ideje téli hónapokban 6 — nyári hónapokban 5 óra.

A fejfésülés és kezek s arcz mosás után következik a reggeli Imádság, mely hangos szóval ájtatosan végeztetik — azután hétköznapokon 8 óráig kézi munka.

8 órakor reggeli kenyerezés és egész 11 óráig ismét kézi foglalatosság.

11 órától — kezeknek s arcznak mosása után — egész 12 óráig, kedden és pénteken hitvallási tanítás, a többi napokon pedig olvasásban, írásban és számolásban való oktatás.

12 órától 1-ig nyugóra s déli ebéd.

1 órától 6-ig délután kézi foglalatosság.

6 órakor a kezeknek s arcznak mosása után kenyerezés.

Téli hónapokban 8 óráig, nyári hónapokban pedig estvéli 9 óráig gyakorlás olvasásban, írásban és számolásban, valamint más egyéb szükséges dolgokban való oktatás.

Az aludni menés előtt az estvéli Imádság végeztetik.

Ünnep és vasárnapokon reggel 9 órától 10-ig, délután 3-tól 4 óráig Imádság, a többi órákban pedig olvasásban, írásban, számolásban gyakorlás és más különféle hasznos dolgokban oktatás.

A dolgozás alkalmával, valamint éjjel is nem szabad a fenyítendő egyéneknek egymásközt beszélgetni.“

E napirendből kitűnik, hogy a dologházi bizottság nemes céljának megvalósítását egyrészt a vallásosság, másrészt pedig a munka szeretetének fokozásával óhajtotta elérni.

A fenyítendő egyének élelmezése napi háromszori étkezésből állott. Reggel csak kenyeret, ebédre pedig levest és főzeléket ettek, amihez vasár- és ünnepnap, kedden és csütörtökön húst is kaptak. Este ugyancsak kenyeret, esetleg levest vagy főzeléket vacsoráztak. Minden egyes elítélt naponkénti kenyérjárandósága egy font volt — ma körülbelül 56 deka, — 1846. december 1-től kezdve pedig egy és fél fontban (ma 84 deka) állapították meg a kenyéradagot. Ruházatuk kezdetben a lakosság által a dologháznak ajándékozott felső- és alsóruhából állott, csak 1847-től, az anyagi helyzet javulásával, kaptak egyenruhát.

A „fegyencekkel“ való bánásmód szigorú volt, aminek természetes magyarázatát a dologház céljában találjuk meg. A fegyelem pontos megtartásának érdekében gyakran kellett alkalmazni testi büntetéseket is; különösen keményen fenyítették meg az intézetből megszökött és visszahozott egyéneket, akiket nyilvánosan megbotoztak. A kiszabott botbüntetés végrehajtását azonban mindig orvosi vizsgálat előzte meg és csak ha testi büntetésre alkalmasnak találták, akkor sujtották a szökevényeket e fájdalmas és megszegyenítő büntetéssel. A másik módja a fenyítésnek az úgynevezett „karperec“ volt, amely tulajdonképen zárral ellátott láncból állott és az elítélt kezeinek s lábainak összekötésére szolgált. Enyhébb büntetéseket alkalmaztak a nőekkel szemben, akiket leginkább böjtöléssel egybekötött magánzárkába csuktak be. Hetenként pedig kétszer kenyéren és vízen való böjtölést kellett elszenvedniök kivétel nélkül a dologházba utalt egyéneknek, de ilyen alkalommal nem 1 és fél font, hanem 2 font kenyeret kaptak fejenként. A kisebb fegyelemsértőket nyilvános megdorgálásban részesítették.

A pestvárosi dologház áldásos tevékenységét 1874. év végéig itt a Kerepesi-út és Vas-utca sarkán levő házában hasznosította a társadalom javára, ekkorra már készen állott az újonnan épített dologház (a mai Dologkórház), ahova 1874. év végén valóban át is költözött. A városi dologházi intézmény azonban nem sokáig állott fenn, mert a törvényhozás az 1879. évi XL. t.-cikk 65. §-ának rendelkezésével megszüntette az összes

dologházakat és helyette kötelezte a városokat, hogy megfelelő más „javító-intézetek“ felállításáról gondoskodjanak, ahol a 16 éven aluli csavargó gyermekek és leányok elhelyezhetők lesznek. A főváros törvényhatósága is eleget tett a törvény intézkedéseinek, azonban a „javító-intézet“ elnevezés helyett, „szeretetház“-nak nevezte el az új intézményét, hogy családias jellegét ezáltal is kidomborítsa. Az új dologház tehát megszűnt javító intézet lenni és 1881-ben átalakították kórházzá, amely még ma is fennáll Dologkórház elnevezés alatt.

A régi dologházat a székesfőváros törvényhatósága 1874. évi október hó 21-én tartott ülésében 720 sz. határozatával a Rókus-kórház rendelkezésére bocsátotta, hogy ott „a főváros veszélyeztetett közegészségügye érdekében“ fiókkórházat létesítsen. Rövid idő leforgása alatt azonban a kórház is elköltözött innét és innen kezdve a város tanácsa lakásoknak és üzlethelyiségeknek átalakítva bérbe adta ki. Ma is a régi formájában áll a Rákóczi-út és Vas-utca sarkán az utókortól elfelejtve és az idők viszontagságaitól megkopottan az egykori országos hírnevet szerzett „Pesti kényszerítő Dologház“, mely sok munkakerülőt, erkölcsi züllés útjára lépett gyermeket és leányt adott vissza a magyar nemzetnek, mint hasznos polgárokat. A közeljövőben el fog tűnni a régi Kerepesi-út ez egyetlen emlékezetes épülete is, helyét a gázművek központi igazgatósági palotája fogja elfoglalni.

Rokken Ferenc.

Katona József pesti lakása.

Katona József centennáriumával kapcsolatosan ismét foglalkoznunk kell Karacs Ferenc rézmetsző pesti házával. Erre okot részben a most megjelenő tanulmányok és megemlékezések, részben pedig egy a közelmúltban megtörtént sajnálatos esemény szolgáltatnak. Április 16-án délután 5 órakor ugyanis a magyar ifjúság nevében megkoszorúzták a Szentkirályi-utca 18 számú házat és az ünneplők e jóindulatú ténykedésükkel siettek megerősíteni azt a téves nézetet, mely Katona József e sokat vitatott lakóhelye körül keletkezett.

Karacs Ferenc pesti háza, mely a magyarosodás nagynevű előharcosainak kedvelt gyülekezőhelye volt és egyszerű falai között szállást adott rövid időre Katona Józsefnek is, a házhely kialakulása napjától a Szentkirályi-utca páratlan számokkal jelölt oldalán feküdt. A jelen sorokban a fentjelzett okokból párhuzamosan felvonultatjuk a székesfővárosi levéltárban található pestvárosi telekkönyvek és örökfelvallási jegyzőkönyvek száraz adatait, hogy így kétségeket kizáró feljegyzésekkel bizonyítsuk a Karacs-ház igazi helyét.

Az idézett telekkönyvek és felvallási jegyzőkönyvek az érdekelt felek írásbeli vagy szóbeli megállapodásait tartalmazzák és mind egykorú megörökítései az időnként felmerült változásoknak. Tartalmuk eredetiségéről tehát vitatkozni nem lehet. Eredetük a XVIII. század első évtizedére megy vissza, amikor még a külvárosok közigazgatásilag nem léteztek és a város három kapujának említésével határozták meg a városfalakon

kívül fekvő telkek fekvését. A Váci-kapun kívül fekvő telkekhez a Duna és a Rákóczi-út által határolt háromszögbe tartozó; a Hatvani-kapun kívül fekvőkhöz a Rákóczi-út mentén húzódó; a Kecskeméti-kapun kívül fekvő telkek csoportjához pedig a Sándor-utca, Üllői- és Soroksári-utak között található telkek és majorságok tartoztak. A külvárosok megalakulása után ez a helyhatározás megszűnt és a külvárosok külön telekkönyvekkel rendelkeztek. Egy-egy mai ingatlan visszavezetése a legrégibb adatokra meglehetősen bonyolult, mert a telekkönyvi és az úgynevezett populáris számok, valamint az utcák nevei elég gyakran változtak, de a kutatás segítségére szolgálnak a pontosan vezetett örökfelvallási jegyzőkönyvek, melyek majdnem minden esetben utalnak az előző változásokra.

Ha tehát szemléltetően akarjuk bizonyítani, hogy a szóbanforgó ház a Szentkirályi-utcában nem a 18, hanem a 23 számmal jelölt, akkor először is a József-külvárosi telekkönyvek adatait kell párhuzamosan ismertetni, majd az első pestkületvárosi telekkönyveket, melyek már örökfelvallásokat is tartalmaznak és így összefüggőbben kapcsolhatók a tényleges felvallási jegyzőkönyvekkel.

Szentkirályi-utca 23.

- I. füzet. 692/1054.
Karacs Ferenc. 165 □-öl.
II. füzet. 840/692.
Karacs Ferenc.
III. füzet. 959/840.
Karacs Ferenc. 1808. 165 □-öl.

- IV. füzet. 959/840.
Karacs Ferenc.
Eperjessy István. 1848.
V. füzet. 959/840.
Eperjessy István.
VI. füzet. 959/840.
Eperjessy István és
Müller Zsófia.
Ifj. Eperjessy István és
Sztarek Ferencné született
Eperjessy Krisztina.

Szentkirályi-utca 18.

- I. füzet. 1138/1117.
Boráros Ilona. 474 □-öl.
II. füzet. 1295/1138.
Boráros Ilona.
III. füzet. 1460/1295.
Boráros Ilona. 1806.
Kasza János. 1839.
Losteiner Antal. 1842.
Staibl József. 1843. 119 □-öl.

Az ingatlan területe azért csökkent, mert a telket A és B alszámokkal még két házhelyre osztották.

- IV. füzet. 1460/1295.
Staibl József és
Kern Jozefa.
V. füzet. 1460/1295.
Staibl József és
Kern Jozefa.
Fektor József és Mária. 1863.
Gräffenthal Vince és
Uhl Anna 1867.
VI. füzet. 1460/1925.
Gräffenthal Vince és
Uhl Anna.

Ezek a telekkönyvi füzetek az 1808—1868 évekből származó bejegyzéseket tartalmazzák. 1868-tól a mai napig az évenként megjelenő budapesti lak- és címjegyzék hivatalos adatok alapján összeállított feljegyzéseit idézhetjük kiegészítésképpen :

1869. 959/16. Ősz-utca.
Eperjessy István és Müller
Zsófia.	1869. 1460/14. Ősz-utca.
Gräffenthal Vince és Uhl
Anna.
1875. U. a.	1875. U. a.
1882. Ősz-utca 25. (5376. új hrsz.)
175 5/100 □-öl.
Ifj. Eperjessy István és
Krisztina.	1882. Ősz-utca 18. (5430. új hrsz.)
119 30/100 □-öl.
Gräffenthal Vince és Uhl
Anna.
1890. U. a.	1890. Gräffenthal Vince és Uhl
Anna.
Gräffenthal Károly és Teréz.
1895. Halász Ferenc és neje.	1895. U. a.
1916. Szentkirályi-utca 23.
Halász Ferenc és neje.	1916. Szentkirályi-utca 18.
Özv. Koob Gézané és társai.

Az így felsorolt adatokat részben megelőzik, részben magyarázzák a következők (a Szentkirályi-utca 23-ra vonatkozók): A pestkülvárosi első telekkönyv 875 számmal jelzi azt a telket, mely a Kecskeméti-kapun kívül a régi téглаégető útja mentén feküdt (a mai Sándor-utca) és 305 □-öl terjedelmű volt. A telken már az 1700-as években ház állott. Ehhez az ingatlanhoz csatlakozott a ház mögötti részen egy 363 □-ölnyi kert. Az ingatlan első tulajdonosaként Kintzl Anna Máriát említi a telekkönyv. Az első tulajdonostól 1773-ban megvásárolta az ingatlant Sztupeczky János 2255 forintért. Sztupeczky nem elégedett meg a 668 □-ölnyi területtel, hanem még ez esztendőben megvásárolta Maygraber Xaver Ferenc szomszédos saroktelkét is 700 forintért. Ez a saroktelek 577 □-öl volt és mélyen benyúlt a Szentkirályi-utca. A három egységből álló telektömb a mai Szentkirályi-utca 21, 23 és a Sándor-utca 7 és 9 számú ingatlanait foglalta magába.

1806. március 19-én özv. Sztupeczky Jánosné megvált az ingatlantól 12.000 forint vételár, valamint 500 forint felpénzért. Az új tulajdonosok, Nagy Sándor és neje született Árossy Terézia, 1808. március 23-án két részre osztották az ingatlant és a 663 négyszögöltre kiegészített saroktelket eladták Kultsár Istvánnak 6500 forint vételár s 500 forint felpénzért. Az örökfelvallási jegyzőkönyv háznélküli saroktelekről tesz említést, tehát kétséget nem szenvedhet, hogy a Szentkirályi- és a Sándor-utcák sarkán fekvő ingatlanrészt adták el. Ekkor történt a telek első szétosztása, melyet nyolc nappal később egy újabb felosztás követett. Kultsár ugyanis már ekkor közelebbi barátságban állott Karacs Ferencsel és hogy megfelelő, nyugodt otthonhoz juttassa a nyugalomra vágyó rézmetszőt, felajánlott az ingatlanból egy 164 □-ölnyi területet az ingatlan Szentkirályi-utca felől eső végén. Karacs Ferenc és neje Takács Éva 1905 forint és 9 krajcárt fizettek Kultsárnak a kihásított házhelyért. Erről a vételről Karacs Teréz is megemlékezik a „Régi magyar színészetéről” című emlékirásában :

„Kultsár Istvánnal atyám szoros barátságban élt elannyira, hogy házelket is együtt vettek 1806-ban; a mostani Sándor- és Ősz-utca azon nagy szeglettelkét, melynek egy részén talán még most is (1881) áll a Karacs-féle keskeny emeletes ház. Atyám a neki esett kisebb részen felépítteté házacskáját 1808-ban.“ Karacs Teréz az évre nem emlékezett pontosan, a vételt azonban lehetséges, hogy együttesen határozták el, mert a két felvállás között csupán nyolc nap a különbség.

Ettől az időponttól a bizonyítás miatt nemcsak a Karacs-féle ingatlan, hanem a Kultsár birtokában maradt terület további változásait is felsoroljuk. A Karacs-ingatlan 1848-ig a család birtokában volt, amikor többszöri kísérlet után, október 24-én a harmadszor megtartott árverésen Eperjessy István és neje Müller Zsófia vették meg 4000 pengőforintért. Eperjessyéről a 90-es években a jelenlegi tulajdonosokra szállott és ezzel a Karacs-ház tulajdonjogi változásainak sora a mai napig befejeződött.

A Kultsár birtokában maradt ingatlan már sokkal mozgalmasabb képet mutat. A saroktelek fenmaradt 498 $\frac{3}{6}$ □-ölnyi részét Kultsár 1810. február 22-én adta el 7500 forint vételár és 500 forint felpénzért Khim (Kendelényi) Mihálynak. Khim viszont egy héttel előbb már megvásárolta özv. Nagy Sándorné szomszédos házát és kertjét (tehát az eredeti ingatlant) 37.000 forintért és így a Karacs birtokába került 164 □-ölnyi terület kivételével ismét egy ingatlanná alakult a terület.

Khim Mihály után testvére Kendelényi Ferenc lépett a tulajdonosok sorába és a család 1850. július 2-ig maradt birtokos. Az ingatlant ekkor ifj. Kendelény Ferenc eladta Balássovic Péternek. A következő változás 1870. március 15-én történt, amikor Balássovic a 938 számmal jelölt 476 □-ölnyi, a Sándor- és Ősz-utcák (Szentkirályi-utca) szegletén fekvő házhelyet eladta Völgyessy Máriának, a Sándor-utcai kertes házat azonban megtartotta.

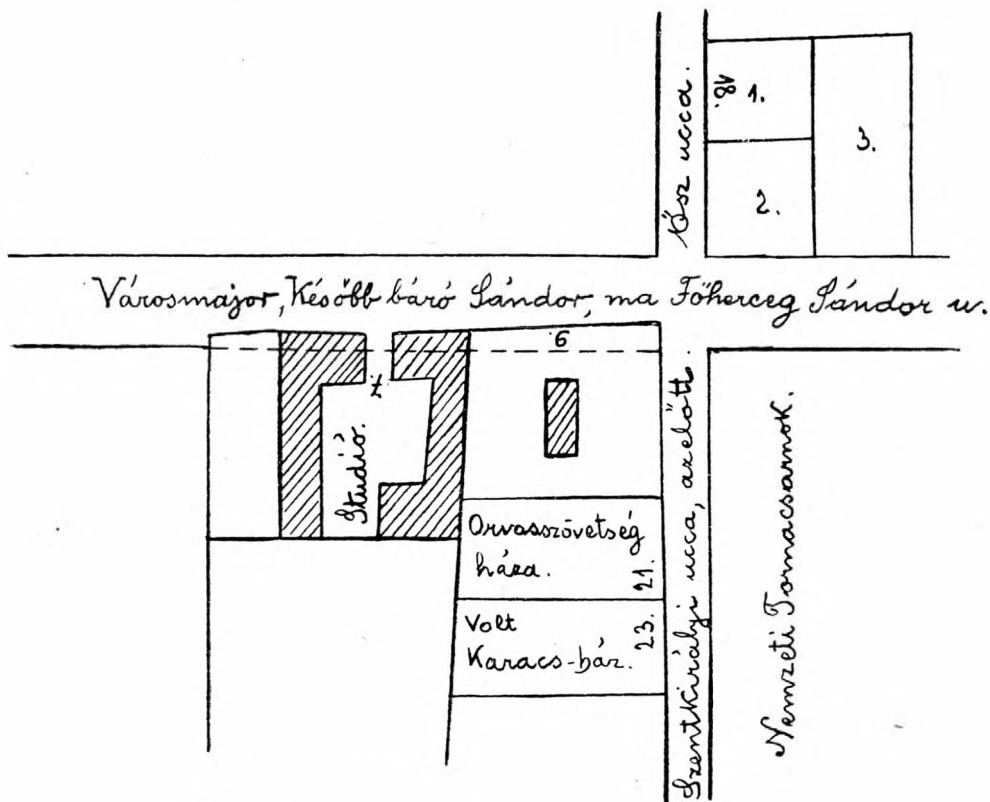
Völgyessy Mária eszközölte azután azt a telekfelosztást, mely tökéletesen fedi a mai állapotokat (l. 2. ábra). Ugyanis Völgyessy Mária kérelmére a városi tanács a közmunkák tanácsának és a városi mérnöki hivatalnak véleményezése alapján hozzájárult ahhoz, hogy a saroktelek egy 262 háromhatod és egy 177 háromhatod □-öles házhelyre osztassék fel, olyan kikötéssel azonban, hogy a tulajdonos a Sándor-utca szabályozása céljára 36 □-ölnyi területet köteles átengedni. Ennek megtörténtével alakult ki a Sándor- és Szentkirályi-utcák sarkán fekvő ingatlan végleges képe, melynek alkotóelemei ma a Magyar Távirati Iroda és Rádió R.-T. háza és a 9. számú sarokház a Sándor-utcában; az Orvosszövetség háza és a kérdéses 23-as ház a Szentkirályi-utcában.

Most pedig ismertessük hasonlóan a mai Szentkirályi-utca 18 számmal jelölt háznak telektörténetét.

Ez az ingatlan is a Kecskeméti-kapun kívül, a régi téglaegető útja mentén feküdt és kimondottan sarokteleknek (an einen Eckh ligendt) van felvéve. Eredetileg 450 □-öl terjedelmű volt, melyhez később a szomszédos telekből pár négyszöglet csatoltak. Első tulajdonosként a Sebastianovits-családot említi a telekkönyv, majd 1766-ban Höchst Sebestyént, 1768-ban Gottmann Györgyöt és Krug József Károlyt, 1773-ban pedig Heussel Ferencet. Heussel Ferentől az ingatlan az örökösársak megegyezése szerint Boráros János özvegyére Heussel (Házy) Ilonára szállott

1806. február 23-án. Borárosné 1839. április 18-án vált meg birtokától, miután a 38-as árvíz alkalmával a régi ház összedűlt. Az üres házhelyet a rajta felhalmozott építési anyaggal együtt 11.000 bécsi forintért adta el Kasza János pesti ügyvédnek.

Kasza János nem volt vagyonos ember, a nagy telek nagy terhet rótt rá és ezért elhatározta, hogy az ingatlant három részre osztva, abból kettőt értékesít és csak egyet tart meg használatára. Még mielőtt engedélyt kért volna a szépítő bizottságtól a tervbevett felosztásra, az ingatlant máris áruba bocsátotta és talán ez volt a szerencséje, mert máskülönben

2. A Sándor- és Szentkirályi-utcák saroktelkeinek térrajza.

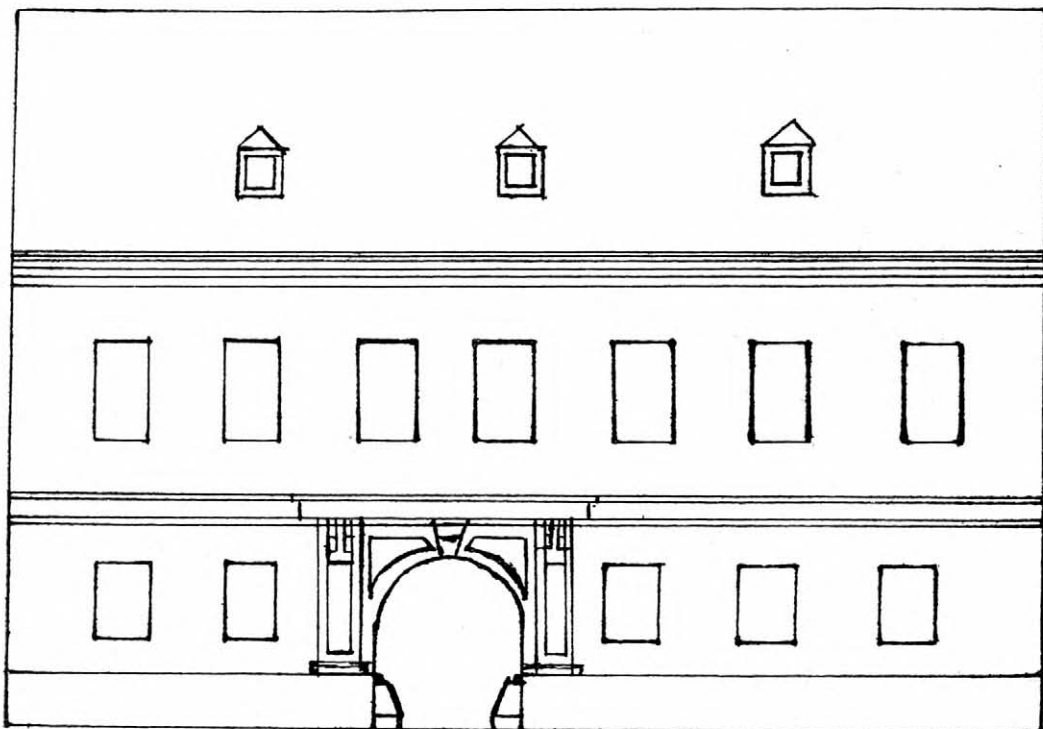
a szépítő bizottság nem engedélyezte volna a felosztást a telek kis terjedelme miatt. Az első ingatlanrészt, egy 143 □-ölnyi területet, mely a Sándor-utca sarkán feküdt 1841. szeptember 16-án adta el Amman Ferencnek. A második 197 □-ölnyi részt ugyancsak 1841-ben, október 7-én adta el Nesztor Istvánnak, míg a harmadik részét az ingatlannak egy évig birtokában tartotta és végül 1842. szeptember 22-én ezt is eladta. Ez a rész volt a legkisebb, 120 □-öl és ez a mai Szentkirályi-utca 18 számú ház telke. Lostainer Antal vette meg 2300 forintért osztrák értékben.

A további párhuzamos igazolások során tehát csak ennek a teleknek

változásaival kell foglalkozni, mert a másik két ingatlan a felosztás folytán a Sándor-utcába került.

Lostainer Antaltól Staibl József vette meg 1843-ban, majd Staibltól 1863-ban Fektor József kecskeméti plébános és prépost, nővérével Máriával. Fektoréktól pedig 1867-ben 27.000 osztrák forintért Gräffenthal Vince.

A Szentkirályi-utca mai 18 számú házánál Karacsékkal kapcsolatot sehol nem lehet kimutatni a telekkönyvek és öröklévkönyvek adatai alapján s még kevésbé, ha az építések tervrajzaira is vetünk egy-

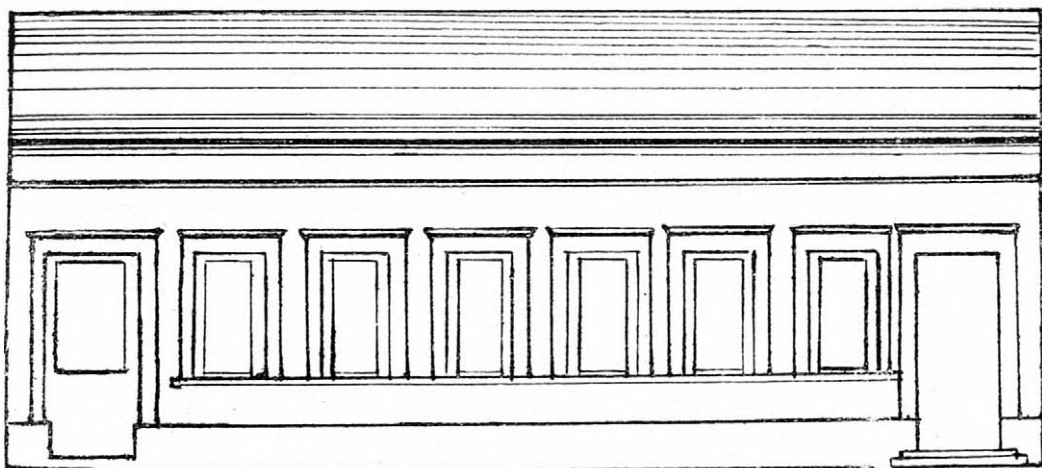
1809.

3. A Karacs-ház homlokzata.

két pillantást. A Karacs-ház 1809-ben épült fel Brein József építőmester tervei szerint. Az egyszerű homlokzatú emeletes ház (l. 3. ábra) lebontása napjág sok változáson ment keresztül, de tény az, hogy az 1910-ben bekövetkezett végleges lebontásig alapjai sértetlenül fennállottak. Az is igaz, hogy a 38-as árvíz alkalmával a Karacs-ház is erősen megrongálódott, de nem dűlt össze és Eperjessy István 1856-ban újabb építkezésekkel bővítette a lakószobák számát. Megszüntette Karacsék kicsi, de annál nevezetesebb kertjét és beépítette. Először az udvar hátulsó részén, valamint a baloldali szomszéd felől építtetett egy földszintes lakóházat és egy nyílt félszert, majd az év végén építész, Hild Károly újabb épít-

kezést eszközölt és folytatólag beépítette a főépület és az újonnan épült földszintes belsőház közötti szabad területet is. 1895-ben Halász István is eszközölt kisebb javításokat a házban és feltételezhető, hogy ekkor már semmi sem emlékeztetett a Karacs-házra és annak egyszerű szépségére.

A Szentkirályi-utca 18. számú ház őse, amint az örökfelvallások során említettük, a telekfelosztásakor, tehát 1839-ben nem létezett. Az új épület pedig, amely ma is áll, 1840/41-ben épült. Ha pedig ez sem elég bizonyíték, idézhetjük még Karacs Teréz visszaemlékezéseinek az atyai házra vonatkozó sorait: „Keskeny fafolyosónkról gyönyörű kilátás nyílt a budai hegységre . . .“, továbbá „udvarunkat és kertünket szép fák, díszes virágok és gyepek ékesítik.“ A budai hegyekre kilátás csak a páratlan oldalról volt

1840.

4. A Staibl-ház homlokzata.

lehetséges, mert a páros oldalon a folyosók a Rókus-kórház felé néznek ma is. Karacs Teréz pedig fafolyosóról tesz említést és nem utcai kilátásról. Ezen kívül a Karacs-ház homlokzati tervén a széles, bolthajtásos kaputól jobbra és balra voltak lakószobák, míg a mai 18 számú háznak a kapubejárata a homlokznézet jobb sarkában van és tőle balra hét ablak foglalja el a síkot. Ugyanezt mutatja az 1840-ből fennmaradt homlokzatterajz is (l. 4. ábra), azzal a változással, hogy itt csak földszintes ház szerepel, míg ma ez a ház is emeletes. Ez a tény azonban nem jöhet számításba, mert vagy még az építkezés folyamán emelték emeletesre vagy később építették rá az emeletet.

Önkéntelenül felmerül itt a kérdés, hogy miként rögzídhették mégis a köztudatba a 18-as szám. A feleletet megadják az 1850 és 1872 közötti térképek, különösen Heuffler 1854. évi térképe és a házjegyzékek. Ebben az időszakban a mai 23. számmal jelölt ház a 16. és a mai 18. számmal jelölt ház a 14. számot viselték. A mai házszámozási rendszerből arra következtethet mindenki, hogy e két háznak közvetlen szomszéd-

ságban kellett lenni, pedig a valóságban nem így volt. Az ötvenes években rendszeresített utcánkénti házszámozásnál ugyanis nem voltak tekintettel a páros és páratlan oldalakra, hanem az utcák elején megkezdett számsort hol váltakozva, hol egyfolytában vezették végig. Így történt ez a Szentkirályi (Ősz)-utca számozásánál is. A Rákóczi-úttól a József-utcáig a baloldalon 2., 4., 6., 7., 9., 11., 12., 14., 15., 17., 19., 20., 23., 24., 27. és 28., a jobboldalon pedig 1., 3., 5., 8., 10., 13., 16., 18., 21., 22., 25., 26., 29. és 30. számokat használták a jelzésekre. Azok tehát, kik a Karacs-ház régi számára emlékeztek, mikor értesültek az új átszámozásról, természetesen találhatták, hogy a 16-ból 18 lett és ezzel az új számmal emlegették ezentúl a kérdéses házat, amely téves szám azután meggyökereedett a köztudatban.

Azt a kérdést pedig, hogy Katona József a „Bánk bán“ halhatatlan sorait a Karacs-ház vendégszobájában vetette-e először papírra vagy nem, az irodalomtörténet hivatott ugyan eldönteni, mégis e helytörténeti igazolással kapcsolatban erre vonatkozó véleményünket is nyilvánítani kell. Katona 1809-től kezdve tartózkodott Pesten mint tanuló, később pedig mint jurátus és ügyvéd. Ezekben az esztendőekben az újjáéledő magyar irodalom és színészet mindenkit varázskörébe vont, aki valamelyest is értett a drámai és irodalmi műfajok műveléséhez. A XIX. század eleje volt a magyarosodás előharcosainak legdicsebb korszaka, mely megteremtette az irodalmon és a színészetén keresztül az ország magyar fővárosát. Katona József is e dicsőemlékű úttörőkhöz tartozott. Mint színész szerezte első benyomásait és a Rondella-színházban aratta első sikereit. Vida László felismerte az ifjú Katona színészi tehetségét és buzdította, hogy maradjon a pályán, de szüleinek intelmei inkább hatottak Katonára és az első kísérletekkel felhagyva, a komoly tanuláshoz látott. Végleg elszakadni azonban nem tudott a színháztól, ezentúl is mindennapos vendég volt az előadásokon és a drámaírás felé fordult figyelme. Eleinte csak német drámákat fordított, később eredetiek írásával is megpróbálkozott. 1811-ben adták első két fordított vígjátékát, „Az örökség“-et és „A szegény lantos“-t. Ettől kezdve sűrűn szerepelt fordításával. Első eredetinek tartott munkája a „Farsangi utazás“, melynek kézírata elveszett, 1812-ben került színre Kecskeméten. E két esztendő alatt írt munkái nem jelezték Katona halhatatlan szellemét sem az ízlés, sem a nyelvezet tekintetében. Ennek okát azonban a gyors és felületes munkában kell keresni, melyre nemcsak őt, hanem kortársait is kényszerítették a pesti színtársulat készületlensége és a közönség mohósága.

A színészettel szoros kapcsolatban eltöltött félévtized azonban mindinkább érezte hatását, lassan eltűnedezték írsaiból a német lovagdrámák hihetetlen fordulatai, lehetetlen jellemei és borzalmasságai. Napról napra erősebben mutatkozott Katona egyénisége s a „Luca széke“ című drámájában már Gyulai Pál is kiemelte technikai készségét és népies magyar genrerajzát, Bayer József pedig ebben a drámában látta a magyar népszínmű első komoly kísérletét. A „Ziska, vagyis a husziták első pártütése Csehországban“ című eredeti nézőjátékában már az egyes alakok jellemzésében is erős fejlődést mutatott és Alexander Bernát megállapítása szerint a főszereplő Ziska tulajdonképpen előfutárja Petur bánnak. A legnagyobb fejlődést, helyesebben a legnagyobb közeledést a Bánk bán-hoz

a „Jeruzsálem pusztulása“ című ötfelvonásos vitézi szomorújátékában érte el. E drámájában nyelvezete már hasonlíthatatlanul csiszoltabb, a szereplők erőteljesen megrajzolt alakok és az események külső bonyolalma helyett itt már a bensőt kereste. Gyulai Pál, Bayer József és Alexander Bernát egyaránt dícsérték, Rákosi Jenő pedig a következőket írta e drámáról: „Ha csak ez maradt volna is utána, ez az egy-két jelenet, tudnók, hogy egyik legnagyobb magyar költőnk pihen a kecskeméti temetőben.“ (L. Gyulai, Bayer munkáit és Pintér irodalomtörténetét.)

E nagyvonalakban kiragadott példák bizonyítják, hogy Katona jogi tanulmányai mellett komolyan készült drámaírói hivatottságára is és arra törekedett, hogy maradandót alkosson. Tanulmányozta a történelmet, ismeretei egyre bővültek és egész bizonyossággal állítható, hogy Bánk bán tragédiája már korán megfogamzott lelkében. Egyes jelenetei, jellemei és a történet már papírra rögzítve várták az alkalmat, hogy a dráma megszülethessen a maga teljességében. Ez az alkalom rövidesen elérkezett. Döbrentei Gábor buzdítására az erdélyi főnemesség néhány kiváló tagja ezer forintot gyűjtött össze egy eredeti magyar szomorújáték jutalmazására. A pályázati felhívás az Erdélyi Múzeumban jelent meg és 1815. szeptember 30-ka volt határnapnak megjelölve. A kitűzött határnapra tíz mű érkezett be, közöttük Katona „Bánk bán“-ja.

A dráma további sorsát nem részletezzük, csupán még annyit, hogy az első kiadásnak előszavában, mely 1819. Jakabhava (július) 2-án kelt, megjegyzi Katona, hogy munkáját már ötödik éve készítette. Ezt a tényt az első szövegben található „Előversengés“ zárószövege is igazolja, mert itt 1815. Jakabhava 30-át jelöli meg Katona drámája elkészítése napjául. („Leültem almafám tövébe hát, 's Iram Ketskeméthen, Jakab havának harmincadikán 1815, a Szerző.“) Megdönthetetlennek látszó bizonyíték ez, de vajon feltételezhető-e, hogy előtanulmányok és vázlatok nélkül, tisztán az Erdélyi Múzeumban megjelent felhívástól ihletve fogott hozzá Katona a Bánk bán megírásához? Az sem látszik valószínűnek, hogy az 1815. esztendő rövid törvénykezési szünetét használta csupán fel a munkálkodásra, mikor a felhívás már 1814-ben megjelent. A valószínűség amellet szól, hogy Bánk bán szomorú sorsa régebben foglalkoztathatta Katona elméjét, készíthetett apróbb vázlatokat, azokon állandóan javíthatott. Alakjainak jellemét hosszabb tanulmányok előzhatték meg és a dráma nyelvezetén is sokat javíthatott, amint ezt 1820-ban is megtette, mikor nyomtatásra készítette elő.

Feltevésünk mellett szól Karacs Teréz írása Katona Józsefről és a Bánk bánról. Katona Karacséknál írói munkásságának legtermékenyebb korszakát töltötte. Először 1811-ben, majd 1813-ban lakott a család üdítő környezetében, a kis udvari szobában. Karacs Teréz anyja megható gondossággal ügyelt az ifjú Katonára és nemcsak tanácsokkal látta el, hanem buzdította munkájában és védelmére kelt, midőn haragos atyja házuknál kereste komédiás fiát. Idézzük tehát Karacs Teréz sorait, melyek Katonát jellemzik és a „Bánk bán“-ról beszélnek: „Élt-halt a színészetért s már igen ifjú korában szindarabok írásával s többeknek átdolgozásával foglalkozott, Bánk bánját is a Karacs-háznál írta, miről az is tanuskodik, hogy a fellekesült írók és ifjak Bánk bán előadása (1839.) után eljöttek hozzánk (anyám még akkor élt) megbámulni azon egyszerű, festetlen

asztalkát, melyen egykor több színdarabját megírta Katona József. Ugyancsak erről kézzelfoghatóan tanuskodik az, hogy a Jeruzsálem pusztulása című darabját kéziratban, mely 63 évig birtokunkban volt, midőn 1877-ben Budapestről Kun Halasra tettem lakásomat, Paulay Ede drámai igazgató úrnak adtam, ki mint értesültem, az országos színészeti tanoda könyvtárába tette be. Igen csinos ezen kézirat, több ügyes tollrajzzal ékesítve. Valószínűleg anyám számára tisztáztatott le. A boríték lapjára anyám saját kezűleg vöröstintával írta nevét . . . A darab énekkel van beszöve.“ (A régi magyar színészetéről. Arad, 1888. 14. l.)

Karacs Teréz írása nem döntő bizonyíték, mégis ebből merítjük feltevésünket, mert Karacsné született Takács Éva bizonyára mesélt a megjelenteknek Katonáról, munkálkodásáról és a „Bánk bán“ megszületéséről. Nem hiúságból tette ezt, hanem a boldog visszaemlékezés hangján, mert Katona József ekkor már nem élt.

Az elmondottak alapján megismételjük előbbi feltevésünket. Katona József a „Bánk bán“-t 1814-ben szövegezte meg véglegesen, de már előzőleg foglalkozott a drámával. Tragikusan vergődő lelke Petur bánként lázadozott és második szerelmében is csalódottan Bánk bán gyötrelmeit szenvedte. Az érzelmek, szenvedések nemcsak lelkében éltek, hanem Karacsék és különösen Karacsné gyámkodó szeretetének hatása alatt napvilágot láttak és ha kusza sorokban is, de már papíron várták a kibontakozást.

Az emléktábla pedig, mellyel a székesfőváros kívánja megörökíteni a magyar tragédiairás leghatalmasabb szellemének emlékét, ott fogja hirdetni az utókor háláját, hol egykor Katona József lakott és munkálkodott.

Romhányi István.

A Kálvin-téri díszkút.

A Kálvin-téri díszkút keletkezését a Hazai Első Takarékpénztárnak köszönheti, amely intézet e tettevel Pest nagyvárosi jellegének emelését kívánta szolgálni. 1869. április 15-én kelt az első levél, melyet a takarékpénztár igazgatósága küldött Pest szabad királyi város polgármesteri hivatalának, és ebben ily módon közölte a részvénytársaság nemes elhatározását: „A pesti takarékpénztár egyesület részvényesei a főváros díszítésének szempontjából egyik köztéren egy nagyobbserű vízmű felállítását határozván el, a mult évi tiszta jövedelemből e célra már 4000 frt utalványoztatott is.“ (II. 609/1878.)

Pest város közönsége örömmel vette tudomásul ezt az áldozatkész felajánlást és 1869. évi május hó 26-án és 28-án tartott ülésében jegyzőkönyvileg így örökítette meg: „A közgyűlés ezen a város szépítése érdekében tett örvendetes ajánlatot köszönettel elfogadván, a hazai pesti első takarékpénztárnak hatósági elismerését jegyzőkönyvileg kifejezi.“ Ugyancsak ebben az ülésében küldötte ki a közgyűlés a díszkút felállításán munkálkodó vegyes bizottságba a város képviselőit Gamperl Alajos h. főpolgármester elnöklete alatt. Ennek a vegyes bizottságnak legfőbb feladata volt a díszkút helyének kijelölése, ahol ez a város szépítését szem előtt tartva megépíthető lenne. A bizottság tagjai előzetes helyszíni tanulmá-

nyozás után 1869. november 28-án tartották első ülésüket és az itt megállapított javaslatukat a közgyűlés elé terjesztették jóváhagyás végett a következő szövegezéssel: „Mondja ki a közgyűlés, miszerint elvileg elhatározatik, hogy a hazai első takarékpénztár által felépíttetni szándékolt vízmű a Ferenciek-terén fennálló közkút helyén emeltessék; a foganatosítás azonban elhalasztatik azon időre, mikor a város azon helyzetbe jut, hogy azt vízvezetéke által elegendő vízzel folytonosan elláthatja.“ A pestvárosi tanács a vegyes bizottmánynak ezt a javaslatát teljesen a magáévá tette és a város közönségének elfogadásra ajánlotta. Azonban a közgyűlés 1869. december 22. és 23-án tartott ülésében a bizottmány és a tanács közös javaslatát csak részben fogadta el, amennyiben a vízműnek a Ferenciek-terén való felállításához hozzájárult; az építés elhalasztását azonban elutasította azzal az indokolással, hogy ilyen nagyszabású vízmű elkészítése huzamosabb időt vesz igénybe, amely idő alatt a városi vízvezeték olyan helyzetbe juthat, hogy a kellő vízmennyiséget akadálytalanul szolgáltathatja. A takarékpénztárhoz is átiratot intéztek, melyben kérték a díszkút munkálatainak azonnali megkezdését.

Azonban az építkezési munkálatok nem indultak meg, mert az 1870. és 1878. évek között semmi olyan érdemleges dolog nem történt, ami a díszkút megépítését elősegítette volna. Az első lépés a takarékpénztár igazgatóságának 1878. június 5-én kelt levele volt, mely újból felelevenítette az ügyet. Ebben arra kérte az igazgatóság a fővárosi tanácsot, hogy az 1869. évben megindított tárgyalásokat folytassák tovább és mivel az időközben történt szabályozás folytán a Ferenciek-tere alkalmatlanná vált a díszkút felállítására, helyette a Kálvin-terén kívánta azt felépíttetni. A fővárosi tanács 1878. december 10-én kelt 54.674. számú határozatával elfogadta az ajánlatot és a tárgyalások továbbvitelére Gerlóczy Károly alpolgármester elnöklete alatt kiküldötte a város megbizottjait, hogy a részvénytársaság delegáltjaival együtt megoldást hozzanak létre. Mindkét fél kiküldöttei 1878. december 12-én tartották közös ülésüket, melyen legfőképen a díszkút elhelyezésének kérdését vitatták meg és elhatározták, hogy a Kálvin-terén a Kecskeméti-utca tengelyében, az úgynevezett Németh-féle háztól 20,2 méternyire állítják fel. Ezt a megállapodást a Közmunka Tanács nem hagyta jóvá, ami természetesen újabb akadályt jelentett a cél megvalósításának keresztülvitelében. Ugyanis a Közmunka Tanács azt akarta, hogy a Múzeum-körút és Kecskeméti-utca tengelyében, körülbelül 30 méternyire a Németh-féle háztól jelöltessék ki a díszkút helye. Ez ellen viszont a takarékpénztár tiltakozott és a fővárosi tanácshoz intézett levelében azt a kívánságát fejezte ki, hogy küldjenek ki újból egy bizottságot a kérdés végleges megvitatására, amely a székesfőváros, a Közmunka Tanács és a takarékpénztár kiküldöttjeiből álljon. Az így megalakult bizottság 1880. május 28-án a helyszínen megállapította a díszkút felállításának helyét a Kálvin-terén az Üllői-út tengelyében, amit a Közmunka Tanács 1880. június 17-én kelt 728. szám alatt kelt leiratával jóváhagyott.

A takarékpénztár ezután azonnal megindította a munkálatokat és a terv megvalósításával Ybl Miklós műépítész bízta meg. A Kálvin-terén felállított kőfaragó műhelyben hosszú hónapokon át szorgalmas munkások vezették az alaktalan kötömböket, hogy műértő emberek vezetése

mellett a nemes eszme testet öltön. A díszkút szoboralakjait Feszler Leó szobrászművész készítette, aki a szoboralakok mindegyikében művészt alkotott.

A munkálatokat 1883. év őszén fejezték be. Az ünnepélyes felavatás és átadás 1883. október 22-én ment végbe a helyszínen, amelyen a takarékpénztár képviselőjében Várady Károly kir. tanácsos, igazgatósági elnök vezetése mellett többtagú küldöttség jelent meg, a székesfőváros részéről pedig Ráth Károly főpolgármester, Kada Mihály alpolgármester és az illetékes hatósági tisztviselők vettek részt. Az ünnepség délután 4 órakor kezdődött; elsőnek Várady Károly meglehangú beszéd kíséretében adta át a díszkutat a székesfővárosnak, ami alatt működésbe hozták a szökőkutat, jelezvén ezzel, hogy a mű teljesen készen van. Utána Kada Mihály alpolgármester átvette a díszkutat a székesfőváros nevében és megígérte, hogy e művészies alkotást a város mindig szeretettel fogja gondozni, majd Budapest székesfőváros közönségének háláját tolmácsolta az ajándékozó Pesti Hazai Első Takarékpénztárnak.

Rokken Ferenc.

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK

SZERKESZTI:

REXA DEZSŐ

PEST VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁRNOKA

III. KÖTET // BUDAPEST, 1930. JÚNIUS HÓ // 2. FÜZET
M E G J E L E N I K É V E N T E K É T S Z E R
A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

<i>Schützenberger Artur</i> : Nyomozás a Schützenberger-család magyarországi ágának eredetéről.....	19
Családtörténeti okmányok a Rexa-család levéltárából ..	25
Piktorszámola a XVIII. század közepéről	30
Hogy nevezték régen a nemes úrfit?	31
Kérdések és válaszok	31
Nászi versek, mint családtörténeti igazolások	33
Házasságok igazolása a törvényszéki iratokban	35

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezésével engedjük meg.

Nyomozás a Schützenberger-család magyarországi ágának eredetéről.

A családtörténeti kutatást hiú kedvtelésnél többre nem becsülni a nemzeti történet ellen elkövetett bűnnek lehetne mondanunk. Jóllehet a világháborút követő nagy összeomlás a fennen hangoztatott demokráciát vetette felszínre, aminek az is egyik következménye, hogy a családtörténelem terén eszközölt kutatásokat lehetőleg hátraszorította a nemzeti történelem eddig titokban tartott adatainak és a világháború botrányainak kutatása.

Bárhogy is legyen azonban, a jelent kellően megteremteni, a jövőt biztosra előkészíteni csak a mult alapos és megbízható kutatása, ismerete által lesz maradandóan lehetséges.

Érthető, hogy a francia forradalom kitörése előtt csak a főúri és a nemesi társadalomnak volt gondja arra, hogy leszármazását pontosan nyilvántartsa. Habár ezen két társadalmi osztály utódait leszámítva, az emberiség legnagyobb része egyáltalán semmi, vagy nagyon csekély érdeklődést mutat a jelenen kívüli, az eredetek és a célravezető kérdések iránt, mindazonáltal tévesen hiszi a magyar polgári társadalom, mintha csak főúri és nemesi családokra vonatkozó geneológiai évkönyvek jelennének meg, mert hiszen, hogy csak a német példára hivatkozzam, a gothai almanach 80. évfolyamán kívül Németországban *Deutscher Geschlechterbuch* címen a *Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde* (C. U. Starke, Görlitz O. L.) polgári családok geneológiai kézikönyvének immár 56 kötete jelent meg. Amily könnyű tehát a családi leszármazás kutatása Németországban (az előbb említett 56 kötet mintegy 106.000 családnevet tartalmaz), sőt a háború után megalakult *Arbeitsbund für Oesterreichischen Familienkunde* létezése folytán Ausztriában is, tekintettel arra, hogy ez utóbbi kiadásában megjelenő *Blätter für Oesterreichische Familienkunde*, amely immár a negyedik évfolyamát járja, hathatós kölcsönös segítséget nyújt a kutatás terén a benne tömörült tagoknak.

Ezzel ellentétben Magyarországon, annak háború után történt felábrabolásakor a levéltárak egymással többé-kevésbé rossz viszonyban levő államok között osztatván fel, a kutató munkáját inkább megnehezítette. Ezen körülmény tehát egyáltalán nem alkalmas arra, hogy a család-futató kutatás eszméjét a ma egyébként is nehéz közgazdasági viszonyok között népszerűvé tegye. Pedig ha az új kor vallásháború koráig visszamenni könnyű, úgy a kutató is sajnálattal állapítja meg, hogy ezen a mai és a jövő háborúhoz képest primitív eszközökkel vívott harcok folytán hányszor kell lemondania az általuk elpusztított okmányokban foglalt adatokról, mennyivel inkább áll ez a jövőre, amikor nem lesz különbség harc-terület, hadtáptérség és harcmentes terület között. Egyre több lesz tehát a veszély, hogy a még ma esetleg szerteszórt adatok egy későbbi időpont-

ban egyáltalán nem, vagy csak még sokkal nehezebben lesznek fellelhetők, mintha azokat már ma összegyűjtöttük és emberi lehetőség szerint, mint családi ereklyét, veszély esetén a levéltáraknál is biztosabb helyre helyeztük volna el. Arról nem is szólva, hogy mennyi, a geneológiai kutatásra nézve sokszor felbecsülhetetlen útmutatásul szolgáló adatot visznek magukkal sírba érdeklődésünk hiányában az életükben kellően ki nem kérdezett családtagok, ismerősök, barátok, a tárgyról esetleg tudó, de őket különösen nem érdeklő kutatók.

Évtizedes közigazgatási gyakorlatom alatt számtalanszor volt alkalmam meggyőződni arról, hogy az úgynevezett művelt osztályhoz tartozók nagy része még elsőfokú felmenőinek pontos születési adatait sem tudják megadni. Az meg egyenesen egzotikus gondolat rájuk nézve, hogy a második vagy harmadik generáció személyi adatait okmányokkal tudják igazolni. Pedig úgy fajbiológiai, mint eugenetikai és nem egyszer orvosi szempontból is mily hasznos volna a családok történetének ismerete.

Csak az tudja kellően értékelni a kutatás során leküzdendő nehézségek nagyságát, aki, mint jómagam is, a legkisebb hagyomány nélkül egy véletlenből kiindulva, saját intuícióját követve, kezdetben főleg becses és érdekes adatok feltalálása előtt, (úgy övéitől, mint idegenektől inkább lekicsinyelve, mint buzdítva,) elszánva nekivág a nagy ismeretlennek a nélkül, hogy tudná, vajjon fáradságát egyáltalán koronázza e siker és ha igen, vajjon nem akkor szakad meg élete fonala, mielőtt még fáradságos munkájának immár majdnem elérte célját, megközelíthette volna. Ez az állandóan fejünk fölött lebegő bizonytalanság sarkal viszont minden családfakutatót arra, hogy minden rendelkezésére álló eszközt mielőbb és minél teljesebben céljának szolgálatába állítson. Ezen céltől vezéreltetve vetem papírra e sorokat, arra kérve minden olvasóját, hogy a lehetőséghez képest könnyítse meg, illetve tegye lehetővé számomra a még hiányzó adatok megszerzését, illetve közölje velem mindazt, ami azoknak megtalálásához közvetve, vagy közvetlenül útmutatásul szolgálhat.

Mint a legtöbb családnév, úgy a *Schützenberger* is egy földrajzi helytől ered. Tekintettel arra, hogy a névvel családomon kívül a mai Magyarországon csak egyetlen egyszer talákoztam (anélkül, hogy ezen családnak az enyémmel való távoli, vagy közelebbi közös eredetét megállapítanom sikerült volna), kutatásaim kezdetén azon hitben voltam, hogy családom elzászi eredetű. Ezen feltevésemben Bánát elzászlotaringiai telepítése adott okot. Állítólag lett volna ugyan a nagymagyarországi Pozsony megyében egy Schützenberg nevű hely, amelynek magyar lefordításaként vette fel egyik boldogult nagybátyám a Lővárdi nevet. Ezen földrajzi adat helyességét *nem állott módomban ellenőrizni*.

A másik kiindulási pontot követve, boldogult Reuss Rod, a Sorbonne rendes, a strassburgi egyetem tiszteletbeli tanára, az Institut de France levelező tagja és Elzász nagy tudású történetírójához fordultam 1922. szeptemberében felvilágosításért.

Ő azonban, mint a strassburgi család személyes ismerőse, nem habozott kijelenteni, hogy „ez utóbbi maga is 1650 körül telepedett le Strassburgban, ahol mint a strassburgi ág alábbi ismertetéséből kiderül, Tobiasz szerezte meg a polgárjogot. Mivel a felsőausztriai Grieskirchenből jött, valószínűen egyike volt II. és III. Ferdinánd azon számos alattvalójának,

akik a vallási üldözések következtében a XVII. században kivándoroltak és akik közül többen nemesek és nem nemesek egyaránt, a protestáns Elzászban és Strassburgban telepedtek le.

Még valóbbszínűvé teszi ezen feltevést azon körülmény, hogy 1650 körül a szabad városi tanács katolikusoknak nem adta meg a polgárjogot, ez csak a városnak 1681-ben történt visszafoglalása után, XIV. Lajos rendeletére volt lehetséges.

Mindenesetre valamennyi strassburgi Schützenberger a lutheránus egyházhoz tartozott és a város protestáns anyakönyveiben van bejegyezve úgy születésük, házasságuk, mint haláluk. Reuss professzor, mint mondtam, ismerte a család (amely jelenleg megfogyott Strassburgban) néhány tagját, akik főleg a helyi söripar évkönyveiben váltak híressé, de amely polgármestert és képviselőt is adott a városnak (Frigyes jogi egyetemi tanár személyében, meghalt 1859-ben, akinek munkái közül a kétkötetes „Principes philosophiques du droit privé et public“ többek között a Budapest székesfővárosi könyvtárban is megtalálható és akinek az Allgemeine Deutsche Biographie 1891-ben Duncker és Humblott kiadásában Lipszéban megjelent 33. kötete teljes életrajzát tartalmazza). Kivált még a családból egy méltán híres festő (Lajos, meghalt 1903-ban), akinek a strassburgi múzeumban külön szobában őrzött öt, valamint számos a család birtokában levő, két, halála után a Musée de Luxembourg-ból két vidéki francia múzeumba átvitt festményén kívül számos műve található szanaszéjjel Európában és Amerikában.

Azonkívül Károly (meghalt 1881-ben), orvostanár a strassburgi egyetemen, nemkülönben a Párizsban utcával megörökített nevű, ugyancsak ott elhunyt kiváló vegyész, Pál, az Isntitut tagja, a College de France tanára, a becsületrend tisztje, akinek számos, főleg a szerves vegytant tárgyaló munkája jelent meg. Hatkötetes „Traité de chemie générale“ című munkája még a huszadik század elején is új kiadást ért el (a festő és vegyész életrajzát lásd a Dictionnaire Larousse kétkötetes, vagy nagy kiadásában). Bár Reuss tr. nem tudott róla, a strassburgiak, hála Koch J. E. wallerni (Grieskirchen mellett) protestáns lelkész 1909-ben végzett szorgalmas kutatásának, ismerték osztrák eredetüket.

Reuss tr. levelében azon következtetést vonta tehát le, hogy őseim esetleg a család egy ki nem vándorolt ágához tartoztak, ez valószínűbbnek látszott, mint annak feltevése, hogy a XVII. század közepén kivándorolt Schützenbergerek közül egy, mint ezt vele közöltem, a XVIII. század elején visszajött volna Bécsbe (ahonnan tudniillik családom tényleg ered). Reuss előtt lehetségesnek látszott az is, hogy mivel már a XVI. századtól kezdve létezett Grieskirchen mellett Schützenbergerhof, ezen birtok neve különböző korszakokban, egymás között rokonságban nem lévő családokra ment át.

A Schützenberger név a germán országokban (Ausztria, Bajorország, Hessen) nagyon elterjedt helynév. Eredete nagyon régi; Arnold a frank vándorlások korszakának nevei közé sorozza (V—VIII. század) és talán egy még régibb korszakban (Schützenberg Hessenben egy régi törvénytörvény szék székhelye lévén.)

Förstemann: Altdeutsches Namenbuchja idézi Scuzzeberchet, úgyszintén Wenck 1074-ben (11. no. 38.), úgyszintén Landau 1085-ben (11.

208. oldal). Schützenbergerhof (Amt Wolfhagen Wüst 178), Scuzzeberch 1145-ben (11. 208 oldal). Arnold idézi Scuzziber, Scuzzeberger, Scuzzeberg-et 1131 (1160) 1180.

Wenck H. B.: Hessische Landesgesichte-ben (Frankfurt—Leipzig, 1789, VII. kötet), lásd még: Urkundenbuch z. 11. Band, no. 38; „Erz. Bischof Siegfried von Mainz stiftet das Kloster Hasungen in Niederhessen 1074; Ecclesiam quoque Scuzzeberch, Hasungen Aelcheine cum omnibus ad eandem pertinentibus, et decimationes super omnia rura noviter culta vel colenda, que sub comitura Mathenum retinentur, etc. . .“

Wenck megjegyzése: „Schutzeberg, ein ausgegangene Dorf in dem Kassel — Amt Wolfhagen — Burgshasungen und Aehlen, beide in der Vogtei Hasungen, Amt Ahne.“

Landau G.: Hist. Topog. Beschreibung der wüsten Ortschaften in Kurfürst. Hessen und Oberhessen, Kassel 1848, 178 oldal (Zeitschrift f. hessische Gesch. Suppl. VII.). „Schützenberg war ehemals ein Dorf am Fusse des oest. von Elmarshausen in der Mitte zwischen Wolfshagen und Nothfelden liegenden gleichnamigen Berges, Auf dem Gipfel dieses Berges stand die Alteste Kirche dieser Gegend, die Mutter der übrigen, mit deren Pfarrei deshalb auch das Erzpriesteramt verbunden war. Bereits 1074 befand sich die Kirche in Scuzzeberch im Besitze des Kl. Hasungen und wurde dem-selben gegen Ende des 13. Jahrhundert völlig einverleibt. Im Jahre 1335 verschrieb ein Wolfhager Bürger dem Kl. Breitenau eine Rente.“

Ex molendino suo sito in villa Scutzeberge in pede montis. Damals war also dass Dorf noch bewohnt, als aber dasselbe Kl. 1393 an Johann v. Schützeberg in dem Steinhaus, Bürger zu Wolfshagen seinen „Hob und Gud zu Schuczeberg bei deme Wolfhain“ verkaufte, erscheint dieses wenigsten zweifelhaft, da unter den speciell aufgeführten Zubehörungen zwar Hausstaetten, aber keine Hauser genannt werden. Auch lag dass Dorf wirklich schon im Anfang des 15. Jahrhundert wüst. („ubi olim fuerit villa“) und nur die Kirche bestand noch fort und kam erst nach Einführung der Reformation in Verfall. Im Jahre 1586 brachen die Zierenberger zum Zwecke ihres Kirchturmbaues das Dach über dem Chore und das Gesims nebst dem Quadern ab, und führten dieselben nebst den Ziegeln fort. Auch noch 1590 wurde an der Kirche abgebrochen. Der ehemalige Kirchhof dient jetzt für die am Fusse liegenden Mühlen als Begrabnisstaette. Die Familie v. Schützeberg, welche seit dem 13. Jahrhundert zu den angesehensten Bürgerfamilien Wolfshagens gehörte dauert noch zu Udenhausen, bei Grebenstein, fort.“

Landau G.: Beschreibung des Hessengaues Halle 1866 című munkájában idézi: Scuzzeberch ecclesia 1085. 1074.

Scuzzeberg 1145.

Scutteberich 1242.

(Lásd Lynker a Zeitschrift des Vereins für Hessische Geschichte VI. 105 lap.)

Arnold W.: Ansiedelungen u. Vanderungen deutscher Stemme (Marsburg 1875.) 333. lap Schützeberg bei Wolfshagen

Scuzzeberch	1074	Scuzzeberch	1180
Scuziberch	1085	Scuzzeberc	1215
Scuzziber	1131	Scuteberch	1234

Scuzzeberg		Scutzeberc	1239
Scuzzeberge	1160		
(Mint Eberschütz—Vorschütz : zu Scoz = angulus vagy inkább Scuzzan = pellere, lásd Gráf 6563.)			
Förstemann Ed. 1900. 1311 oldal és Ed. 1912. 797 oldal, 624. oldal (Introduction du <i>Sch</i> pour <i>S</i> és a két különböző írásmód változata 1500. ig.) :			
Schutzeberg	1339. 1341. 1345	Schuczeberg	1341. 1347
Schuzeberg	1258	Schutzbergk	1523
625. oldal :			
Scuteberg	1270	Scuzeberg	1305
Scuzceberg	1262. 1267. 1314	Scutzeberg	1277. 1335
Scuzeberc	1266	Scuczeberg	1347
Scuzeberch	1266		

Semmi kétség tehát az iránt, hogy a név eredetét különböző, germán területen fekvő helységeknek köszöni. De éppen ez a körülmény teszi bonyolultá annak megállapítását, vajjon van-e egyáltalán a ma még Austriában, illetve Németországban (főleg Passau és München környékén) élő különböző családok között, illetve az Elzászban és Magyarországon élő hasonló nevű családok és az előbb említettek közül egy vagy több között vérségi kapcsolat, vagy sem ?

Rám nézve, mint a Magyarországra vándorolt egyik osztrák család leszármazottjára fontossággal bírna annak megállapítása, vajjon megfelelt-e a valónak azon közlemény, amelyet 1870. december 3-án az akkor a pestmegyei Monoron élő felsőbüki Büky köz- és váltóügyvéd, több magasrangú család jogtanácsosa, Schützenberger József tescheni gyógyszerészhez intézett levele tartalmaz ? Az említett levélben ugyanis, amelyre 1877. május 6-án Kaglitzban (Dél-Csehország) elhalt Schützenberger József bizalmatlanságból, sajnos, nem válaszolt, Büky arról tesz említést, hogy több káptalani és uradalmi levéltár újjárendezése és katalógizálása alkalmával pergament okmányokat találtak Magyarországon, amelyek a régi Schützenberger családnévre vonatkoznak és amelyek szerint a család 1614-ben az örökös németbirodalmi nemességet adta meg mindkét nemre nézve. Érdekes, hogy Büky ezen adattal nem a magyarországi család valamelyik tagját kerestefel, hanem egyenesen Ausztriába fordult, holott mint pozsonyi születésű embernek közelebb állott volna az állítólag Pozsony megyében létező Schützenberg helynévből kiindulni, avagy a Magyarországon létező családot felkutatni. Mivel én ezen közlemény birtokába csak a háború alatt jutottam, nem állott módomban az akkor már elhalt Bükytől erre vonatkozólag bővebbet megtudni. Éppen azért tisztelettel és nyomatékosan arra vagyok bátor kérni mindazon magyarországi levéltárosokat, akik e cikket elolvassák, hogy szíveskedjenek saját hatáskörükben engem az említett nemesi oklevél megtalálásában támogatni. Büky szóbanforgó levele szerint ugyanis a kérdéses okmányok 1744-ig visszamenőleg a családfát is tartalmazzák, valamint a „beszélő“ családi címet : ijjat tartó lovag. Végül megemlíti Büky, hogy a nemesség elismerése után a családnak igénye van a Schützenberger Ferencz János ősétől 1720-ban elzalogosított birtokra.

Ami az 1744-ig visszamenő családfát illeti, úgy azt kellene mondani, hogy ezen család nem azonos az enyémmel, mert hiszen úgy a tabáni,

mint a bécsi születési, házassági és halálozási anyakönyvek alapján okmány-szerűleg megállapítottam, miszerint a Tabánban Bécsből bevándorolt és ott 1766. február 7-én kelt budai tanácsjegyzőkönyv alapján polgárjogot nyert Mihály nevű ősöm 1748. június 16-án kötött házasságot a Tabánban.

Ha tehát a Büky említette családja azonos vagy rokon volna az enyémmel, akkor Büky vagy a Tabánban, vagy másutt Magyarországon kereste volna a családot, nem pedig Ausztriában. Az sincs azonban kizárva, hogy családomnak a XIX. század elején Budáról Székesfehérvárra történt és a Tabán anyakönyveiből ki nem derülő átköltözése folytán Büky a család nyomát, még ha Tabánban kutatott is, elvesztette. Minden, első pillanatra látszó valószínűtlensége mellett is annak, hogy az említett nemességi levél családomra vonatkoznék is, még sem volna érdektelen annak megállapítása, vajjon Büky koholt-e, vagy igazat mondott-e?

Majdnem bizonyos ugyanis, hogy ő ezen adatok feltárására anyagi okokból óhajtott vállalkozni és teljesen céltalan lett volna, hogy ő tényleg nem létező adatok pusztá említésére remélhetett volna pénzt kapni.

Sokkal inkább valószínű, hogy komoly szándéka volt a tudomására jutott adatokat megfelelő ellenszolgáltatás fejében kiszolgáltatni. Ha valószínűtlennek látszik is a Büky említette nemesi család és az enyém közötti kapcsolat, gondolkodóba kell, hogy ejtsen a most kiürítés előtt álló tabáni temetőben talált síremlék.

Az 1861. április 16-án 54 éves korában elhalt Neuwerth született Schützenberger Katalinnal közös sírkövön, tudniillik első helyen a következő sírfelirat olvasható :

August Reichsfreiherr von Geyso geb. 20/VII. 1824 in Wenigentaft im Grossherzogthum Sachsen Weimar, gest. 23/III. 1875 und dessen Kinder			
Theobald gest.	1854	August gest.	1861
Heino	„	1860	Johanna „
			1876

Különös, hogy a fenti sírkövön felsoroltak egyike sem szerepelt sem a tabáni, sem a krisztinavárosi plébánia anyakönyveiben. bár Schützenberger Katalin 1844-ben elhalt anyja (1844. év május 24-én) 57 éves korában elhalt és ugyancsak a tabáni temetőben nyugvó anyja, Schützenberger Józsefné született Veiszlein Katalin még a Tabánban van anyakönyvezve.

Hasonlóképen nem található a két említett plébánia anyakönyveiben a Büky által levélileg felkeresett osztrák Schützenberger József tescheni gyógyszerész fivérének, az 1892. április 5-én Kirchdorffban elhalt Schützenberger Ferencz Bezirksvorstehernek hagyatékában talált feljegyzések szerint 1804-ben Budán elhalt nemes Schützenberger Alajos János császári hadseregszállító. Ezen utóbbi adat különben is szintén Bükytől származik.

Ami a fentemlített Geyso-családot illeti, erre vonatkozólag anyai ágon való unokájától nyert értesülés szerint a Tabánban az Ober-Aulenbachban (Post : Eschau I. Uhr Bayern) elhalt Geysoban lakó Lothar Freiherr von Maierhofen nagyanyjának fivére volt. Rávonatkozó közelebbi adatok a gothai almanach 1919. évi kiadása szerint az 1899. évi kötetben volnának találhatóak.

Ami pedig a Büky említette állítólagos nemességet illeti, úgy erre vonatkozólag nem érdektelen az a tény, miszerint az éppen a Büky által megkeresett osztrák Schützenberger József jelenleg Aigenben (Felsőausztria)

élő Viktor nevű unokájának birtokában van egy a Büky által leírttal teljesen megegyező címert viselő pecsétgyűrű, anélkül, hogy a család annak eredetére vonatkozólag bárminő közelebbi adattal rendelkezne. Másfelől a XVI. és XVII. század folyamán a Schützenek egész sora nyert nemesiséget, úgymint :

Schützen vom Wald, lásd Ad. Gritzner Standes-Erhebungen etc.

Schützen von Schutzhoven, Görlitz 1877.

Schützen zu Pfeilstadt, Iden.

Schützen (Frankische), lásd Weigel-Siebmacher.

Schützen, u. ott 168. oldal.

Schützen, u. ott 198. oldal.

Schützen von Schützenberg, Frankische 106. oldal.

Für Anhalt Baden-Bayern Württemberg etc. 110. oldal. Groses Wappenbuch 1753—59. Nürnberg.

Ezen családok egyikének sincs semmi kapcsolata a Grieskircheni földművelő és takácsokból leszármazó elzászi ággal és címerük teljesen elüt az osztrák-ág birtokában levő pecsétgyűrűtől. Már az 1657-es kiadású Siebmacher említi a Schützen von Schützenberg, genannt Milchling nemesi családot.

Schützenberger Artur.

Adattár.

Családtörténeti okmányok a Rexa-család levéltárából.

A közölt* *Libellum rerum memorabilium* (Emlékezésre méltó dolgok könyvecskéje) a Rexa-család geneológiáját hozta nyilvánosságra 1792-től napjainkig. A család korábbi történetét megvilágítja néhány okmány, amely a család csejthei levéltárában található s míg egyrészt családtörténeti adatokat tartalmaz, másrészt képét nyújtja a XVIII. századbeli nemes család életének és viszonyainak.

Nem érdektelen ez a kép. A felvidék nemes családainak patriarkális élete kihatással van még ezek mai életére is és nem ritkaság, hogy az akkori vagyoni viszonyok fennmaradtak máiglan, s így ezek az okmányok különösen a mai családi viszonyokat ismerőkre rendkívül érdekesekek.

Célunk a család multjának vázlatos megismertetése e közlések által, úgy hogy ezek az okmányszövegek a korábbi közleménynek szerves kapcsolatait, melyekből most a család története a nemesítéstől máig ismertté lesz-

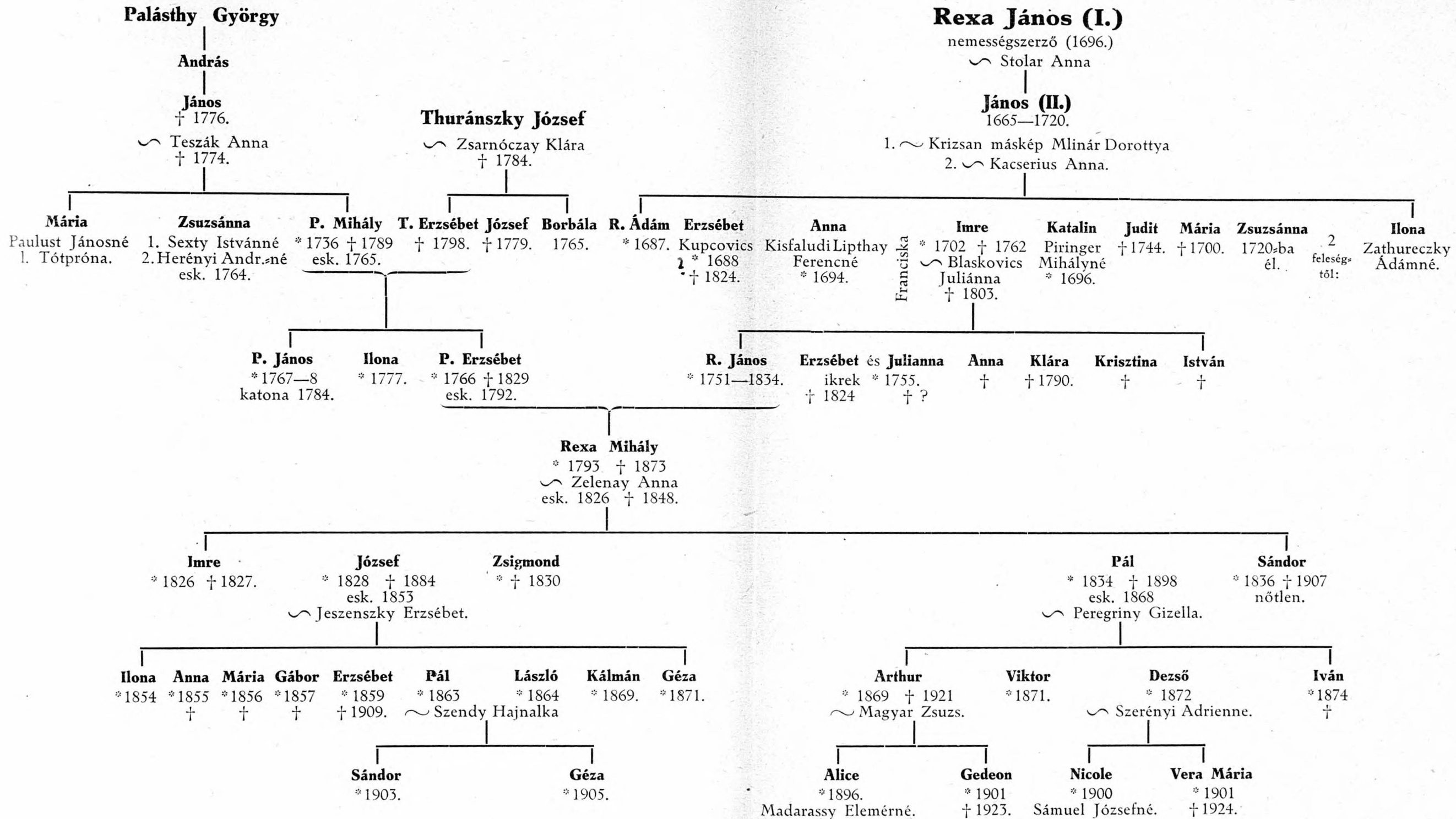
1.

(*Rexa Jánost és fiát Jánost Gróf Erdődy Kristófné Pálffy Mária Zsuzsánna jobbagyi sorból felszabadítja. Csejthe, 1695. szept. 3.*)

Én, Gróf Erdődy-Pálffy Mária Zsuzsánna adom tudtára mindenkinek, az kiknek illik, hogy némely böcsületes jóakaró szomszéd úrnak interpositióját tekintvén s más egyéb nálam tudvalevő okokból szabadí-

* Lásd : Historia III. évf. 1—3. sz. Családtörténeti Lapok 3—11. oldalakon.

I. TÁBLA.

tottam fel a Csejthén lakozó örökös jobbágyomat, Rexa Jánost fiával, Rexa Jánossal együtt jobbágyi kötelességeiktől, annyival inkább, mivel a házukra nekünk más jobbágyot szállítottak. Kihez képest engedem, ezen levelem erejével nékiek, hogy mind magok személyére, mind pedig maradékjokra szabad nemes levelet impetrálhassanak.

Actum in castello Csejthe Die 3 septembr. 1695.

Mária Susanna Erdődy.

Pecset.

(Eredeti je magyarnyelvű papíron.)

2.

(I. Lipót király elismerve hívének Rexa Jánosnak hűségét és hű szolgálatai érdemeit, melyeket ő főképpen Magyarország szent koronája iránt, de Főlségének is a hely és idő különféslegéhez képest is minden alkotomadtán hűségesen és állhatatosan tanúsított és teljesített, valamint ezután is hasonló hűséggel teljesíteni ígérkezik, egyszersmint királyi kegye és bőkezűsége folytán is — ezen Rexa Jánost és általa más hasonló Rexa Jánost, az előbb említettnek fiát Magyarországonk és társországai igazi régi és kétségtelen nemeseinek sorába és számába felveendőknak, sorozandóknak és irandóknak parancsolja. Bécsben, 1696. október 24.)

... Rexa Jánosnak és ugyanazon nevű fiának, valamint utódai és mindkét nembeli összes örököseiknek kegyelmesen adtuk és adományoztuk ezen czimert és nemesi jelvényeket, vagyis katonai pajzsot, mely pajzs függélyesen áll és égkék színű alját pedig zöld tágabb mező foglalja el, mellyen egy teljes alakú magyar ifjú vetés között egyenesen áll, ennek ruhája piros, nadrágja kék, csizmája pedig sárga színű, fején zöldszínű kucsmával, kezeit szétterjesztve, balkezeiben összekötött búzakalászokat, jobbkezeiben szőlőfürtöt tart s a pajzs jobb oldala felé fordul. A pajzsot katonai rácoszott nyitott sisak fedi, melyen királyi korona van s ezt szintén egy teljes alakú, az előbbi ifjúhoz mindenben hasonló magyar ifjú növekvően díszíti. A sisak felső részéből vörös és kék foszlányok a pajzs mindkét oldala szélére tetszetősen ömlenek alá, a pajzsot szépen és ízléssel díszítik, úgy amint az ezen okirat kezdetén az ügyes festő keze művészesen és saját eredeti színeivel szemünk elé odafestette ...

... Kiadva kedves hívünk, főtisztelendő Matyasovszky László nyitrai püspök, a város és vármegye főispánja, tanácsosunk és Magyarország kancellárjának keze által Fővárosunkban az ausztriai Bécsben 1696. évi október hó 24-én uralkodásunk, mint római császár harminckilencedik, mint Magyarország királya és egyéb királyságának negyvenkettedik évében.

Lipót s. k.

Kihirdetve Nyitra vármegyének Ujgalgóczon 1697. oculi vasárnap utáni hétfőn (március 11-én) tartott rendes közgyűlésen, melynek alapján idősb Rexa János és ifjabb Rexa János, valamint a megadományozottak leányai a többi Nyitra megyei nemesek jegyzékébe — senki nem mondván ellent — felvették és beiktattattak.

(Eredeti je a M. N. Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtára levéltári osztályában, mint a család örök letéte.)

3.

(Rexa János, a nemességszerző János fiának végrendelete. 1718. dec. 21-én.)

A legszentebb és osztatlan szent háromság nevében, az Atya-Isten, Fiú-Isten és Szent Lélek nevében Amen!

II. TÁBLA.

Csepcsányi Mátyás
~ Thuránszky Johanna
1777.

III. TÁBLA.

Dubay N.
~ Palásthy Ágnes
1782.

IV. TÁBLA.

Gyurikovics Mihály
~ Okolicsányi Zsuzsanna
1828.

V. TÁBLA.

Gyurikovics János
|
András
~ Vrla Pál
Boriban 1755.

VI. TÁBLA.

Köröskényi Antal
~ Jeszenszky Terézia
1766.

VII. TÁBLA.

Okolicsányi Pál
~ Medveczky Zsuzsanna
1830.

VIII. TÁBLA.

Ondruss János
~ Petenay Klára
1767–8.

IX. TÁBLA.

Tapolcsányi Antal
~ Brogyányi Klára
1765.

X. TÁBLA.

Zelenay Mihály
~ Gyurikovics Eszter
|
Anna Judita
Rexa Mihályné.
(Lásd I. tábla.)

XI. TÁBLA.

Zerdahelyi István
~ Gerhardt Zsuzsanna
1792.

XII. TÁBLA.

Zerdahelyi László
~ Prónay Ilona
1777.
|
Ilona
1792.

XIII. TÁBLA.

Zerdahelyi Sándor
fia Simon
1777.

Megismerve az emberi nem gyarlóságát, állhatatlanságát és rövid életét, melyekről nemcsak a Szentírás, de a mindennapi tapasztalás is sok példával tanuskodik, úgy hogy sok ember rögtön születése után, mások zsenge korukban, sokan férfi-, mások ismét élemedett korukban és ezek közül egyesek asztalnál ülve, mások ágyban fekvve, egyesek lóháton, mások talán éppen szekéren, némelyek otthonukban, mások kint a mezőkön, vízben, tűzben, egyesek barátaik és atyafiaik körében, mások idegenek között, sokan hosszan tartott kínzó nyavalyákban, mások hirtelen jött rosszullet után költöznek el e nyomorúsággal telt világból kiragadtatva a halál által; és mivel sokan haláluk bekövetkezte előtt eszüket veszítik, avagy beszélő képességeiktől megfosztatnak és e miatt vagyonukról rendelkezni nem képesek, s így nem is tudnak gyermekeik meg házuk népe között rendet csinálni.

Ezen példákön okulva én, Rexa János, mint egészséges és ép elmével bíró, kis vagyonomról, mellyel az Isten kegyelme és jósága engem e rövid időre megáldani és azt reám bízni kegyes volt, és amelyet úgy első hitestársammal, Krizsán Dorottyával, valamint második feleségemmel, Kacsérius Annával szereztem, szabad akarattal a következőkép rendelkezem és végső akaratomat az általam erre különösen meghívott alólírt hiteles személyek előtt nyilvánítom, megjegyezvén, hogy vagyonomnak legkisebb része az, amit atyámtól örököltem és azon oknál fogva, nehogy holtam után első feleségemtől maradt fiam és leányaim, úgyszintén mostani feleségemmel nemzett Ilona leányom között súrlódás, egyenetlenség támadjon, végső akaratomat a következőkben hagyom hátra.

Először is Imre fiainak hagyományozom atyai és öregatyai zsolnalfalvi házat, melynek nincs semmiféle tartozéka, s melyet jóllehet őseim zálogképen bírtak és élveztek, de én e zálogot nem sok idő előtt Lassák Jánostól megváltottam. Ugyanezen fiainak hagyományozom a szintén Zsolnalfván épült Pardavy-féle házat, melyet nem régen bizonyos feltételek mellett vettem át Farkas Kata asszonytól és maradékaitól. Ugyanezen fiainak hagyományozom a zádvari pincét, a csejthei pázsiton levő malmot, a felsőboksini szőlőkertet, a forrás felett lévő Jelenffy-féle szőlőkert szomszédságában egy másik szőlőkertet a vár mellett és egy harmadikat a Zádvaron, melyet Fey Ádámtól kaptam.

A következő földeket hagyom fiainak . . .

A Csehovszky-féle rétet legfiatalabb leányomnak, Ilonának hagyományozom . . .

Jelenlegi hitestársamnak, Kacsérius Annának és a tőle nemzett Ilona leányomnak hagyományozom mindama részeket a Kacsérius házzal, melyeket vagy mint zálogból kiváltottat, vagy más módon szereztem a Kacsérius-féle birtokokból és melyek összegéről a kiváltó levelek tanuskodnak.

* * *

Végre ami az úgynevezett ingó vagyonomat illeti, hogy amennyiben később semmi egyéb rendelést már nem tennék, abban Imre fiam, mostani hitvesem Ilona leányommal és előbbi feleségemtől született leányaimmal egyenlően osztozzanak.

Kötelezem utódaimat, hogy ezen utolsó akaratomat mindenben tartsák meg és a legcsekélyebb intézkedésemet se hagyják figyelmen kívül.

Ha pedig egyik gyermekeim közül (amitől az Isten óvjon!) ezen intézkedés ellen cselekedni merészelné, ezen dacoló gyermekemet atyai átkommal sujtánám.

Mindezek nagyobb bizonyására ezen saját kezemmel aláírott és alább írt tanuk jelenlétében megerősített végakaratomat kész vagyok a káptalan előtt is megerősíteni és végrendeletem végrehajtóit is megnevezni, ha erre szükség lenne.

Kelt zsolnafalvi házamban. 1718. évi december hó 21-én.

Rexa János.

(Eredetije tót nyelvű. Fordította: Rexa Pál Arcóban, 1898. februárjában.)

4.

(Ugyanezen János pótvégrendelete 1720. május 12.)

Én, alulírott Rexa János, tekintve egészségem fogyatkozását, mivel már hosszabb idő óta nehéz betegségben sanyalódok, hogyha az Isten szerencsés halál által e földi életből kiszólitana, leányaim, névszerint Erzsébet, Dorka, Anna, Katalin, Mária, Judit, Zsuzsánna, valamint Imre fiamra az általam meghívott és alább írott urak előtt a következő végrendeletet csináltam.

Imre fiamnak hagyományozom négy lovamat, minden hozzátartozó szerszámmal, kocsimat, vasalt szekereimet, boronámat, ekémet, öt ezüst gombomat, egy ezüst mentekötőmet, egy arany gyűrűmet, egy ezüst kanalamat, órámat, minden ruhámat, egy pálinkafőző üstöt, minden hozzávaló edénnyel, egy darab kétéves üszőt és tíz darab juhot, a gabonából pedig, amely a vermekben van, miután fiam, mint kiskorú, anyja gondnokságára van bízva, úgy neki, mint feleségemnek, Kacserius Annának negyven mérőt, mely előre legyen kimérve.

A Franyo-féle és a másik Cseho-féle házat minden hozzátartozókkal előbb említett leányaimnak — kivéve Dorka leányomat — hagyom.

A Kutnyevszky-féle malmot azon házzal, mely hozzátartozik és Krizanovszky név alatt szerepel, leányomnak Dorkának, kit az Isten mindenféle betegségekkel sujtott úgy, hogy férjhez nem mehet — élete fenntartására hagyományozom. Hagyok neki egyszersmint száz rhenus forintot, a malomhoz tartozó földekből a zaluski részt, kivéve a malom melletti kertet.

* * *

Mind a hét leányom között osztandó föl: négy ökör, két vasalt szekér, két eke és két borona. Négy öreg tehenemet — mivel Erzsébet leányomnak, midőn férjhez ment, adtam már tchenet — a többi hat leányom közt kell felosztani, úgyszintén három üszőmet is. A szarvasmarhák közül, mielőtt azok fel lennének osztva, feleségemnek jogában lesz egy tehenet, amely neki tetszeni fog, a maga részére kiválasztani, legifjabb leányomnak, Ilonának pedig egy másik tehenet borjúval kell adni.

A fennmaradt juhok úgy feleségem, mint gyermekeim között lesznek felosztandók; előre kiválasztandó tíz juh feleségem, tíz pedig fiam számára. Minden sertés és a többi baromfi, valamint a házi eszközök mindannyiok közt egyformán osztandók föl. Imre fiamnak azonban előre kiadandó három kád a zádvari pincéből.

Miután Mária leányom most és már hosszabb idő óta a felső vidéken Gombovszky asszonyságnál tartózkodik, az őt megillető ingó és ingatlan részt feleségem őrizetére bízom mindaddig, amíg visszatér.

Feleségem, Kacserius Anna hű ápolásomért, valamint gondos gazdálkodásáért, tekintve egyszersmind Imre fiam kiskorúságát, addig, míg nevemet fogja viselni, jószágomban mint gyám részesedik. Gondjaiba és keresztény hitbeni tanítására bízom fiamat oly módon, hogy mindkettőjüket megillető részből a közös háztartás költségei fedeztessenek.

Ezen végrendeletemet, melyet ép ésszel csináltam, nagyobb biztonság végett saját kezem írásával és pecsétemmel elláttam az alólírt tanúk előtt azzal, hogy azt részük elvesztésének terhe alatt senki örököseim közül meg ne változtassa.

Imre fiamnak hagyományozok kétszáz forintot, feleségemnek legfiatalabb leánnyal, Ilonával együtt kétszáz forintot, Erzsébet, Anna, Katalin, Judith és Zsuzsanna leánnyal egyenként nyolevan forintot. A borból mindenek előtt Imre fiamnak és feleségemnek kiadandó húsz akó, azon oknál fogva, mert közös háztartásuk lesz ; a többi bort a többieknek hagyományozom.

Kelt zsolnafalvi házámban, 1720. év május hónap 12-ik napján,

Rexa János s. k.

Előttünk :

Polumbinyi Sámuel s. k.
nyitraszerdahelyi evang. plébánus.

Strakoniczky Mihály s. k.

Istvánffy András s. k.

Lipthay János s. k.

(Eredetije tót nyelvű. Fordította Rexa Pál dr. Arcóban, 1898. februárjában.)

5.

(Rexa János hagyatékának osztályára vonatkozó megállapodások. Töredék. 1720. október 28.)

Mi alólírottak : Jelenffy János, a csejthei katolikus és Polumbinyi Sámuel, a nyitraszerdahelyi evangélikus egyház plébánusai, Fándly Ádám, Kertészi Pál, Istvánffy András, idősebb Gregorovits György, ifjabb Pesthy Pál, Jesziny György és Sztrakovits Miklós, nemkülönb Zima György bíró, Maló János jegyző és Kladó János, Csejthe mezőváros esküdtje megjelentünk nemzeti Kacserius Anna úrasszony, mint néhai Rexa János úr özvegye és leánya, Ilona, valamint az említett úrnak előbbi házastársától, Krizsán Dorottytól született fia és leányai, névszerint : Erzsébet, Dorottya, Anna, Katalin, Mária, Judith, Imre és Zsuzsanna kérelmére és megkeresésére 1720. évi október havának 28-ik napján a Nyitra vármegyében fekvő Zsolnafalu községben épült és létező néhai Rexa János úr házában, hogy a Rexa-örökösök és utódaik között atyjok után maradt kétrendbeli végrendelet által hagyományozott és általa megjelölt javakat, mint az örökösök által megválasztott békebrák, közöttük az igazságnak megfelelően osszuk meg. Ennek folytán mi a következőképen jártunk el :

Jóllehet Rexa János úr jószágai felől, melyeket ő maga vagy örökölt, vagy előbbi és utóbbi feleségével egyetemben szerzett, kétrendbeli és bőszavú végrendeletet készített, az elsőt mostani özvegye, Kacserius Anna

és ezzel nemzett Ilona leánya, de különösen Imre fia javára, a másodikat Dorottya leánya és a többiekre nézve is; minthogy azonban ez utóbbiban minden dolog felől teljesen és név szerint már nem intézkedhetett, ezek iránt való rendelkezését kénytelen volt tisztességes emberekre bízni. Hogy ilykép a végrendelező úr, valamint özvegye és nevezett árvák akarhatja érvényesülnön, mi, mint valamennyi fél részéről választott és kездadás által megbízott békebírák, a következőképen intézkedtünk:

A fent írt felek vinculum alatt abban egyeztek meg, hogy a jószág sorshúzás útján osztassék meg közöttük és ki milyen számú jegyet húz, az ezzel megjelölt ingatlan birtokot fogja kapni; és pedig: az első számút Katalin húzta, melynek folytán az császtkóczy határban fekvő szántóföld neki jutott osztályrészü. . . .

Az osztályos feleknek jutott földekről szóló okmányokat mindegyik fél meg fogja kapni és pedig úgy, hogy az eredetiek a legidősebbnél maradnak és a többiek ezek hiteles másolatait kapják, vagy pedig ezen okmányok együtt fognak maradni és biztos helyen lesznek megőrzés alatt és ha egyik vagy másik félnek szüksége lesz vagy lenne rájuk, azokat a többinek tudtával átolvashatja, vagy pedig leírhatja.

Eleinte bizonyos feszültség volt valamely pénzösszeg miatt néhai Rexa János úr gyermekei és mostoha anyjuk, Kacserius Anna és fivérek, Imre között, de az örökre megszűnt eskü és más mód által.

Az osztályos felek, akik egy apától és egy anyától származnak, azt is elhatározták, hogy ha egyik vagy másik közülök utódok nélkül maradna és birtokait elidegeníteni kívánna, azt a többiek beleegyezése nélkül vinculum terhe alatt ne tehesse.

(Az okmány itt megszakad. Eredetije latin- és tótnyelvű. Fordította Reviczky Bertalan csejthei esperes-plébános.)

R. D.

Piktorszámlla a XVIII. század közepéről.

A temetési címerek értékét a heraldikusok tudják. Minden címer-tannal és családtörténettel foglalkozó előtt nagy fontossággal bírnak azok a selyemre, vászonra vagy papirosra festett címerek, melyek körül a néhaivá lett nemes úr predikátumos neve, halála napja, néha életkora, négy sarkában pedig a halálozás éve van szépen kipingálva.

Régi kúriákban, udvarházakban, a padláson saroglyakofferbe préselve ott vannak sokszor az ilyen címerek tucatszámra s várják a feltámadást, lévén az ő feltámadásuk

az, hogy valaki kíváncsiságból felkutatja azt a bőröndöt, ott megtalálván a címereket — odaadja a helyi múzeumnak, ahol azokat megbecsülik, gondosan kisimíttják, üveg alá, ráába teszik és tanulságos szép falidíszül felakasztják az előcsarnokba, a folyosókra.

Ezeknek a címereknek — amelyek gyakran művelődéstörténeti jelentőséggel is bírnak — történelmi adatait őrzi Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye levéltárában az a számlla, amelyet Vinkler Ferenc pesti piktor állított ki 1769-ben, amikor a megye el-

halálozott alispánjának Laczkovics Imrének temetésére pingált ilyen címereket.

Mint családtörténeti, címertani kuriózumot közöljük a piktor szám-láját.

*Laus Deo. Anno 1769. — 30ma
7 bris Pesten*

Tekéntettes Nemes és Nemzettes Vitézlő Laczkovits úgymint Pest vármegyének érdemes Vicze Ispánya számára, pingáltam Temetésre való Czimereket.

1mo Nagy Regal papirosra ti-
zet af. 1 × 8 11.20

2do Koporsó födelére Cruci-
fixust-jó féle ezüsttel
és Aranyal 4.12
3^{io} Ismét Irtam jó féle fein
Aranyal tiz czimereket
Tafotára af. 2 20.—
Summa f 35.32

E kézen ki van fizetve : 34 ft.

Vinkler Ferencz
Pesti Pictor.

(Pest vm. levéltára Act. pol. misc.
No 1804. No 895.)

Hogy nevelték régen a nemes úrfit?

A régi idők urai nevelés dolgában nem voltak mindig a legkifogás-talanabbak. Ha nem akarunk híze-legni ennenmagunknak — ezt be kell ismernünk. Elég sok bizo-nyítéka is van ennek.

A Petőfi által megénekelt „Nem firok, nem olvasok“ magyar nemes típus volt; igaz, hogy aztán az, aki tanult és művelt volt, az meg-állta a maga helyét a világ minden társaságában és minden viszonyai között.

Hogy azonban az akkori időkben sem volt mindenki elragadtatva a nemes urak nivójától, azt látjuk, ha sűrűbben forgatjuk a régi írás-

tudó előkelő urak feljegyzéseit, nap-lóit, önéletírásait.

Egy ilyen önéletírásban — melyet Bethlen Miklós a kiváló erdélyi főúr vetett papírra — találunk erre jellemző sorokat. Íme:

„Beadták a vadszamár fiát a scholába, tizenkét esztendő múlva kijött egy mindenféle ordító, visitó, nyerítő nagy vadszamár, sem az Istene, sem hazája törvényét, sem a históriákat, még csak a maga viselt eleinek dolgait sem tudta, mégis országot, ecclésiát, politiát, törvényt és országos hadakat, követ-séges traktákat igazgasson: igenis, a kőműves csákány, kalán, kő, mész nélkül várat építsen . . .“

Kérdések és válaszok.

H. P. *Kőrösszeg*. A Klenóczy-család Nyitra megyében volt ott-honos, legalább a mult század huszas éveiben az adott a család egy tagjá-

nak testimonialist. Nevét abban a formában is találjuk: Chrenóczy.

L. 3. *Gömör*. Az insurrectionalis sorozó-lajstromok sok adatot őriz-

nek, amelyet a genealógus felhasználhat. Sajnos e lajstromokban nincs egyöntetőség és míg az egyik megyében a sorozott személyi adatai is feljegyeztettek, a másokban csak a név és a lakhely. De így is fontos forrás, amelyet nagyon figyelmébe ajánlunk. Ezt a megyei levéltár nagyon megbecsüli; legtöbb helyen már betűrendes névsor is készült az itt bevezetettekről.

Erdélyszky. A felvidéken honossá lett Erdélyszky-család Nyitrában és Zemplénben is vert gyökeret. Mint neve is mutatja Erdélyből származtak el. Eredeti nevük Tordai volt, ez a Tordai-család Gyulai előnevet használt, de családnevét Zemplénben Tordassynak is írta. Ezek ott igyekeztek nemességüket igazolni és bemutatnak egy eredeti címeres levelet, azt azonban hiányos igazolás miatt nem ismerték el. A nyitramegyei ág beigazolta nemességét az 1580. február 26-án Rudolf császártól adományozott armalissal. Ennek címerleírása a következő: kék pajzsban, zöld mezőn jobbra fordult arany oroszlán, jobbában vágásra készen kardot tart. A jobbra fordult koronás nyílt lovagsisak dísz: a pajzsbeli oroszlán növekvően. Foszlányok: jobbról aranykék, balról vörös-ezüst. (Megjegyezzük, hogy a nyitraiak egy ága Benyovits nevet is viselt.)

Karvaly. Budapest. A gróf Károlyiak családtörténetének publikációi a lelkes, kiváló Eble Gábor halálával megszűntek. Az Eble-féle kiadmányok tudományos szempontból kiválóak voltak. Ernyedet-

len buzgalommal dolgozott szegény öreg Eble a grófi család multjának annyi fontos történelmének, aztán a bibliofil gyönyörűségével adta ki. Sajnos, a főúri család ma nem érdeklődik annyira multja iránt, mint akkor, amikor volt történésze. Ez az érdeklődés és szeretethiány megvan csaknem valamennyi főrendű családnknál. — Igaza van: lehetetlen.

Bibliográfia. A magyar családtörténeti bibliográfia — még mindig megteremtésre vár. A családoknak történetével foglalkozó művek legteljesebb sorozata feltalálható Kemelen közismert, igen használható nagy munkájának kilencedik (eddig és egyelőre utolsó) kötetében. A családtörténeti monográfiák azonban abból hiányzanak.

A Semigotha — (teljes címen: Semigotha. Weimarer historisch-genealoges Taschenbuch des gesamten Adels jehudäischen Ursprunges. Weimar. Kyffhäuser—Verlag) inkább a szenzációhajhászás, mint a tudományos cél hívta életre. Adatai megbízhatatlanok. Jellemző, hogy második évfolyamában 67. oldalán tagadta meg az első évfolyam állításait. A magyar családokkal is foglalkozik, de igen csekély lelkiismeretességgel. Téves közléseiben vagy az a tévedés, hogy a megnevezett családok ereiben egy csepp sémi vér nem csörgedez (Rákosi, Tömöri Schopper, Forgó, Szontagh) vagy — nem nemes (Lánczy Leó, aki úgy látszik *nem akart* nemes lenni). Újabb megjelenéséről nem tudunk.

Nászi versek mint családtörténeti igazolások.

A sokszor nagy nehézségekkel járó családtörténeti igazolásokat lehetővé olyan eszközök teszik, amelyek sohasem sejtett helyről jönnek. A pörös aktákba, a családi bibliák előlékpapírjaira írt feljegyzések — természeteseknek mondhatók ma már. Így természetesek a sírkövek és az oltárok felajánló feliratai.

Most felhívjuk a kutatók figyelmét egy kevésbé ismert és kevésbé kihasznált forrásra.

Régente divatozott az, hogy a házassalók barátjai ünneplő-verseket írtak az egybekelők tiszteletére. Ezek a versek, amelyek a XVI. század óta ismertek, igazolhatják a szülők egybekelését, persze, ha már egy keresztlevél igazolt azok lezármazottjainál egy születést, mert egy ilyen vers egyedül nem lehet elég a házasság igazolására, mert könnyen lehet, hogy az utolsó percben — „visszament a parti”, az utolsó percben merült fel valami, ami miatt az egybekelés nem történt meg.

Az itt közölt nászi versek kacs-karingós címe tipikus. Bóbeszédű, elménckedő, hízalgó, amelyen sok mindent elmond a szerző, csak a lakodalom napját és helyét nem s az évet is csak a cím utolsó sorában rejli kronosztikonban.

Így aztán igazoló okmányul igazán csak a legvégső esetben használhatjuk, de egészen kitörülni az igazolások sorából mégsem szabad.

1.

Ifjabb Weégh Ignác és Fiáth Borbála
1760.

Najádesek völgyében mosolygó
verőfényen nevedett télben is
virárgó

PIROS RÓ'SA

melly : Menyegzői Verseken Tekintetes Nemes Weégh Ignácz Urnak Sok T. N. Vármegyéknek Fő Tábla Birájának és néhai b. e. Berthalanfy Aloysia Asszonynak, nemes Nagyatjoknak : Tekintetes N. Ifjabb Weégh Ignácz Uramnak Tekintetes N. Székes Fejérvármegyének rendes Jegyzőjének egy maga idejebeli Ifjúság Diszének ama Tekintetes Nemes Örményesi

FYÁTH LÁZÁR Úr

Némely Nemes Vármegyéknek, megbíráltatott ; Széket üllő Fő Tagjának és kedves élte párjának Tekintetes Nemes Dants Thérézia Asszonynak Kellemetes hajadon Leányokkal, Tekint. Nemes

FYÁTH BORBARA K. Asszonyal való Rendes egybe párosodásoknak tisztos Ünnepe napján az oda gyülekezett Nemes és Nemzetes Násznépe előtt, Vénus Asszony ajándéka gyanánt éppen az időben bemutatott, mellyben a jó Kedv hazafiui indulattal Honnyai Nyelven ezt danolta ; és jó indulattából közölte ajánlotta.

Máji nap jött-el ; az Ég
aba kit számodra letett rég
Ez ugyan ép, és szép
sőt tupa mennyei kép.
Sáron Rózsája vagyon itt.
nints jobb szagú Zsája.
Hajnali Drága Szerem !
harmatos útba terem.

Vármegye Jegyzője, ki lészen Lázár Fia. Vője ; „Barbara ! vezz ki siess ím' az idő ma kies!!” Lásd MIA ? Weégh Ignácz, BÍZ á szepfi ! Ottan a kít LÁcz.

2.

Semsey Joób és Gróf Keglevich Rozália
1765.

Méltóságos Gróf Buzini
KEGLEVICH ÁDÁM URNAK
és méltóságos sz. báró
ORCZY THERÉSIA

nagyságos asszonynak mulató ker-
tekben kiviritott kellemetes lilium
szálnak setét hajnalban; egy titkos
kertész által lett leszakasztása, melly
bokrétába köttetett és öröm kalapra
függesztetett:

GRÓF KEGLEVICH ROSÁLIA
gyönyörű kiasasszony'
SEMSEI T. N. SEMSEY JÓÓB
VRRAL

a maga idejebeli ifjak közt; egy
tökélletes ifiu férfival lett rendes
menyegzője
POMPÁJÁN

SeMseI VénVscd Itt áLL! LÁCz te
Is haInat I fényest,
Programma

Julia nékem elég. Kedves kék rosa
is ujj itt keLLeMes UJJ: Jött
KegLEVICH ROSALIA nékeD.

3.

Meskó József és Szerdahelyi Therézia
1765.

Néhai Bóldog Emlékezetű, Tekin-
tetes Nemes Felső Kubinyi Meskó
János Urnak, Sok Tekintetes Nemes
Vármegyéknek Nagy Érdemű
Tábla Birájának és Tek. Nem. Rima
Brezói, s a't. Maretinszky Magdaléna
Uri Asszonynak
Párját tsak alig található Szorgal-
matos Bölts Gazda-Asszonynak,
Nemes Uri Háza és a gyámoltalan
Szegények' Tápláló kegyes Dajkájá-
nak, egy Vallását és az Isten Házát
Szerető alázatos *Thábitának*; az
özvegyeknek; követésre méltó: egy
valóságos Példájának, egyetlen egy
Drága Uri Fioknak: nem igen régen
a' Mars mezején gyakorlott Vitézek

között, az első Rangban Pálmát
nyert, és annak érdem jelét Uri
mejjén, Ditső Nemzete és Vitézlkő
Familiája Tisztességére, haza hozott
Ifiu Férjfiunak

F. Kubinyi
Tekintetes Nemes
Meskó Józsefnek,
gyermekkorától fogva betsületes jó
barátomnak,
Nitra Szerdahelji
Szerdahelyi Therésia

Kellemetes Ifiu Kis Asszonykával
lett egybe párosodások Ünnepe
készült

ÖRÖM ÉNEK

a' Fársámban.

Meskó tiszteleteL tiszteLlek té-
geDet VéLek || Tartsa! te tiszta
berek! Leglen Vig Ünnepe sereg.

4.

Báró Rudnyánszky Sándor és Fiaih
Anna
1815.

Tiszta magyar ízléssel, válogatott
kötött beszéddel

BÉKÉSI MENYEGZŐ

Innepe napjára készült sokféle egy-
begyült lakadalmi tisztességtétele,
Méltóságos L. Báró

RVDNYÁNSZKY SÁNDOR
urfinak

Tek. N. Tolna Vármegye törvényes
táblabirójának, egyszersmind pedig:
Tek. N. Békés Vármegyének rendes
jegyzőjének, és ottan törvényesen
meg-béráltatott assessorának, a
maga idejebeli ifjuságnak szembe-
tűnő diszes példájának, néhai boldog
emlékezetű

Méltóságos L. Báró

RVDNYÁNSZKY JÓSEF Urnak
és egy nagy kegyes Thábitának
méltóságos liberia Baronissa
PERÉNYI PERÉNYI KAROLINA
asszony N. fiának, Ő nagyságának s

ama példát csak alig esmérő nagy-
gazdának; hajdan a Márs mezején
vitézkedő athletának,

Tekintetes Nemes
FYÁTH LÁZÁR VRNAK

ANNA kisasszonykájával tett egybe
párosodásoknak, öröm napján kézre

ment és a völegényhez e du gallás
érkezett.

BÉKÉSEN, TELKED VAGYON,
ITT ABA BIRTA TE LELKED!
SánDor, ős LeVeLe. 'S eLMeheCz.
Vgyé VeLe.

Házasságok igazolása a törvényszéki iratokban.

Gyakran előfordul, hogy a család-
történeti kutató vagy nem tud
ráakadni, ki volt egy kutatott előd
hitestársa, vagy ha tudja is — nem
képes okmányilag igazolni a két
egyén törvényes házas voltát. Mikor
már az anyakönyvi kutatás ered-
ménytelen, arra kell vetnie vizs-
gálódását — nem talál-e olyan
hatóság által kiadott hiteles okira-
tot, amely igazolja a nyomozottak
házasságát. Erre nagyon jók a peres
ügyek során kiadott ítélszéki kiad-
mányok. A törvényszék — a régi
időkben a vármegye volt a törvény-
szék — ha előtte házasfelek állottak
akár mint fel-, akár mint alperesek
— az illetőket megnevezte, gyakran
azok életadatait is felvette, így
aztán az a bírósági kiadmány, mely
megnevezi a házasfeleket — egy-
szersmind igazolja is azok házas-
ságát.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye
gazdag levéltára természetesen bő-
ségében van az ilyen igazolásoknak.
Eshetőleg ezek között akad egy
kutatott, vagy régen keresett há-
zasságra vonatkozó adat. Jónak
találtuk azért a megye törvényszéki
irataiból egy esztendő ilyen jelentő-
ségű adatait közreadni; az év,
amelynek törvényszéki irataiból

megállapítottunk egy egész sor há-
zasságot az *ezernyolcszázharminc-
kilencedik*.

A következő füzeteink a régibb
évek adatait fogják közreadni, de
itt is meg kell jegyeznünk, hogy a
névsor összeállításánál nem voltunk
tekintettel az illetők nemesi szár-
mazására.

*

Bánó Éva × *Dessewffy Andrásné*.

Beczi Tasi László—*Zakaliczky
Ernestina*.

Bornemissza Zsuzsánna × *Darvas
Menyhértné*.

Csák Borbála × *Vigyázó Antalné*.

Darvas Menyhért—*Bornemissza
Zsuzsa*.

Dessewffy András—*Bánó Éva*.

Czagányi András—*Jeszenszky
Juliánna*.

Fáy István—*Puky Zsuzsánna*.

Forgách József gr.—*Sándor Ju-
liánna*.

Gál Klára × *Nagy* — — —né.

Glatz Zsuzsánna × *Mulmott Má-
tyásné*.

Hornig Teréz br. × *Orosz Fe-
rencné*.

Hülf Rozália × *Lukáts Ger-
gelyné*.

Jeszenszky Julianna × *Czagányi Andrásné.*

Kollmann Teréz × *Vürstlein Antalné.*

Lukáts Gergely—*Hülf Rozália.*

Margalits Terézia × *Milesz Józsefné.*

Milesz József—*Margalits Terézia.*

Mülmott Mátyás—*Glatz Zsuzsánna.*

Nagy — — — ——*Gál Klára.*

Németh János—*Péchy Amália.*

Orosz Ferenc—*Br. Hornig Karolina.*

Péchy Amália × *Németh Jánosné.*

Puky Zsuzsánna × *Fáy Istvánné.*

Sándor Julianna × *gróf Forgách Józsefné.*

Splényi Ignác br.—*Szily Mária.*

Szily Mária × *Báró Splényi Ignácné.*

Tasi Becz lásd *Becz Tasi.*

Vigyázó Antal—*Csák Borbála.*

Vürstlein Antal—*Kollmann Teréz.*

Zakaliczky Ernestina × *Becz Tasi László.*

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI:

DR. LUKINICH IMRE

EGYETEMI NY. R. TANÁR

III. KÖTET // BUDAPEST, 1930. JÚNIUS HÓ // 1. FÜZET
M E G J E L E N I K É V E N T E K É T S Z E R
A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

„HISTORIA“

A MAGYAR MULT EMLÉKEIVEL ÉS ESEMÉNYEIVEL FOGLALKOZÓ FOLYÓIRAT

Erősíteni a mult iránti szeretet érzését: ez lapunk tulajdonképeni célja. Aki szereti a multat, az támogatni is fogja törekvéseinket, hogy ügyünk szellemi fegyvere megerősödöttén teljesíthesse hivatását.

Lapunk a nyári hónapok kivételével jelenik meg és a törzslapon kívül jelenleg a következő mellékletekkel bír:

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK, a székesfőváros multjával foglalkozik és *dr. Gárdonyi Albert* székesfővárosi főlevéltáros szerkeszti.

MAGYAR MÜEMLEKEK, melyben ismertetésre kerülnek hazánk összes műemlékei. Szerkeszti: *dr. Szönyi Ottó*, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET, a magyar vidék multjával foglalkozik akként, hogy rendszeresen ismerteti hazánk városainak és községeinek történetét a hozzájuk fűződő eseményekkel együtt. Központi szerkesztője: *dr. Lukinich Imre*, egyetemi ny. r. tanár.

HADIMÚZEUMI LAPOK, a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatalos lapja, mely e múzeum tárgyainak ismeretetésével és a hozzája fűződő kérdésekkel foglalkozik. Szerkeszti: *Aggházy Kamil*, a múzeum igazgatója.

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK, a régi magyar csaiádok történetével és genealógiájával foglalkozik és egyes kiválóbb tagjainak történelmi szereplését ismerteti. Szerkeszti: *Rexa Dezső*, Pest vármegye főlevéltárnoka.

KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK, idegen nemzetek fiainak a magyar történelemben vagy nemzetünk fiainak más nemzetek történetében való szereplésével foglalkozik.

HŐSI SÍROK ÉS TEMETŐK, a hazai földben nyugvó hősök és a külföldi magyar sírok ügyeivel foglalkozik és ismerteti a hadisírgondozó szervek munkáját.

Mindezen mellékletek és rovatok felváltva jelennek meg s oly történelmi irodalmat nyújtanak, mely nemcsak tudományos és hasznos, de kellemes olvasmány is mindazok részére, akik a nemzet multja iránt érdeklődéssel viseltetnek.

Mutatványszámot minden érdeklődőnek készséggel küld portómentesen a kiadóhivatal:

BUDAPEST, VI. KER., ANDRÁSSY-ÚT 20. SZÁM.
TELEFON: AUTOM. 299-92.

